

ISSN 2227-1864

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

**ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

імені В. Н. КАРАЗІНА

Серія «ФІЛОЛОГІЯ»

ВИПУСК 87

Заснована 1965 р.

Харків-2020

Вісник містить оригінальні статті, присвячені актуальним проблемам сучасного літературознавства та мовознавства. Для науковців, аспірантів, докторантів, студентів філологічного напрямку та всіх, хто цікавиться проблемами філології.

Вісник є фаховим виданням в галузі філологічних наук (спеціальність 035 Філологія), Категорія "Б"
(Наказ Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р.)

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 18 від 28.12.2020)

Редакційна колегія:

Головний редактор: Попов С. Л., д. філол. н., проф. факультету російської мови, Інститут інтернаціональних досліджень Університету імені Сунь Ятсена (Гуанчжоу, Китай)

Заступник головного редактора: Безхутрий Ю. М., д. філол. н., проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна)

Відповідальний секретар: Шеховцова Т. А., д. філол. н., проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна)

Бондаренко Є. В., д. філол. н., проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна)

Борзенко О. І., д. філол. н., проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна)

Гармаш Л. В., д. філол. н., проф., Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Україна)

Гончарова-Грабовська С. Я., д. філол. н., проф., Білоруський державний університет (Мінськ, Білорусь)

Добровольська О. Я., д. філол. наук, доц., проф. кафедри іноземної філології та перекладу, Національний транспортний університет (Київ, Україна)

Зельдович Г. М., д. філол. н., проф., зав. кафедри семіотики, Інститут прикладної лінгвістики Варшавського університету (Польща)

Львівська Н. І., д. філол. наук, проф., Херсонський державний університет (Україна)

Ісиченко Ю. А. (*архив. Ігор Ісиченко*), д. філол. н., проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна)

Мережинська Г. Ю., д. філол. н., проф., Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна)

Московкіна І. І., д. філол. н., проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна)

Помогайбо Ю. О., канд. філол. н., доц., Одеський національний університет імені І. І. Мечникова (Україна)

Разуменко І. В., канд. філол. наук, проф., Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Україна)

Шолін П. Ю., доктор філософії, PhD in German, постдокторський науковий співробітник; гостьовий дослідник, Фонд Олександра фон Гумбольдта, Інститут славистики і унгарології Гумбольдтського університету Берліна (Німеччина)

Технічний редактор: Гребенщикова О. Г., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна)

Адреса редакційної колегії: 61022, Харків, майдан Свободи, 4, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, філологічний факультет, кімн. II-36, тел. 707-53-54.

E-mail: philology@karazin.ua, rus.lit@karazin.ua

Web-pages: <http://periodicals.karazin.ua/philology>
http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/Visnyk_Philology.html, (Open Journal System)

Статті друкуються в авторській редакції.

Статті пройшли подвійне сліпе рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21559-11459P від 20.08.2015

ISSN 2227-1864

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF
UKRAINE

The Journal

OF

V. N. KARAZIN KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY

Series "PHILOLOGY"

ISSUE 87

Вестник

ХАРЬКОВСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА

имени В. Н. КАРАЗИНА

Серия "ФИЛОЛОГИЯ"

ВЫПУСК 87

Founded in 1965

Kharkiv-2020

The Journal contains original articles about topical issues of modern linguistics and study of literature.
For scientists, postgraduate and doctoral students, students of philology and for everyone who is interested in philology problems.

The Journal is a professional publication in the field of philological sciences (Specialty 035 «Philology»), category B (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 from 17.03.2020)

Approved for publication by the Academic Council of V. N. Karazin Kharkiv National University decision (protocol № 18 від 28.12.2020)

Editorial board:

Editor-in-chief: *Popov S. L.*, Doctor of Philology, Professor of the Department of Russian, School of International Studies, Sun Yat-sen University (Guangzhou, China)

Deputy Editor-in-chief: *Bezkhoutry Y. M.*, Doctor of Philology, Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine)

Executive Secretary: *Shekhovtsova T. A.*, Doctor of Philology, Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine)

Bondarenko Y. V., Doctor of Philology, Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine)

Borzenko O. I., Doctor of Philology, Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine)

Harmash L. V., Doctor of Philology, Professor, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Ukraine)

Goncharova-Grabovskaya S. Y., Doctor of Philology, Professor, Belarusian State University (Minsk, Republic of Belarus)

Dobrovolska O. J., Doctor of Philology, Professor, National Transport University (Kyiv, Ukraine)

Zeldovich G. M., Doctor of Philology, Professor, University of Warsaw (Poland)

Isichenko Y. A., Doctor of Philology, Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine)

Ilinska, N. I., Doctor of Philology, Professor, Kherson State University (Ukraine)

Merezhinskaya A. Y., Doctor of Philology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)

Moskovkina I. I., Doctor of Philology, Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine)

Pomohaibo J. O., Phd in Philology, Associate Professor, Odessa I. I. Mechnikov National University (Ukraine)

Razumenko I. V., Phd in Philology, Professor, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Ukraine)

Shopin P. Y., PhD in German, Postdoctoral Research Fellow, Visiting Researcher, Alexander von Humboldt Foundation, Institute of Slavic and Hungarian Studies at the Humboldt University of Berlin (Germany)

Technical editor: *Hrebenshchikova O. G.*, V. N. Karazin KhNU (Ukraine)

Editorial address: 61022, Ukraine, Kharkiv, Svobody Square, 4, V. N. Karazin Kharkiv National University, School of Philology, office 2-36, tel. (057) 707-53-54.

E-mail: philology@karazin.ua, rus.lit@karazin.ua

Web-pages: <http://periodicals.karazin.ua/philology>
http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/Visnyk_Philology.html,

The articles are printed in the author's edition.

All articles are double blind peer-reviewed.

The certificate of state registration: KB № 21559-11459P from 20.08.2015

Вестник содержит оригинальные статьи, посвященные актуальным проблемам современного литературоведения и языкознания. Для ученых, аспирантов, докторантов, студентов филологического направления и всех, кто интересуется проблемами филологии.

Вестник является специализированным изданием в области филологических наук (специальность 035 Филология), Категория "Б" (Приказ Министерства образования и науки Украины № 409 от 17.03.2020 г.)

Утверждено к печати решением Ученого совета Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина (протокол № 18 від 28.12.2020)

Редакционная коллегия:

Главный редактор: Попов С. Л., д. филол. н., проф. факультета русского языка, Институт интернациональных исследований Университета имени Сунь Ятсена (Гуанчжоу, Китай)

Заместитель главного редактора: Безхутрый Ю. Н., д. филол. н., проф., Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (Украина)

Ответственный секретарь: Шеховцова Т. А., д. филол. н., проф., Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (Украина)

Бондаренко Е. В., д. филол. н., проф., Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (Украина)

Борзенко А. И., д. филол. н., проф., Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (Украина)

Гармаш Л. В., д. филол. н., проф., Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды (Украина)

Гончарова-Грабовская С. Я., д. филол. н., проф., д. филол. н., проф., Белорусский государственный университет (Минск, Беларусь)

Добровольская О. Я., д. филол. наук, доц., проф. кафедры иностранной филологии и перевода, Национальный транспортный университет (Киев, Украина)

Зельдович Г. М., д. филол. н., проф., зав. кафедры семиотики, Институт прикладной лингвистики Варшавского университета (Польша)

Ильинская Н. И., д. филол. наук, проф., Херсонский государственный университет (Украина)

Исиченко Ю. А. (архип. Игорь Исиченко), д. филол. н., проф., Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (Украина)

Мережинская А. Ю., д. филол. н., проф., Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко (Украина)

Московкина И. И., д. филол. н., проф., Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (Украина)

Помогайбо Ю. А., канд. филол. н., доц., Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова (Украина)

Разуменко И. В., канд. филол. наук, проф., Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды (Украина)

Шопин П. Ю., доктор философии, PhD in German, постдокторский научный сотрудник, гостевой исследователь, Фонд Александра фон Гумбольдта, Институт славистики и унгарологии Гумбольдтского университета Берлина (Германия)

Технический редактор: Гребенщикова А. Г., канд. филол. наук, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (Украина)

Адрес редакционной коллегии: 61022, Харьков, площадь Свободы, 4, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, филологический факультет, комн. II-36, тел. 707-53-54.

E-mail: rus.lit@karazin.ua, philology@karazin.ua

Web-pages: <http://periodicals.karazin.ua/philology>

http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/Visnyk_Philology.html (Open Journal System)

Статьи печатаются в авторской редакции.

Статьи прошли двойное слепое рецензирование.

Свидетельство о государственной регистрации КВ № 21559-11459P от 20.08.2015

ЗМІСТ

Традиційне і нове у теорії й практиці філологічних досліджень

<i>Датченко Ю. В., Дьячок Н. В.</i> Особливості утворення назв писанок в українськомовній традиції.....	9
<i>Лучик А. А.</i> Комплексний словник сталих сполучень як джерельна база для перекладних лексикографічних праць.....	16
<i>Маслій О. В.</i> Про кризу у викладанні дисциплін комунікативного циклу.....	21
<i>Сніжко Н. В.</i> Інновації лексикографічного опису українського світосприймання.....	26
<i>Юсікова О. В.</i> Атрибутивна функція орудного відмінка з семантикою способу дії у говірках Закарпаття.....	32

Мова як об'єкт соціолінгвістики та лінгвокультурології

<i>Михайленко-Зото О. О.</i> Навмисна паронімія в російській лінгвокультурі.....	36
<i>Болотнікова А. П., Гунченко Ю. В., Чередник Л. А.</i> Увічлива адресатність і її мовна репрезентація.....	45
<i>Серебрянська І. М.</i> Лінгвокультурні стереотипи птахів-віщунів у творчості Михайла Стельмаха.....	51
<i>Фу Цзіп</i> Збройні конфлікти як джерела лексичних новоутворень в російській мові (на матеріалі збройного конфлікту на Донбасі).....	57

Актуальні проблеми дискурсології

<i>Гамалі О. І., Каневська О. Б.</i> Функції колоративів у поетичній картині світу Вероніки Доліної.....	71
<i>Капніна Г. І.</i> Лексико-тематична парадигма чорного кольору в ідіостилі Е. М. Ремарка.....	77
<i>Руснак Ю. М.</i> Художній дискурс Ольги Кобилянської у лінгвокогнітивному та прагматичному аспектах.....	83
<i>Ковалевська А. В.</i> Спін-докторінг в модерному політичному дискурсі: лінгвістичний аспект.....	90
<i>Ситар Г. В., Рогова М. А.</i> Типи мовних засобів впливу в передвиборних програмах кандидатів на пост Президента України: на матеріалі виборів 2019 року.....	97
<i>Сопіна К. В.</i> Особливості хештегів-закликів періоду Революції Гідності.....	103

Вимоги до оформлення публікацій.....	108
---	------------

TABLE OF CONTENTS

Tradition and New in the Theory and Practice of Philological Sciences

<i>Datchenko Yulia, Diachok Natalia</i> Features of the formation of pysanka names in the Ukrainian linguistic tradition.....	9
<i>Luchyk Alla</i> Stable word combinations comprehensive dictionary as a source base for translation lexicographical works.....	16
<i>Masliy Elena</i> About the crisis in teaching communicative disciplines.....	21
<i>Snizhko Nataliia</i> Innovations in the lexicographic description of the Ukrainian worldview.....	26
<i>Yusikova Olena</i> Attributive function of the instrumental case with the semantics of the method of action in the dialects of the Carpathian region.....	32

Language as an Object of Sociolinguistics and Linguoculturology

<i>Mykhaylenko-Zoto Olena</i> Intentional paronymy in the Russian linguoculture.....	36
<i>Bolotnikova Alla, Hunchenko Yuliia, Cherednyk Liudmyla</i> Polite addressing and its linguistic representation.....	45
<i>Serebrianska Irina</i> Linguocultural stereotypes of birds-soothsayers in the works of Mykhailo Stelmakh.....	51
<i>Fu Jing</i> Armed conflicts as a source of new formations in the Russian language (on material of the armed conflict in Donbass).....	57

Current Problems of Discourse

<i>Hamali Olha, Kanevska Olga</i> The functions of coloratives in the Veronica Dolina's poetic world view.....	71
<i>Kapnina Halyna</i> The lexical-thematic paradigm of the colour black in the idiostyle of E. M. Remarque.....	77
<i>Rusnak Yulia</i> Cognitive-pragmatic concept of artistic discourse (based on the language of Olga Kobylanska).....	83
<i>Kovalevska Anastasia</i> Spin Doctoring in modern political discourse: linguistic aspect.....	90
<i>Sytar Hanna, Rohova Maryna</i> Types of linguistic means of influence in the election programs of candidates for the post of the President of Ukraine: on the material of the 2019 elections.....	97
<i>Sopina Kateryna</i> Features of urging hashtags during the period of the Revolution of Dignity.....	103
Publication requirement.....	109

СОДЕРЖАНИЕ

Традиционное и новое в теории и практике филологических исследований

<i>Датченко Ю. В., Дьячок Н. В.</i> Особенности образования названий писанок в украиноязычной традиции.....	9
<i>Лучик А. А.</i> Комплексный словарь устойчивых сочетаний как источник для переводных лексикографических работ.....	16
<i>Маслий Е. В.</i> О кризисе в преподавании дисциплин коммуникативного цикла.....	21
<i>Снежко Н. В.</i> Инновации лексикографического описания украинского мировосприятия.....	26
<i>Юсикова Е. В.</i> Атрибутивная функция творительного падежа с семантикой способа действия в говорах Закарпатья.....	32

Язык как объект социолингвистики и лингвокультурологии

<i>Михайленко-Зото Е. А.</i> Преднамеренная паронимия в русской лингвокультуре.....	36
<i>Болотникова А. П., Гунченко Ю. В., Чередник Л. А.</i> Вежливая адресатность и ее языковая репрезентация.....	45
<i>Серебрянская И. Н.</i> Лингвокультурные стереотипы птиц-предсказателей в творчестве Михаила Стельмаха.....	51
<i>Фу Цзин</i> Вооруженные конфликты как источники лексических новообразований в русском языке (на материале вооруженного конфликта на Донбассе).....	57

Актуальные проблемы дискурсологии

<i>Гамали О. И., Каневская О. Б.</i> Функции колоративов в поэтической картине мира Вероники Долиной.....	71
<i>Капнина Г. И.</i> Лексико-тематическая парадигма чёрного цвета в идиостиле Э. М. Ремарка.....	77
<i>Руснак Ю. М.</i> Когнитивно-прагматическая концепция художественного дискурса (на материале языкового творчества Ольги Кобылянской).....	83
<i>Ковалевская А. В.</i> Спин-докторинг в современном политическом дискурсе: лингвистический аспект.....	90
<i>Ситарь А. В., Роговая М. А.</i> Типы языковых средств воздействия в предвыборных программах кандидатов на пост Президента Украины: на материале выборов 2019 года.....	97
<i>Сопина Е. В.</i> Особенности хештегов-призывов периода Революции Достоинства.....	103
Требования к оформлению публикаций.....	110

Традиційне і нове у теорії й практиці філологічних досліджень

УДК 811.161.1: 81'373.611

DOI: 10.26565/2227-1864-2020-87-01

Особливості утворення назв писанок в українськомовній традиції

Юлія Валентинівна Датченко

кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства,
Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара,
(пр. Гагаріна, 72, Дніпро, 49000, Україна);
e-mail: datchenkoju@gmail.com

Наталя Василівна Дьячок

доктор філологічних наук, професор кафедри загального та слов'янського мовознавства,
Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара,
(пр. Гагаріна, 72, Дніпро, 49000, Україна);
e-mail: dyachok74natalya@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-3949-3423>

Аналіз і систематизація лексики писанкарства має важливе значення для упорядкування української термінології, оскільки в ній втілено лексичне багатство української мови, її історичне коріння, місце й роль у системі лінгвального світу українців. Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що термінологія писанкарства раніше не була предметом вивчення лінгвістики. Вибір теми статті зумовлений потребою опрацювання й опису писанкарського лексикону. Метою дослідження є визначення особливостей появи низки тематичних слів. Для цього був застосований структурно-семантичний та етимологічний аналіз найменувань продукту писанкарської творчості. Дослідження структурно-семантичного спрямування покликане виявити особливості будови й змістовної організації аналізованих одиниць; етимологічний розгляд цих одиниць дозволить з'ясувати їхнє співвіднесення з відповідними твірними словами та / або словосполученнями, демонструючи характер процесу їхньої появи в мовленні та в мові. Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань: надати дефініцію кожній досліджуваній одиниці, визначити приблизний час і причину її появи, показати її вживання у контексті, прокоментувати її граматичні характеристики, словотвірні моделі, за якими їх було утворено. Кожну одиницю писанкарського лексикону проаналізовано з позицій уналежнення її до універбалізованих еквівалентів словосполучень, тобто як синтетичну одиницю, яка виникла внаслідок універбального трансформування словосполучення, має абсолютно тотожні словосполученню лексичне значення та синтаксичну функцію. Зроблено висновок, що досліджувані одиниці входять до складу універбів або квазіунівербів у залежності від шляхів та хронології їхньої появи в мовленні та мові. Перспективи подальших досліджень цієї семантичної групи слів полягають в аналізі їх з позицій дериваційного потенціалу в українській та інших слов'янських мовах.

Ключові слова: писанкарська лексика, універбація, універб, квазіунівербація, квазіуніверб, принцип аналогії

Датченко Ю. В., Дьячок Н. В. Особенности образования названий писанок в украиноязычной традиции

Анализ и систематизация лексики, маркирующей писанкарские традиции, имеет важное значение для упорядочения украинской терминологии, поскольку она отражает лексическое богатство украинского языка, его исторические корни, место и роль в системе лингвального мира украинцев. Актуальность данного исследования обусловлена тем, что терминология искусства росписи писанок ранее не была предметом изучения лингвистики. Выбор темы статьи обусловлен потребностью описания лексики исследуемой семантической группы. Целью исследования является определение особенностей возникновения ряда тематических слов. Для этого был использован структурно-семантический и этимологический анализ наименований продуктов писанкарского творчества. Исследование структурно-семантической направленности призвано выявить особенности строения и смысловой организации анализируемых единиц; этимологическое рассмотрение этих единиц позволит выяснить их соотносительность с соответствующими производящими словами и / или словосочетаниями, демонстрируя характер процесса их возникновения в речи и в языке. Достижение цели предполагает решение следующих заданий: дать дефиницию каждой исследуемой единице, определить приблизительное время и причину ее возникновения, показать ее употребление в контексте, прокомментировать грамматические характеристики, модели ее образования. Каждая единица исследуемой группы лексики проанализирована с позиций отношения ее к универбализованным эквивалентам словосочетаний, то есть как синтетическую единицу, возникшую в результате универбальной трансформации словосочетания в слово, имеет тождественные словосочетанию лексическое значение и синтаксическую функцию. Сделан вывод, что исследуемые единицы входят в состав універбов или квазіунівербов в зависимости от путей и хронологии их возникновения в речи и языке. Перспективы дальнейших исследований данной семантической группы слов заключаются в анализе их деривационного потенциала в украинском и других славянских языках.

Ключевые слова: писанкарская лексика, універбація, універб, квазіунівербація, квазіуніверб, принцип аналогії

Yulia Datchenko, Natalia Diachok. Features of the formation of pysanka names in the Ukrainian linguistic tradition

Analysis and systematization of the lexis designating the pysanka (painted Easter egg) traditions are of great importance for the normalization of Ukrainian terminology since it reflects lexical abundance of the Ukrainian language, its historical roots, place and

role in the system of lingual world of the Ukrainians. Topicality of the research is stipulated by the fact that the pysanka art terminology has not been the subject matter of linguistics yet. The topic is chosen owing to the necessity of describing the lexis of the analyzed semantic group. The research objective is the determination of specific features of the origin of certain thematic words. To do that, structural-semantic and etymological analysis of the names of pysanka art products has been applied. Study of the structural and semantic area is aimed at specifying the features of the structure and notional organization of the units under analysis; etymological study of those units makes it possible to identify their relation with the corresponding deriving words and word combinations, i.e. as a synthetic unit arisen as a result of univerbal transformation of a word combination into a word; it has the lexical meaning, identical to the word combinations, and a syntactic function. It has been concluded that the analyzed units belong to the univerbs or quasiuniverbs depending on the ways and chronology of their origin both in speech and language. Perspectives of further studies of the represented semantic group of words are in the analysis of their derivative potential in the Ukrainian and other Slavic languages.

Key words: *pysanka lexis, univerbation, univerb, quasiuniverb, principle of analogy*

Сьогодні наявний процес актуалізації лексики, пов'язаної з писанкарством, яка ввібрала в себе народний досвід оздоблення великодніх яєць за допомогою природних і сучасних матеріалів. Писанкарська лексика, успадкована з давніх часів, збагачувалася кожним наступним поколінням мистців. Технічні прийоми, матеріали й пристрої давнього національного ремесла набули вдосконалення й потребували нової номінації чи переосмислення загальноповживаних слів.

Аналіз і систематизація лексики писанкарства має важливе значення для упорядкування української термінології, оскільки виявляє не тільки лексичне багатство української мови, а й рівень розвитку ремесла, його історичні корені, місце й роль у системі традиційно-побутової культури українців.

В. Ткаченко визначав писанкарство як повноправну «галузь народного ужиткового мистецтва з виготовлення різних видів декорованих великодніх яєць (крашанок, крапанок, дряпанок та ін.), важливим компонентом якої є обрядодії й звичаї, пов'язані з їх створенням та використанням» [5, с. 49].

Велика кількість публікацій, присвячених народним промислам, зокрема писанкарству, допомагає зафіксувати й висвітлити понятійний апарат, що змінюється й уніфікується до сьогодні. Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що термінологія писанкарства раніше не була предметом вивчення лінгвістики. Вибір теми статті зумовлений потребою опрацювання й опису писанкарського лексикону. Систематизація й класифікація лексики писанкарства може доповнити бачення деяких важливих фактів в культурно-історичному житті народу, в укладанні енциклопедії народного мистецтва, в упорядкуванні лексичного ладу української мови. Лексика, що лінгвально об'єктивує писанкарське мистецтво, водночас формує культурологічну й когнітивну картину світу народу. Всім цим і зумовлено потребу досліджувати сукупність зазначених одиниць не лише як культурологічну, але й як лінгвістичну субстанцію.

Потрібно також зазначити, що весь шар найменувань у межах писанкарського мистецтва

містить різні лексико-семантичні групи лексичних одиниць, наприклад: знаряддя, матеріали, готовий продукт, назви дій і процесів. Утім, обсяг статті вимагає дослідження однієї з цих лексико-семантичних груп. Для аналізу було обрано назви писанок як ключових елементів тематичного поля писанкарства. Отже, метою саме цієї статті є визначення особливостей появи низки тематичних слів. Для цього був застосований структурно-семантичний та етимологічний аналіз найменувань продукту писанкарської творчості. Дослідження структурно-семантичного спрямування покликане виявити особливості будови й змістовної організації аналізованих одиниць; етимологічний розгляд цих одиниць дозволить з'ясувати їхнє співвіднесення з відповідними твірними словами і / або словосполученнями, демонструючи характер процесу їхньої появи в мовленні або в мові. Отже, реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: надати дефініцію кожної досліджуваної одиниці, визначити приблизний час і причину її появи, показати її вживання у контексті, прокоментувати її граматичні характеристики, словотвірні моделі, за якими їх було утворено.

Найменування на зразок *писанка, крашанка, мальованка, крапанка, капанка, вишиванка, видутка (видуток), дряпанка, шкрябака, травленка* тощо утворені шляхом універбації та / або внаслідок дії механізму аналогії. Тобто універбацію супроводжує явище лінгвальної аналогії, яке втілено в трансформуванні форм граматичного роду гіпотетичних похідних. Зазвичай результати таких модифікацій розглядалися як квазіуніверби. Пропоноване дослідження покликане з'ясувати саме реальний лінгвальний статус зазначених найменувань.

Отже, формально слово будь-якої частини мови є лише однією з мовленнєвих втілень структурної за своєю природою мовної номінативної одиниці, яку в дослідженнях останніх років називають номінатомою. Ця одиниця, з одного боку, зреалізовується у мовленні не лише в слові, але й у аналітичних структурах, а з іншого – має за домінанту своєї мовленнєвої модифікації будь-яке моновербальне номінативне утворення. Тому ми припускаємо, що універби здатні репрезентувати два номінативні типи в мовній та мовленнєвій площинах.

Універбацію спочатку потрактовували як вияв синтетизму в словотворенні, за якого ті значення, що містять аналітичні конструкції, втілюються у синтетичній одиниці – слові-універбі. Досліджуване явище також визначали як появу слова на базі словосполучення, з яким воно, слово-універб, зрештою вступає в синонімічні відношення. «За такого підходу до універбації уналежнювали абрєвіацію, субстантивацию, суфіксацію» [2].

Зміна обсягу поняття й, відповідно до цього, звуження значення терміну «універбація» призвели до такого визначення. Універбацією стали вважати «модифікування словосполучення у слово такого зразка, коли універб містить основу лише одного з компонентів словосполучення, за формою співвідноситься з одним словом, а за змістом збігається зі словосполученням» [2]. За цього розуміння сутність універбації полягає в утворенні простого слова на базі одного з компонентів аналітичного розчленованого найменування. У цьому значенні використовуються й інші терміни: семантичне стягнення, семантична конденсація, компресія мотивувального словосполучення, що супроводжується втіленням його семантики у дієслівному дублеті, який отримано внаслідок афіксальної універбації (О. В. Ісаченко, Л. І. Осипова, Р. І. Гафарова та ін.). Це явище схарактеризовано функційно, формально й семантично пов'язаними аналітичною та синтетичною одиницями, наявними в мовленні й тексті.

За новітнього розуміння (В. І. Теркулов, Н. В. Дьячок, О. С. Івко), універб як продукт універбації взагалі визначаємо як семантично і граматично тотожне словосполученню слово, яке відрізняється від словосполучення або збігається з ним у стилістичній площині, що постає, як і словосполучення, реалізацією однієї й тієї самої номінативи. Досліджувані слова мовленнєво й текстово втілюють номінативи, створені за моделлю «словосполучення + еліптичний універб».

Отже, кожен одиницю писанкарського лексикону проаналізовано з позицій уналежнення її до універбалізованих еквівалентів словосполучень, тобто як синтетичну одиницю, яка виникла внаслідок універбального трансформування словосполучення, має абсолютно тотожні словосполученню лексичне значення та синтаксичну функцію.

Утім, серед величезної кількості універбів у слов'янських мовах немає жодного, який би мав форму середнього роду, що заперечує ствердження про тотожність граматичного роду універба й головного елемента словосполучення. Всі іменникові універби експліковані формами чоловічого або жіночого роду. Ці форми

утворилися внаслідок дії принципу граматичної аналогії, або вирівнювання граматичних форм.

Ключовим елементом писанкарського лексикону є лексема *писанка*. В одинадцятитомному словнику української мови подається таке визначення: «**ПИСАНКА**, и, ж. Розмальоване великоднє куряче або декоративне, звичайно дерев'яне, яйце» [7, с. 359].

Мовознавець В. Жайворонок потрактовує писанку як «розмальоване великоднє куряче або декороване, звичайно дерев'яне, яйце; розписується різноманітним орнаментом – геометричним, рослинним, тваринним; кожен колір у писанковому розпису має власну символіку; розписане яйце символізує джерело життя, всього живого» [6, с. 450 – 451]

Історик В. Ткаченко подає узагальнене визначення цієї лексеми, а саме: «Писанка – яйце декороване орнаментом за допомогою воску чи іншими техніками двома або більше кольорами. Гладко фарбоване або оздоблене візерунком яйце-писанка набуло символічного релігійно-обрядового значення це задовго до прийняття християнства, його виникнення пов'язується з дохристиянським народним звичаєм зустрічі весни [8, с. 49].

Етимологічний підхід до визначення утворення цієї лексеми свідчить про те, що вона є універбом (квазіунівербом). По-перше, *писанка* має семантично тотожний аналітичний еквівалент – словосполучення *писане яйце*. Порівняймо: у болгарській мові «*Светла Ракишева участва със свои писани яйца в изложбата на Етнографския музей, която се провежда за втори път*» [<https://vestnik.bg/3748/писано-яйце-за-великден/>]; у російській мові «*Хочут удержимо. – Писаное яичко... – Пегой... – Али цаловался, барин, с кем?*» (А. С. Серафимович. Скитания (1913)); [http://processing.ruscorpora.ru/search.xml?sort=i_grtagging&lang=ru&startyear=1988&text=lexform&req=писаное&endyear=2008&mode=main&env=alpha&nodia=1&p=1]; «*То есть писанка, которою цацкаются, да поцацкавшись, другому отдают, как писанное яичко на Велик День*» (Н. С. Лесков. На ножах (1870))

[http://processing.ruscorpora.ru/search.xml?env=alpha&mycorp=&mysent=&mysize=&mysentsize=&dpp=&spp=&spd=&mydocsize=&mode=main&sort=i_grtagging&lang=ru&nodia=1&text=lexform&req=писанка]; «*С отличным искусством разрисовывала к Великодню писанки и непостижимым для меня чудом умела сбергать надолго от порчи огромные вороха крашенных яиц, приносимых священнику его прихожанами на поклон о святой неделе*» (О. М. Сомов. Сватовство (1831)); [http://processing.ruscorpora.ru/search.xml?sort=i_grtagging&lang=ru&startyear=1984&text=lexform&req=писанки&endyear=2004&mode=main&env=alpha&nodia=1&p=1]. По-друге, етимологічні довідки свідчать про те, що ця одиниця має первинне значення «писане – мальоване яйце», яке спостерігалось ще до появи вторинного значення дієслова *писати* «зображувати графічні знаки, літери» [9, т. 4, с. 376;

10, т. 3, с. 266], і утворився іменник *писанка* не від дієслова *писати*, а від дієприкметника *писаний*, який, вочевидь, вживався у словосполученні *писане яйце*, яке зрештою стало сталою аналітичною номінативною конструкцією – фразеологізмом.

Іншою одиницею, подібною за структурою і походженням до слова *писанка*, є універб *крашанка* (*крашенка*): рос. «**Крашенка** ж. разукрашенная, нарядная вещь либо человек, женица»; || южн. окрашенное яйцо, а писанка расписное» [https://gufo.me/dict/dal/%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%82%D1%8C]; «Если добавит, что росту Евсюков мало, сложения сбитого и представляет всей фигурой правильный овал, то в малиновой куртке и штанах похож – две капли воды – на пасхальное **крашеное яйцо**» [https://processing.ruscopora.ru/search.xml?lang=r u&sort=i_grtagging&startyear=1800&text=lexform &req=%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B5%20%D1%8F%D0%B9%D1%86%D0%BE&api=1.0&env=alpha &endyear=2019&mode=main&nodia=1]; «Все его слова разноцветные. Каждое как пасхальная **крашенка**: Чурли, журчей! бурли, журчей!» (К. И. Чуковский. Кубофутуристы (1922)); [https://processing.ruscopora.ru/search.xml?lang=r u&sort=i_grtagging&text=lexform&req=%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%B0&api=1.0&env=alpha&mode=main&nodia=1]; укр. «**Яйце** пасхальне **крашене**, **писанка**, **крашенка**, декоративна, для корзини, вис. 3 см., 8/6» [https://zabavochka.com/p1131309901-ujtse-pashalne-krashena.html].

Те саме явище втілено у таких кореляціях.

1. *Мальоване яйце – мальованка*: «**Наші предки намагалися зробити їх до Великодня якомога більше – адже вірили, що кожне **мальоване яйце** – то ланочка ланцюга, яким буде прикутий до пекла сатана**» [https://poglyad.te.ua/ukraine/istoriya-pysanok-ta-krashanok.html]; «**Виготовляти мальовані великодні яйця почали в кінці XIX – початку XX ст. у містечках та приміських селах. Вони розписувалися за допомогою звичайного пензлика олійними, восковими, клейовими або акварельними фарбами. Іноді використовували золотисту й сріблясту фарби. Мальованки писали зазвичай чоловіки, рідше – жінки. На таких великодніх яйцях здебільшого зображали квіти, давні орнаменти практично не трапляються**» [https://www.facebook.com/domashnyavupichka/photos/].

2. *Різьблене яйце – різбленка*: «У колекції Юрія Бойка більше 160-ти **різьблених яєць** – є перепелині, курячі, яйця гусей і страусів. Іноді працює швидко, часом на роботу витрачає кілька місяців, розповідає майстер» [https://suspilne.media/15975-majster-z-volini-

rizbit-vizerunki-po-aecnij-skarlupi/]; «**На виставці можна побачити роботи у різноманітних традиційних техніках: мальованка, писанка, дряпанка, різьбленка, нетрадиційно декоровані яйця**»

[https://dniprorada.gov.ua/uk/articles/item/13414/majst erklassi-z-rozpisu-velikodnogo-jajcja].

3. *Фарбоване яйце – фарбованка*: «**Невід’ємний атрибут Великодня – фарбовані яйця або писанки, що символізують відродження життя**» [https://www.unian.ua/society/10518756-yak-pofarbuвати-yaусуа-na-velikden-2019-naykrashchi-sposobi.html]; «**Два типи: дво- та багатоколірні, останні у селі називали «фарбованки»**» [178-Article Text-301-1-10-20190110].

4. *Кам’яне яйце – кам’янка*: «**Це кам’яне яйце випадково знайшли діти в околицях Білківського городища (VIII-VII ст. до н.е.)**» [http://archaeology.com.ua/?p=1274]; «**дійшли до нас і яйця з каменю – кам’янки з часів неоліту, їм по 7 тисяч років**» [http://uahistory.com/topics/language_fun/5188].

Універбація, за якої відсутня дія процесу аналогії, наявна у таких кореляціях.

1. *Травлена писанка – травленка*: «**Як зробити травлену писанку, розповіли львівські майстрині: «Для візерунку використовуємо колір самого яйця, не потрібно жодних барвників, – розповідає майстриня Ольга Платниш, – На яйце наносимо малюнок воском – перекидаємо всі зони, які хочемо залишити коричневими»**» [https://zik.ua/news/2013/05/04/lvivski_maystry_rozpo vily_yak_zrobyty_travlenu_pysanku_407204]; «**Травленка** – ближайшая «родственница» писанки, при ее создании используются те же символы и узоры...» [http://grandukraine.com/kultura-i-iskusstvo/travlenska.html].

2. *Вишивана (вишита) писанка – вишиванка*: «**Вишита писанка чудово прикрасить Ваш Великодній кошук**» [https://www.facebook.com/695647673894929/posts/1481271361999219/]; «**Писанка-вишиванка поєднує в собі символічне значення, яке закладено в писанці та вишивці**» [http://tmtpn.khnu.km.ua/wp-content/uploads/sites/32/2018/07/Projekt-pysanky-vyshyvanky.pdf].

Як раніше зазначалося в працях Н. В. Дьячок та О. С. Івко, універбації протиставлена квазіунівербація, тобто утворення універбів за аналогією. Утім, потрібно розрізняти квазіунівербацію й механізм аналогії, що супроводжує універбацію.

Основною ознакою квазіунівербації вважається відмінність граматичного роду головного слова вихідного словосполучення й універба: *дубляне пальто – дублянка, автоматична коробка передач – автомат* тощо. Але точність кваліфікування того чи того явища залежить від послідовного аналізу походження кожного з універбів, особливо визначення часу його походження порівняно з часом походження відповідного йому словосполучення. Якщо словосполучення існувало

в мові / мовленні ще до появи універба, а його поява зафіксована в текстах пізніше, то спостерігаємо явище універбації, разом з яким діє принцип аналогії, що змінює граматичний рід універба, включаючи його до розряду найбільш розповсюджених з позицій родової належності універбальних форм. Яскравим прикладом цього і постає універб *писанка*: це слово виникло пізніше, ніж словосполучення *писане яйце* (про що красномовно свідчать джерела), а тому є його словесним еквівалентом; зміна середнього роду головного слова словосполучення на жіночий рід універба зумовлена наявністю в мові більшості слів зі спільною структурою саме жіночого роду. Отже, тут спостерігаємо унікальну комбінацію явищ універбації й аналогії, що суттєво відрізняє їх від квазіунівербації. Також імовірно, що універб як еквівалент словосполучення міг абсолютно збігатися з ним у формі множини, яка вживалася частіше, ніж форма однини: *писані яйця* – *писанки*.

Зовсім інший шлях розвитку має решта слів, що належать до писанкарського лексику. Всі вони утворені за «універбальною» моделлю від дієслів та не є універбами. Про це свідчить відсутність відповідних їм словосполучень, а також гіпотетична можливість появи цих словосполучень на базі дериватів (квазіунівербів), побудованих за аналогією до універбальної моделі. Універсальність цієї за своєю сутністю квазіунівербальної моделі зреалізовується в інших одиницях досліджуваної лексики.

1. *Капати* – *капанка* (**капане яйце*), *крапати* – *крапанка* (**крапане яйце*): русск. «**Капанки** или **крапанки** делают с помощью горячего воска и краски, а писанки – расписывают металлической конусообразной трубочкой с деревянной ручкой – «писачком», с помощью которого наносят восковой узор на яйцо» [http://otzovik.com/review_70745.html]; укр. «*Майстриня із Заставнівщини Лідія Остапченко розповіла буковинцям, як зробити капанку.... Капанку можна виконати тонкою восковою свічкою, тільки треба робити «капки» під прямим кутом до яйця, щоб вони не розтікались*» [Погляд 10.02.20 №10 https://pogliad.ua/ru/news/chernovtsy/yak-zrobiti-pisanku-kapanku-198882]. «**Крапанка** – яйце з однотонним фоном, на який гарячим воском нанесені плями, смужки, цяточки» [https://khn.depo.ua/rus/khn/suchasni-i-davni-soblivosti-prikrashati-chi-dekoruvanti-yaitsya-20042016151500]. «**Крiпанка** – один з чотирьох основних видiв розписаних великоднiх яєць, разом з крашанкою, дряпанкою та писанкою (iнколи писанками називають загалом всi розписанi яйця). Кожен iз цих видiв має свою систему розпису» [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80

%D0%B0%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%B0].

2. *Дряпати* – *дряпанка* (**дряпане яйце*): «**Особливiсть** **технiки дряпанки** «полягає у вишкрябуваннi на зафарбованiй поверхнi яйця ажурного, здебiльшого геометричного орнаменту. **Инструментом** для виконання такої роботи може слугувати голка, шпилька, цвях. Таким чином на кольоровому тлi створювався бiлий орнамент. У рiзних рiгiонах України яйця, виготовленi в цей спiсiб, називають по-рiзному: на Схiдному Полiссi, Лемкiвщинi i Бойкiвщинi – дряпанками, скрiбанками, **рiзьбянками**, на Подiллi – **скрiбанками** i **рисованками**» [http://ethnography.org.ua/content/tehniku-pysankarstva].

3. *Шкрябати* – *шкрябанка* (**шкрябане яйце*): «**Дряпанка** чи **шкрябанка** – однотонно забарвлене яйце, на якому вiзерунок прошкрябується металевим загостренням» [https://khn.depo.ua/rus/khn/suchasni-i-davni-soblivosti-prikrashati-chi-dekoruvanti-yaitsya-20042016151500].

4. *Скробати* – *скробанка*: «...яйце з глини або дерева iз видряпаним узором – дряпанка, **скробанка...**» [http://uahistory.com/topics/language_fun/5188].

5. *Видувати* – *видутка*, *видуток* (**видуте яйце*): «**Наступне правило** – жодних **видуток**. **Порожня** **шкаралупа** не **пiдходить**, яйце обов'язково має бути повним та заплiдненим». [https://vezha.ua/bez-cholovikiv-ta-fotografij-yak-stvoryty-magichnu-pysanku-do-velykodnya-foto/]; «**Якщо розписувався видуток, то просто знiмiть вiск над полум'ям**» [https://harchi.info/articles/rozpysuvannya-pysanky].

6. *Розкрити* – *розкритка*: «**Для** виготовлення **розкритки** куряче або гусяче яйце розпилювали навил, його краi i поверхню обклеювали оксамитом чи iншою тканиною, а всерединi прикрашали рельєфними картинками духовного змiсту. Такi яйця також могли оформлювати бордюрами iз порiзаного паперу» [http://zora-irpin.info/tehniki-pisankarstva/].

7. *Воцити* – *воцанка*: «**Нерозкритки (воцанки)**. У сирого яйця видували вiст, отвiр, через який це робили, заклеювали шматочком паперу i опускали пiсля цього в розтопленiй вiск» [http://ethnography.org.ua/content/tehniku-pysankarstva].

8. *Наклеяти* – *наклеянка*: «**Наклеянка** – цей вид декору пасхальних яєць виник порiвно недавно i не є класичним, але заслуговує на iснування. На бiлi або пофарбованi яйця наклеюються рiзноманiтнi прикраси: блискiтки, мереживо, кольоровi скельця, навилi, гудзики. Це можуть бути пофарбованi крупи або, навилi, яєчна шкаралупа iншого кольору» [http://bibliotekar14.blogspot.com/2011/04/blog-post_21.html].

Отже, структурними рiзновидами номiнатеми з домiнантою-словосполученням вважаємо всi

одиниці, які збігаються семантично й ототожнюються на рівні словосполучення. Еліптичний універб маркує один із підтипів структурних різновидів номінативи з домінантою-словосполученням, де семантично тотожна відповідному словосполученню одиниця постає універбалізованим (вербальним, словесним) еквівалентом цього

словосполучення. Досліджену писанкарську лексику уналежнюємо до такої, що входить до складу універбів або квазіунівербів у залежності від шляхів та хронології її появи в мовленні та мові. Перспективи подальших досліджень цієї тематичної групи слів полягають в аналізі їх з позицій дериваційного потенціалу в українській та інших слов'янських мовах.

Література

1. Дьячок Н. В. Основы универбации: структурно-семантический критерий. Слов'янськ. Вид-во Б. І. Маторіна, 2019. 346 с.
2. Дьячок Н. В., Івко О. С. Материалы к словарю универбов современного русского языка. Издание дополненное. Слов'янськ. Вид-во Б. І. Маторіна, 2020. 492 с.
3. Дьячок Н. В. Универбация в русском языке: структурно-семантическое и ономазиологическое описание. Дисс. ... доктора филол. наук. Артёмовск, 2015. 522 с.
4. Дьячок Н. В., Облап А. Н. Принципы составления словаря универбов (на материале игровой лексики). Проблемы загалного і слов'янського мовознавства. 2019. №3. Дніпро: «Ліра», 2019. – С. 10–11.
5. Дьячок Н. В. Универбация как универсальное лингвальное явление. Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології. Вип. 6. Слов'янськ. 2018. С. 143–149.
6. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. НАН України, Ін-т українознавства ім. О. Потебні. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
7. Словник української мови: в 11 тт. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка. 1970–1980. Т. 6.
8. Ткаченко В. Релігійний символ Великодня – писанка – в архівних джерелах початку ХХ століття з Овруччини. Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей. 2015. Випуск 36. С. 47–53.
9. Етимологічний словник української мови. Київ: Наукова думка, 2003. т. 4. 653 с.
10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Москва: Прогресс, 1987. т. 3. 832 с.

References

1. Diachok, N. (2019), *Foundations of universalization: structural and semantic criterion*. [*Osnovy univerbatsii: strukturno-semanticheskiiy kriteriy*], Slovyansk. 346 p.
2. Diachok, N., Ivko, O. (2020), *Materials for the dictionary of univerbs of the modern Russian language. Revised edition*. [*Materialy k slovaryu univerbov sovremennogo russkogo yazyka. Izdaniye dopolnennoye*], Slovyansk. 492 p.
3. Diachok, N. (2015), *Universalization in the Russian language: structural-semantic and onomasiological description*. Diss. ... Doctor filol. sciences. [*Univerbatsiya v russkom yazyke: strukturno-semanticheskoye i onomasiologicheskoye opisaniye*. Diss. ... doktora filol. nauk]. Artemovsk. 522 p.
4. Diachok, N., Oblap, A. (2019), “The principles of compiling a dictionary of universities (based on game vocabulary)”. *Problems of General and Slavonic linguistics*. [“Printsipy sostavleniya slovarya univerbov (na materiale igrovoy leksiki)”]. *Problemy zahal'noho ta slovyans'koho movoznavstva*, No 3. Pp. 10–11.
5. Diachok, N. (2018), “Universalization as a universal lingual phenomenon”. *Theoretical and applied problems of modern philology*. [“Univerbatsiya kak universal'noye lingval'noye yavleniye”. *Teoretychni y prykladni problemy suchasnoyi filolohiyi*], Iss. 6. Slovyansk. Pp. 143–149.
6. Zhayvoronok, V. (2006), *Signs of Ukrainian ethnoculture. Dictionary-reference*. [*Znaky ukrayins'koyi etnokul'tury. Slovnyk-dovidnyk*] Kiev. 703 p.
7. Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols. (1970–1980), [*Slovnyk ukrayins'koyi movy: v 11 tt.*], Kiev. Vol. 6.
8. Tkachenko, V. (2015), “The religious symbol of Easter – pysanka – in archival sources of the early twentieth century from Ovruch region”. *Scientific notes on Ukrainian history. Collection of scientific articles*. [“Relihiynyiy symvol Velykodnya – pysanka – v arkhivnykh dzherelakh pochatku XX stolittya z Ovruchchyny”]. *Naukovi zapysky z ukrayins'koyi istoriyi. Zbirnyk naukovykh statey*], No 36. Pp. 47–53.
9. Etymological dictionary of the Ukrainian language. (2003), [*Etymolohichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy*], Kiev. Vol. 4. 653 p.
10. Fasmer, M. (1987), *Etymological dictionary of the Russian language*. [*Etimologicheskiiy slovar' russkogo yazyka*], Moskva. Vol. 3. 832 p.

Датченко Юлія Валентиновна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального і слов'янського мовознавства, Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара (пр. Гагарина, 72, Дніпро, 49000, Україна); e-mail: datchenkoju@gmail.com

Yulia Datchenko, PhD, Philology, Assistant Professor of the Department of General and Slavonic Linguistics of Oles Honchar Dnipropetrovsk National University (Gagarin Avenue, 72, Dnipro, 49000, Ukraine); e-mail: datchenkoju@gmail.com

Дьячок Наталія Васильевна, доктор філологічних наук, професор кафедри загального і слов'янського мовознавства, Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара (пр. Гагарина, 72, Дніпро, 49000, Україна); e-mail: dyachok74natalya@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-3949-3423>

Natalia Diachok, Doctor of Science, Philology, Professor of the Department of General and Slavonic Linguistics of Oles Honchar Dnipropetrovsk National University (Gagarin Avenue, 72, Dnipro, 49000, Ukraine); e-mail: dyachok74natalya@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-3949-3423>

УДК 81'37.161.1.161.2.162.1
DOI: 10.26565/2227-1864-2020-87-02

Комплексний словник сталих сполучень як джерельна база для перекладних лексикографічних праць

Алла Анатоліївна Лучик

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри загального і слов'янського мовознавства,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
(вул. Г. Сковороди, 2, м. Київ, 04070, Україна);
e-mail: allal@meta.ua; <https://orcid.org/0000-0002-4218-355X>*

У російській, українській, польській лексикографічній діяльності склалися всі передумови для упорядкування комплексних словників сталих сполучень. Реєстри цих праць у кожній слов'янській лінгвістичній школі повинні будуть формуватися нарізнооформленими одиницями різних типів, які характеризуються цілісністю семантики. Передовсім сюди планується внести еквіваленти слова, фразеологізми, термінологічні сполучення, прислів'я, приказки. Утворені словники відбиватимуть динаміку мовних процесів, оскільки значна частина їхніх реєстрових одиниць мають перехідний статус існування, внаслідок чого зазначені праці виявляються корисними для теоретичного мовознавства. Проте, передовсім, необхідність упорядкування зазначених словників зумовлена практичною діяльністю.

В базових словниках російської, української, польської мов стали сполучення представлені досить повно, проте підходи їхнього упорядкування виявляються здебільшого зрозумілими лише для фахівців. У користувачів же цих праць виникають суттєві труднощі при пошуку того чи того сталого сполучення. Деяко полегшують цю діяльність спеціалізовані словники нарізнооформлених одиниць, проте й у цьому разі від користувача вимагається певна лінгвістична підготовка.

Упорядкований же за певною концепцією комплексний словник сталих сполучень значно полегшить користувачеві його пошукову, передовсім, перекладацьку, діяльність, яка значно утруднюється відсутністю в реєстрах словників нарізнооформлених одиниць. Стосується це як перекладу з однієї слов'янської мови на іншу, так і подібних дій у сфері слов'яно-германських й, зрозуміло, слов'яно-романських та ін. мов.

У пропонуваній роботі доведено, що упорядковані комплексні словники сталих сполучень у кожній окремій слов'янській мові стануть вагомим джерелом для удосконалення вже створених перекладних паперових і on-line словників.

Ключові слова: словник, комплексний словник сталих сполучень, перекладний словник, on-line словник, реєстрова одиниця, нарізнооформлена одиниця

Лучик А. А. Комплексный словарь устойчивых сочетаний как источник для переводных лексикографических работ

В русской, украинской и польской лексикографической деятельности сложились все условия для создания комплексных словарей устойчивых сочетаний. Реестры этих работ в каждой лингвистической школе должны будут формироваться раздельнооформленными единицами разных типов, характеризующихся целостной семантикой. Прежде всего сюда планируется включить эквиваленты слова, фразеологизмы, терминологические сочетания, поговорки, пословицы. Созданные словари будут отражать динамику языковых процессов, поскольку значительная часть их заголовочных слов имеют переходной статус существования, вследствие чего данные работы окажутся полезными для теоретического языкознания. Однако, прежде всего, необходимость создания данных словарей обусловлена практической деятельностью. В базовых словарях русского, украинского и польского языков устойчивые сочетания представлены достаточно полно, однако подходы к их размещению оказываются понятными преимущественно только специалистам. У пользователей же этих работ возникают существенные трудности при поиске того или иного устойчивого сочетания. В определенной степени облегчают эту деятельность специализированные словари раздельнооформленных единиц, хотя и в этом случае от пользователя требуется определенная лингвистическая подготовка.

Созданный же по определенной концепции комплексный словарь устойчивых сочетаний значительно облегчит пользователю его поисковую, в частности переводческую, деятельность, которая значительно осложняется отсутствием в реестрах словарей раздельнооформленных единиц. Это относится как к переводу с одного славянского языка на другой, так и, безусловно, подобных действий в сфере славяно-германских, славяно-романских и др. языков.

В предлагаемой работе доказано, что созданные комплексные словари устойчивых сочетаний в каждом отдельном языке станут надежным источником для усовершенствования уже созданных переводных бумажных и on-line словарей.

Ключевые слова: словарь, комплексный словарь устойчивых сочетаний, переводной словарь, on-line словарь, заголовочное слово, раздельнооформленная единица

Alla Luchyk. Stable word combinations comprehensive dictionary as a source base for translation lexicographical works

In Russian, Ukrainian, and Polish lexicographical work, all the preconditions for organizing a comprehensive stable word combinations dictionary have been formed. The these works registers in each Slavic linguistic school will have to be formed by various units of different types, which are characterized by the semantic integrity. First of all, it is planned to include word equivalents, phraseological units, terminological combinations, proverbs, sayings. The formed dictionaries will reflect the language processes dynamics because a significant part of their register units have a transitional status of existence, as a result of which this work will be useful for theoretical linguistics. However, first of all, the need of compiling this dictionary is caused by practical activities.

In Russian, Ukrainian, and Polish basic monolingual dictionaries stable word combinations are presented quite fully, but the approaches to their organization are mostly understandable only to specialists. Users of these works have significant difficulties in

finding any stable combination. This activity is somewhat facilitated by specialized dictionaries of various units, but even in this case, the user requires some linguistic training.

Being organized according to a certain concept, a stable combinations comprehensive dictionary will greatly facilitate the user's search, especially translation activities, which are greatly complicated by the lack of dictionary registers for differently formed units. This is true for the translation from one Slavic language to another, as well as similar actions in the field of Slavic-Germanic and, of course, Slavic-Romance languages etc.

In the proposed work it is proved that the compiled complex stable word combinations dictionaries in each separate Slavic language will become an important source for improvement of already created paper and on-line translation dictionaries.

Key words: dictionary, stable word combinations dictionary, translation dictionary, on-line dictionary, register unit, differently formed unit

Сучасна лексикографічна діяльність у колі слов'янських мовознавчих шкіл набула неабиякого розквіту. На підґрунті численних паперових видань найрізноманітніших словників сформовані on-line довідники багатоаспектного спрямування, доступні максимальній кількості користувачів. Для їхнього представлення створюються вже окремі сайти, як, наприклад, це відбувається в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України, де створено сайт «Словники України on-line». Генеральний реєстр тут сформований 258 тисячами слів «Орфографічного словника української мови» [9], які взаємодіють з п'ятьма модулями: «Словозміна», «Транскрипція», «Синонімія», «Антонімія», «Фразеологія». Так, наприклад, переходячи до модуля «Словозміна», користувач може отримати дані 2000 парадигматичних класів для всіх відмінюваних повнозначних частин мови з реєстром близько 4 млн. словоформ [1].

В англomовному середовищі сьогодні упорядковуються on-line перекладні словники з багатомільйонним наповненням реєстрів. До однієї із таких праць належить Кембриджський словник, що містить у собі і перекладну частину, у тому числі на три слов'янські мови – російську, польську й чеську [15].

Проте, які б вагомі за наповненням одиниць не були on-line словники, проблема перекладу сталих сполучень у них і досі лишається невирішеною. Наприклад, для перекладу сполучення російської мови *на лету* із семантикою «наскоро, мимоходом; легко, быстро, мгновенно» перекладач google пропонує форму – *on the fly* [5]. Остання ж одиниця у Кембриджському словнику перекладається російською мовою як *летать на стене* (ідіома), *фантастический документальный фильм* (ідіома фільму). Тут реалізується і послівний переклад, якщо ж користувача ситуація не задовольняє, пропонується скористатися «Cambridge Dictionary + Plus» [13], де вже містяться конкретніші переклади, хоча і далеко не точні.

Підібрати відповідник у цільовій мові можна за допомогою введення дефініційної частини словникової статті, якщо стале сполучення внесене до будь-якого лексикографічного джерела тлумачного характеру, як, наприклад, російське *на лету*, але, на жаль, і це не завжди можливе.

Російське стале сполучення *с разбегу* зі значенням «набрав большую скорость»; не прекращая очень быстрого движения» має відповідник у польській мові – *z rozbiegu*. Перекладач google для російської одиниці пропонує англійський відповідник *with a run*, а для польської – *from the run*. Кембриджський словник до цих двох сполучень перекладу не подає, проте пропонує звернутися до ідіоми *with a bang*, яка перекладається російською і польською, відповідно, *лопнуть (о предприятии, деле)* та *odejść z trzaskiem* [15]. Зрозуміло, що обидві пропозиції не є точним перекладом російського і польського сполучення.

Не викликає сумнівів, що більшість on-line словників є сучасною презентацією багатомовної лексикографічної діяльності учених-мовознавців, поставленої на рейки комп'ютерно-інформаційних технологій. При переході традиційної лексикографії у цифровий формат виникає низка проблем. Авторами монографії «Тлумачна лексикографія» визначаються чотири найважливіші з них: проблема оновлення фундаментальних лексиконів, проблема використання автоматичного опрацювання нагромадження потужного загальнокультурного потенціалу, проблема застосування словників для формування лінгвістичних компонентів концептографічних систем представлення знань та використання у засобах knowledge mining і, нарешті, подолання «вавилонського синдрому», власне, вирішення значного кола питань щодо багатомовності [2, с. 8–9].

Відзначимо, що, на жаль, жодна із цих проблем остаточно не вирішиться, якщо лінгвістами не буде розв'язане питання лексикографування сталих сполучень, на якому ми наголошували у попередніх працях (див. [2]). У базових тлумачних словниках слов'янських мов приділена серйозна увага найрізноманітнішим видам нарізнооформлених одиниць, проте всі вони розміщені у так званій позаромбовій зоні під тим словом, яке у цьому виразі є найбільш значущим. Ця зона, хоча і називається переважно «фразеологією», містить різні типи сталих сполучень. Про складність пошукової діяльності стосовно цих одиниць йшлося у нашій розвідці (див. [16]). Наприклад, у передмові до «Словаря русского языка» зазначається: «Окрім власне фразеологічних зворотів, у Словнику подаються також: а) словосполучення, що виступають у ролі прислівників, прийменників, сполучників (наприклад: *без удержу, в силу, при помощи, тем не менее* і под.), б) стійкі сполучення, що становлять широковживані назви й терміни (*железная дорога,*

габаритные ворота, магнитное поле і под.)» [7, с. 9] (тут і далі переклад мій. – А. Л.).

Дещо іншим шляхом ідуть укладачі «Uniwersalnego słownika języka polskiego», які розміщують нарізнооформлені структури після реєстрового слова у такій послідовності: термінологічні сполучення, фразеологізми і прислів'я. Якщо ж реєстрова одиниця багатозначна, то сталі сполучення вносяться за тим значенням, що є для нього найближчим [17, с. 21].

На сьогоднішній день словником, де максимально розведені види сталих сполучень, лишається «Словник української мови» у 20-ти томах, у якому виділені зони: стійких словосполучень, тобто усталених у своєму лексичному поєднанні зворотів, еквівалентів слова, термінологічних словосполучень і фразеологізмів [8, с. 24–25].

Аналіз лише трьох базових словників російської, української і польської мов висвітлює низку проблемних питань, пов'язаних зі шляхами лексикографування сталих сполучень у спосіб максимально доступний для користувача, для використання у засобах knowledge mining, а також для перекладацької діяльності. Одним із перших постає питання обсягу нарізнооформлених сталих одиниць, другим – уніфікація термінологічного визначення для кожного їхнього різновиду, третім – місця у складі словникової статті, четвертим – алгоритму дефініювання.

З низки поставлених питань впливає висновок про необхідність укладання комплексних словників сталих сполучень для кожної окремої мови з проєкцією їхнього подальшого перекладу на цільову (цільову) мову (мови). При цьому, очевидно, важливим виявиться орієнтація укладачів на сьогоднішні реалії, тобто перенесення словника нового типу у цифровий формат, що вже потребує співпраці з представниками комп'ютерної лексикографії, які володіють «сумою знань та умінь, нетипових і незвичних для попереднього періоду розвитку лексикографічної науки й практики» [2, с. 10]. Доводиться констатувати, що як би мовознавці не заперечували, правдивим виявляється, принаймні, для лексикографічного напрямку, твердження про те, що лінгвістика, яка посідає одне з центральних місць у колі гуманітарних наук, «об'єктивно все більше еволюціонує до царини традиційно технологічних наук», а якщо це так, «то й сама організація наукових досліджень та розробок у цій галузі мусить будуватися на принципах технологічних» [10, с. 6].

Якщо виходити з розуміння найзагальніших завдань лінгвістичних словників як таких, що прагнуть до повного опису й упорядкування структури мови, то комплексні словники сталих сполучень покликані заповнити лакуни у лексикографуванні мовної системи, довівши цей процес до максимально повного представлення

усіх її одиниць, як цілісних, так і нарізнооформлених.

До одного з основних принципів сучасної лексикографії належить орієнтація на користувача. Комплексний словник сталих сполучень призначатиметься як для лінгвістів – фахівців у галузі рідної мови, викладачів мови, студентів, школярів, так і перекладачів, які щоденно стикаються з проблемою перекладу тих чи тих сталих сполучень. Зазначена праця слугуватиме вагомим джерельною базою для створення двомовних словників.

Тип словника мотивує вибір одиниць, які мають увійти до його реєстру. Виходячи з назви словника, першочерговими ознаками реєстрових одиниць повинні бути такі властивості їхньої форми вираження, як нарізнооформленість, а внутрішньої організації – цілісність значення. За такими характеристиками, принаймні, у слов'янських лінгвістичних школах виділяються кілька типів усталених сполучень: фразеологізми, порівняльні звороти, еквіваленти слова, термінологічні сполучення, прислів'я, приказки, власні назви. Більшість цих нарізнооформлених структур на тих чи інших правах увійшли до складу як базових, так і спеціалізованих словників, в останніх з яких їм переважно і відводиться статус реєстрових одиниць. В англомовних лексикографічних працях усі види сталих сполучень здебільшого кваліфікуються як ідіоми [12; 13], тобто тут вже відбувся синтез нарізнооформлених одиниць, виопрацьовані шляхи їхнього представлення у словниках різних типів.

Обсяг реєстру комплексних словників сталих сполучень слов'янських мов повинен прагнути до максимального представлення нарізнооформлених одиниць, проте, очевидно, це завдання майбутнього, оскільки вже на початкових стадіях формування словника лексикографи матимуть справу з практично необмеженим масивом одиниць, що спонукатиме до здійснення своєрідної фільтрації сталих сполучень. Якщо при доборі базових словників така процедура звичайно спирається на статистичний критерій, застосований до лексичних одиниць, то при формуванні інвентарю окремих типів сталих сполучень такий підхід виявляється не завжди раціональним. Очевидно, через ці фільтри доцільно буде провести фразеологізми, порівняльні звороти, термінологічні сполучення, прислів'я, приказки, як це, наприклад, здійснюється у базових словниках слов'янських мов, до заромбової частини яких внесені лише найуживаніші з цього складу одиниць.

Проте граматичні нарізнооформлені одиниці, тобто еквіваленти слова, під якими услід за Р. П. Рогожниковою нами розуміються такі сталі «сполучення, які характеризуються стійкістю, єдністю значення, здебільшого постійною, незмінною формою. В мовленнєвому потоці еквіваленти слова становлять цілісну одиницю і стосовно наголосу, звичайно вони мають один словесний наголос» [6, с. 4], потребують максимально повного представлення у нового типу

лексикографічній праці. Більшість зазначених сполучень, окрім прислівникових еквівалентів, укладачі «Объяснительного словаря русского языка» [3] номінували як структурні слова, що «формують реляційну, синтаксичну і модальну структуру тексту» [3, с. 6]. Отже, без цих одиниць часом виявляється неможливим розуміння тексту і, тим більше, його переклад на цільову мову, що, беззаперечно, і досі утруднює роботу автоматизованим системам перекладу, більшість з яких враховує морфологію мови. Еквіваленти слова, на відміну від інших типів сталих сполучень, мають граматичні ознаки прислівникового, займенникового класу одиниць, а також функціонують як нарізнооформлені прийменники, сполучники, частки, вигуки, модальні слова. Якщо людина має відчуття, усвідомлення загального смислу тексту, то проблема структурних його елементів вирішується більш-менш точно, однак у програм-перекладачів ці ознаки поки що відсутні, тому для них рівною мірою важливими стають усі компоненти тексту, як повнозначні, так і ті, що мовознавці відносять до інших категорій слів.

Різноманіття сталих сполучень, різнобій щодо номінацій, підходи, принципи, способи лексикографування цих одиниць викликають

неабиякі труднощі як у професійних, так і у користувацьких колах. Тому для укладання такого словника першочерговим завданням буде створення його метамови, складного за своєю організацією фрагменту мови, «в якому виявляються розбіжності у гносеологічних настановах між окремими науковими напрямками. Тому навіть близькі за значенням слова не можуть використовуватися незалежно від їхнього осмислення у загальній системі певного світогляду» [11, с. 297].

Хоча перед упорядниками комплексного словника сталих сполучень уже постають й інші складні завдання, розв'язання яких пов'язане із розробкою як власне структури словника, так і словникової статті, способів розкриття семантики реєстрових одиниць, системи посилань, принципів відбору джерел, ілюстративного матеріалу до його укладання, критеріїв упорядкування реєстрових одиниць та ін., у російській, українській і польській наукових лінгвістичних школах склалися всі передумови для його укладання. Комплексний словник сталих сполучень, більшість з яких є відбиттям динаміки мовної системи, буде важливим джерелом як для подальшого розвитку лексикографічної, зокрема перекладацької, діяльності, так і теоретичного осмислення мовних процесів, які приводять до появи семантично цілісних, але нарізнооформлених одиниць.

Література

1. Інтегрована лексикографічна система «Словники України» / Український мовно-інформаційний фонд. URL: <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/?fbclid=IwAR3yNcf7ZOObV53iEThePSNEW9liUlWss6sYWixFI97n1dBAs0TGPstXDyc> (дата звернення: 20.09.2020).
2. Лінгвістично-інформаційні студії: праці Українського мовно-інформаційного фонду НАН України: у 5 т. Т. 3: Тлумачна лексикографія. Кн. 1: Словник української мови у двадцяти томах / В. А. Широков та ін. Київ: Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2018. 276 с.
3. Морковкин В. В., Луцкая Н. М., Богачева Г. Ф. та ін. Объяснительный словарь русского языка: структурные слова: предлоги, союзы, частицы, междометия, вводные слова, местоимения, числительные, связочные глаголы. Москва: Астрель: АСТ, 2002. 432 с.
4. Лучик А. А. Лексикографічний опис сталих словосполучень: проблеми і перспективи. *Магістеріум: Мовознавчі студії*. Вип. 50. Київ, 2013. С. 47–49; Лучик А. А., Козловський С. Про деякі проблеми української перекладної лексикографії. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки Волинський національний університет ім. Лесі Українки*. Серія: Філологічні науки: Мовознавство. Луцьк. Т. 2. Ч. 2. 2011. С. 4–9.
5. Перекладач Google. URL: <https://www.google.com> (дата звернення: 20.09.2020).
6. Рогожнікова Р. П. Словарь эквивалентов слова: наречные, служебные, модальные единства. Москва: Рус. яз., 1991. 254 с.
7. Словарь русского языка: в 4-х т. / гл. ред. А. П. Евгеньева. Москва: Русский язык, 1987. Т. 1. 696 с.
8. Словник української мови: у 20 т. / відп. ред. В. М. Русанівський. Київ: Наук. думка. 2010. Т.1. 911 с.
9. Чумак В. В., Шевченко І. В., Шевченко Л. Л. та ін. Український орфографічний словник української мови. Вид 9. Київ: Довіра, 2009. 1011 с.
10. Широков В. А. Інформаційна теорія лексикографічних систем. Київ: Довіра, 1998. 331 с.
11. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. Изд. 2. Москва: Большая Российская энциклопедия, 1998. 685 с.
12. Ayto J. Oxford Dictionary of English Idioms. URL: https://www.amazon.com/Oxford-Dictionary-English-Idioms-Reference/dp/019954378X#reader_01995437X (дата звернення: 20.09.2020).
13. Cambridge Dictionary +Plus. URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/plus/> (дата звернення: 20.09.2020).
14. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/eng/> (дата звернення: 20.09.2020).
15. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/English-Russian-English-Polish-English-German> (дата звернення: 20.09.2020).

16. Luchyk A. Interpretation of Ukrainian and Polish Adverbial Word Equivalents Form and Meaning Interaction in National Explanatory Lexicography. *Cognitive studies / Etudes cognitives*/. Warszawa, 2015. URL: <http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/> DOI 10.11649/cs.2013.018 (дата звернення: 20.09.2020).
17. Uniwersalny słownik języka polskiego PWN: T. 1–4 / ed. S. Dubisz. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2008. T. 1. 1316 s.

References

1. Intehrovana leksykohrafichna systema «Slovnky Ukrainy» / Ukrainyskiy movno-informatsiyniy fond. URL: <http://icorp.ulif.org.ua/dictua/>: explanatory dictionary of Ukraine (data zvernennia: 20.09.2020).
2. Lihvistychno-informatsiyni studii: Pratsi Ukrainskoho movno-informatsiynoho fondu NAN Ukrainy: u 5 t. T. 3: Tlumachna leksykohrafiia. Kn. 1: Slovnyk ukraïnskoi movy u dvadtsiaty tomakh / V. A. Shyrovok ta in. Kyiv: Ukrainyskiy movno-informatsiyniy fond NAN Ukrainy, 2018. 276 s.
3. Morkovkin, V. V., Lutskaia N. M., Bogacheva G. F. ta in. Ob"yasnitel'nyj slovar' russkogoazyka: strukturnye slova: predlogi, soyuzy, chastitsy, mezhdometiya, vvodnye slova, mestoimeniya, chislitel'nye, svyazochnye glagoly. Moskva: Astrel': AST, 2002. 432 s.
4. Luchyk A. A. Leksykohrafichniy opys stalykh slovopoluchen: problemy i perspektyvy. Mahisterium: Movoznavchi studii. Vyp. 50. Kyiv, 2013. S. 47–49; Luchyk A. A., Kozlovskiy S. Pro deiaki problemy ukraïnskoi perekladnoi leksykohrafiï. Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky Volynskiy natsionalnyi universytet im. Lesi Ukrainky. Serii: Filolohichni nauky: Movoznavstvo. Lutsk. T. 2. Ch. 2. 2011. C. 4–9.
5. Perekladach Google. URL: <https://www.google.com> (data zvernennia: 20.09.2020).
6. Rogozhnikova R. P. Slovar' ehkvivalentov slova: narechnye, sluzhebnye, modal'nye edinstva. Moskva: Rus yaz., 1991. 254 s.
7. Slovar' russkogoazyka: v 4-kh t. / gl. red. A. P. Evgen'eva. Moskva: Russkij yazyk, 1987. T. 1. 696 c.
8. Slovnyk ukraïnskoi movy: u 20 t. / vidp. red. V. M. Rusanivskiy. Kyiv: Nauk. dumka, 2010. T. 1. 911 s.
9. Chumak V. V., Shevchenko I. V., Shevchenko L. L. ta in. Ukrainyskiy orfohrafichniy slovnyk ukraïnskoi movy. Vyd 9. Kyiv: Dovira, 2009. 1011 s.
10. Shyrovok V. A. Informatsiina teoriia leksykohrafichnykh system. Kyiv: Dovira, 1998. 331s.
11. Yazykoznanie. Bol'shoy ehntsiklopedicheskij slovar' / gol. red. V. N. Yartseva. Vid 2. Moskva: Bol'shaya Rossijskaya ehntsiklopediya, 1998. 685 s.
12. Ayto J. Oxford Dictionary of English Idioms. URL: https://www.amazon.com/Oxford-Dictionary-English-Idioms-Reference/dp/019954378X#reader_019954378X (data zvernennia: 20.09.2020).
13. Cambridge Dictionary +Plus. URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/plus/> (data zvernennia: 20.09.2020).
14. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/engl/> (data zvernennia: 20.09.2020).
15. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/English-Russian-English-Polish-English-German> (data zvernennia: 20.09.2020).
16. Luchyk A. Interpretation of Ukrainian and Polish Adverbial Word Equivalents Form and Meaning Interaction in National Explanatory Lexicography. *Cognitive studies / Etudes cognitives*/. Warszawa, 2015. URL: <http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/> DOI 10.11649/cs.2013.018 (data zvernennia: 20.09.2020).
17. Uniwersalny słownik języka polskiego PWN: T. 1–4 / Ed. S. Dubisz. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2008. T. 1. 1316 s.

Лучик Алла Анатольевна, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри загального і слов'янського мовознавства, Національний університет «Києво-Могилянська академія» (ул. Г. Сковороди, 2, Київ, 04070, Україна); e-mail: allal@meta.ua; <https://orcid.org/0000-0002-4218-355X>

Alla Luchyk, Doctor of Philology, Professor, Professor of the Department of General and Slavic Linguistics, National University „Kyiv-Mohyla Academy” (Str. G. Skovorody, 2, Kyiv, 04070, Ukraine); e-mail: allal@meta.ua; <https://orcid.org/0000-0002-4218-355X>

УДК 81'271.12'38:37.016:7/9
DOI: 10.26565/2227-1864-2020-87-03

О кризисе в преподавании дисциплин коммуникативного цикла

Елена Васильевна Маслий

кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка,
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
(пл. Свободы, Харьков, 61022, Украина);
e-mail: maslena8@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9306-1819>

Ряд опасных тенденций, порождающих турбулентность социальных отношений, – приоритет прагматики, трансформация идеала культуры; «дух поспешности», модификация коммуникативных и этических норм, диджитальная зависимость, цифровое слабоумие, цифровой аутизм, проблемы экологии языка и культуры, разрушение воли к культуре и пр. приводят к активной десоциализации людей. Все перечисленные факторы ограничивают, разрушают и, в конце концов, делают невозможной коммуникацию – самую важную форму человеческого общежития. Эффективность общения обеспечивается, в частности, суммой знаний, предоставляемых так называемыми коммуникативными дисциплинами. Знание языковых норм и общих правил коммуникации обеспечивает ее успешность и, тем самым, с одной стороны, отвечает высоким требованиям к коммуникативной компетенции современного человека, а с другой – позволяет активно противостоять названным опасным социальным тенденциям. Это определяет приоритетность в современном образовании коммуникативных дисциплин, в частности, практической стилистики и культуры речи, поэтому их необходимо включать в программы средних и высших учебных заведений (независимо от их специализации). В статье развенчивается стереотип о коммуникативных дисциплинах как о дисциплинах «второго» ряда; демонстрируется разновекторность этих представлений и современных образовательных требований, формируемых как «запросы времени»; намечаются конкретные меры, позволяющие актуализировать преподавание практической стилистики и культуры речи в современных образовательных программах, а также предпринимается попытка привлечь внимание филологической общественности к проблеме кризиса преподавания коммуникативных дисциплин и его возможным последствиям.

Ключевые слова: коммуникативные дисциплины, практическая стилистика, культура речи, десоциализация, коммуникативная компетенция

Маслий О. В. Про кризу у викладанні дисциплін комунікативного циклу

Низка небезпечних тенденцій, що створюють турбулентність соціальних відносин, – пріоритет прагматизму, трансформація ідеалу культури; «дух поспіху», модифікація комунікативних та етичних норм, діджитальна залежність, цифрове слабоумство, цифровий аутизм, проблеми екології мови та культури, «руйнування волі до культури» тощо призводять до активної десоціалізації людей. Всі ці фактори обмежують, руйнують і, зрештою, унеможливають комунікацію – найважливішу форму людського гуртожитку. Ефективність комунікації забезпечується, зокрема, сумою знань, наданих так званими комунікативними дисциплінами. Знання мовних норм та загальних правил спілкування (доречність, комунікативна компетентність учасників, умови досягнення мети, кооперативної стратегії та ін.) забезпечує його успішність і, таким чином, з одного боку, відповідає високим вимогам до комунікативної компетентності сучасної людини, а з іншого – дозволяє активно протистояти названим небезпечним соціальним тенденціям. Це визначає пріоритетність у сучасній освіті комунікативних дисциплін, зокрема, практичної стилістики та культури мовлення, тому необхідно включати їх в програми середніх і вищих навчальних закладів (незалежно від їх спеціалізації); на перший план виводити практичні аспекти цих дисциплін. У статті спростовується стереотип про комунікативні дисципліни як «другорядні»; демонструється разновекторність цих уявлень і сучасних освітніх вимог, сформованих як «запити часу»; пропонуються конкретні заходи щодо оновлення викладання практичної стилістики та культури мовлення в сучасних освітніх програмах, а також робиться спроба привернути увагу філологічної спільноти до проблеми кризи викладання комунікативних дисциплін та її можливих наслідків.

Ключові слова: комунікативні дисципліни, практична стилістика, культура мовлення, десоціалізація, комунікативна компетентність

Elena Masliy. About the crisis in teaching communicative disciplines

A number of dangerous tendencies that generate turbulence of social relations lead to active desocialization of people. Among these tendencies are: leading role of pragmatics, transformation of the ideal of culture; "spirit of haste", modification of communicative and ethical norms, digital addiction, digital dementia, digital autism, problems connected with the ecology of language and culture, destruction of the desire to obtain the cultural values, etc. All of these factors restrict, destroy and, eventually, make impossible the most important form of human interaction – communication. The effectiveness of communication is ensured, in particular, by the amount of knowledge provided by the so-called communicative disciplines. Knowledge of the linguistic norms and general rules of communication guarantees its success and, thus, on the one hand, meets the high requirements of the communicative competence of a modern person, and on the other hand, actively allows to resist the aforesaid dangerous social tendencies. This determines the priority of communicative disciplines in modern education, in particular, practical stylistics and culture of speech. The article debunks the stereotypes about communicative disciplines as "secondary" row ones; demonstrates the multidirectionality of these ideas and modern educational requirements, which are formed as "the request of the modern time". Specific measures are outlined to actualize the teaching of practical stylistics and culture of speech in modern educational programs. An attempt is made to draw the attention of the philological community to the crisis in teaching communicative disciplines and its possible consequences.

Key words: communicative disciplines, practical stylistics, culture of speech, desocialization, communicative competence

*«Простое общение людей – это вещь,
важнее которой вообще ничего
не может быть».*
С. С. Аверинцев

Окружающая действительность стремительно меняется. Современный человек, находясь в потоке этих изменений, которые преобразуют, а иногда и разрушают «старый мир», жизненно нуждается в базовых основаниях своего существования, которые бы устояли в турбулентных течениях. Такие основания мы называем ценностями. Одна из них – возможность общения, создающая пространство общих смыслов и взаимного понимания между людьми. Эффективность общения обеспечивается, в частности, суммой знаний, предоставляемых так называемыми коммуникативными дисциплинами. В связи с этим целью статьи является обоснование приоритетности коммуникативных дисциплин в современном образовании. В статье решаются следующие задачи: 1) развенчать стереотип о коммуникативных дисциплинах как о дисциплинах «второго» ряда; 2) продемонстрировать разновекторность этой наметившейся тенденции и современных образовательных требований, формируемых как «запросы времени»; 3) привлечь внимание филологической общественности к проблеме кризиса преподавания коммуникативных дисциплин и его возможным последствиям; 4) наметить конкретные меры, позволяющие актуализировать преподавание практической стилистики и культуры речи в современных образовательных программах.

Наиболее актуальные научные исследования первой четверти XXI века осуществляются в русле антропоцентрической парадигмы, что фокусирует современную лингвистику на изучении коммуникативного и прагматического аспектов языка.

К филологическим дисциплинам коммуникативного цикла относят дисциплины, ориентированные не на описание самого предмета изучения, а на его функционирование. Из списка этих дисциплин (в который входят риторика, теория коммуникации, коммуникативная лингвистика, нарратология и др.) нас будут интересовать прежде всего практическая стилистика и культура речи как имеющие непосредственное отношение к образовательной программе филологов и к решению практических задач обучения языку как средству реализации речевой деятельности человека.

Как известно, стилистика – это наука о нюансах и оттенках смысла, которая дает нам

представление о совокупности языковых вариантов выражения одного и того же смысла и оптимальном выборе одного из них в зависимости от внеязыковой реальности.

Понятие «культура речи», так же как и другие сложные понятия, подвергается дискурсивной интерпретации. В обыденном толковании культура речи соответствует «культурной речи» / «речи культурного человека», которая соотносится с некими традиционными представлениями об этих феноменах, апеллирующими к стереотипам и нормам, в том числе и языковым, чаще оцениваемым интуитивно. Представляется, что обыденная оценка сложного комплекса характеристик «культурной речи», формулируется от противного, а акцент в ней ставится в первую очередь на языковой составляющей: «Так не говорят», «Так сказать неправильно»; в меньшей степени актуализированы представления о стилистических и коммуникативных нормах: «Этот стиль здесь неуместен», «С начальником так нельзя», а также этических норм: «Он нагрубил мне», «Его поведение хамское». Очевидно, что обыденное, т. е. неподготовленное, сознание не охватывает сложной комбинации указанных характеристик.

Научная интерпретация понятия «культура речи» предлагает три основных значения. В общем виде 1) коммуникативное совершенство речи, т. е. полнота и адекватность передаваемой информации; в личностном аспекте 2) совокупность навыков и знаний человека, реализующих процесс коммуникации в его максимально возможной полноте; в прикладном аспекте 3) область лингвистических знаний о культуре речи как совокупности ее коммуникативных качеств [3, с. 3–4].

Культура речи так же, как и стилистика, это наука о смысловых нюансах. Она учит понимать и учитывать все особенности ситуации общения: пол, возраст, социальный статус ее участников, цель, средства коммуникации и пр., а также ее тонкости: речевые стратегии и тактики, косвенные речевые акты и подтекст, который при этом создается, т. е. обучает умению быть тонким, понимать умолчания, передавать сложные, сложно-вербализуемые, почти невыразимые смыслы и самое главное – уважать собеседника, «принять другого, именно как человека» [1]. Т. о., речь идет об *универсальных знаниях* – и профессиональных, и формирующих личностную компетенцию широкой области применения.

Известно, что риторика (и восходящая к ней стилистика) в античном мире входила в число семи «избранных наук»¹ [2, с. 3] и относилась к социально-престижным знаниям («искусству убеждать»), владение которыми обеспечивало человеку власть над умами. В российской традиции

¹ Всего было выделено семь «свободных искусств»: искусства слова (грамматика и риторика), мышления (диалектика) и числа (арифметика, геометрия, астрономия, музыка).

риторика активно розроблялась в трудах учених с XVII века, а сам курс просуществовал в школьной и вузовской программах до начала XX века и был исключен лишь в 20-е годы [2, с. 3, 8]. Культура речи как научная дисциплина зародилась в это же время. В 70–90-е годы «идеи новой риторики» проросли «в недрах лингвистики текста, теории типов речи, речевой деятельности и психолингвистики» [2, с. 9].

В современных классических университетах практическая стилистика и культура речи логично завершают цикл описательных языковых дисциплин, дающих системно-структурные представления о предмете, выводя знания о языке в область речевых произведений, живой коммуникации, риторики, эстетики языка (граница с поэтикой), помогая преодолеть «недостатки углубляющейся специализации современных филологических дисциплин» [2, с. 2].

Однако тенденция последнего времени свидетельствует о несколько поверхностном, пренебрежительном отношении к рассматриваемым курсам, основанном, по-видимому, на установке: классическое образование призвано давать базовые знания. Соответственно, знания, навыки и умения, связанные с коммуникативным аспектом языка, могут быть благоразумно причислены к обиходно-узуальным, т. е. получаемым носителями языка в непосредственном жизненном контексте (чтобы не перегружать студентов или освободить место под «более важные» дисциплины). А ведь известно, что внимание к культуре речи определяется общим уровнем развития национальной культуры.

Кроме того, такой подход не вписывается в современные образовательные стратегии, направленные на подготовку самостоятельного, ответственного, думающего, эффективного субъекта, умеющего действенно коммуницировать с Любым / Другим субъектом, в том числе (под влиянием процессов глобализации) в интернациональном коллективе. Результативность подобных стратегий демонстрирует, например, одна из самых продвинутых образовательных систем – финская².

Отметим, кстати, что в образовательных программах России, в которых языку в целом уделяется много внимания³, культуре речи отводится особое место в школьных программах, программах лицеев, гимназий, колледжей, высшей школы, независимо от гуманитарного, естественно-научного или технического профиля.

² Кстати, в финской школе много пишут: всевозможные эссе призваны научить ребёнка иметь своё мнение по каждому вопросу и излагать его литературным языком.

³ В том числе (или в особенности) его распространению за границами РФ в соответствии с известной установкой Путина: «Там, где русский язык, там Россия».

В соответствии с современными образовательными стратегиями в качестве критериев успешного обучения выделяются:

1) практические навыки в области создания самостоятельных, креативных текстов разных стилей и жанров (например, «отделения и программы creative writing (творческое письмо) в американских университетах» [6], а теперь уже в английских и многих других университетах по всему миру).

2) коммуникативные навыки студента (ведение диалогов, аргументация собственной точки зрения, умение вести спор и пр.) как основные в системе профессиональной подготовки специалистов любого профиля (и технического и, тем более, гуманитарного).

3) знания и навыки в области культуры речи как обеспечивающие кооперативную стратегию любой коммуникации [2, с. 62].

С сожалением констатируем, что в украинском обществе наблюдается кризис в преподавании дисциплин коммуникативного цикла, начиная со средней школы. Похоже, что самые исчерпывающие сведения из области культуры речи наши граждане получают в дошкольном возрасте, знакомясь в детских учреждениях или дома со словами вежливости – этикетными формулами приветствия-прощания. Школьный курс стилистики ограничивается теоретическим знакомством с языковыми стилями, а на уроках по культуре речи детей, в лучшем случае, учат связно говорить (поэтому они еще называются уроками развития речи), впрочем, данной проблематике также не принято уделять достойного внимания, ведь эти знания не относятся к основным, поскольку не входят в тесты ВНО.

На наш взгляд, в курсе вузовского образования подготовки филологов достаточное внимание уделяется языковой и стилистической составляющим культуры речи. К сожалению, о ее коммуникативном и этическом компонентах, студенты, впрочем, как и почти все их окружение, не имеют вразумительного представления⁴. Поэтому на формат обиходно-узуального обучения, о котором говорилось выше, надежда невелика.

Уже сейчас отсутствие названных знаний и навыков приводит к элементарной поведенческой и речевой некомпетентности взрослых людей: отсутствию навыков официального общения, переключения регистров речи, реконструкции интенций коммуникативного партнера (сравним: в советское время «говорили, как писали», т. е. в устной коммуникации использовали

⁴ Хотя в Стандарте высшего образования специальности «Филология» первого (бакалаврского) уровня образования среди специальных (профессиональных, предметных) компетентностей выпускников названы: «Здатність зберігати та примножувати моральні, ... культурні цінності, <> працювати в команді, <> вільно, гнучко та ефективно використовувати мову (и), що вивчається (ються), в усній та письмовій формі, у різних жанрово-стильових різновидах і регістрах спілкування (офіційному, неофіційному, нейтральному), для розв'язання комунікативних завдань у різних сферах життя» [4].

полноформленные конструкции литературного языка, в наше время «пишут, как говорят» в независимости от условий ситуации общения, поскольку нормы литературного языка подвержены демократизации и вульгаризации). В качестве иллюстрации приведу реплику студента в переписке с преподавателем, предполагаемая тональность которой «официальная» (орфография и пунктуация соответствуют оригиналу): *Здравствуйте :) Высылаю вам эссе. Жду замечаний и исправлений. Мои работы можете передать старосте. Приятной проверки.*

Проблема недостаточной подготовки молодых (и немолодых) украинцев в области функционирования языка усугубляется социальными тенденциями глобального характера, на первый взгляд не имеющими прямого отношения к описываемой проблеме.

Первая тенденция связана с торжеством прагматики. «Культурная парадигма, способствующая современным процессам, – осознание ценности информации и массовое внимание к средствам ее доставки, осознание приоритета прагматики над семантикой, понятие прагматической истины, распространение прагматической философии» [5]. По мнению Г. Г. Хазагерова, такой подход к коммуникации, при котором не остается места экологии культуры и языка, обрекает последний на постепенную примитивизацию, превращение в некоторое информационное койне, неспособное передавать нюансы и оттенки смыслов, тем более, быть языком поэзии и философии [5].

Очевидно, что стремительность современной жизни, вытесняющей действительность, в том числе реальное общение, в цифровой формат, осуществляемый с помощью современных технологий и гаджетов, мультиплицирует данную тенденцию.

В 1959 году А. Ахматова написала стихотворение «Скорость»:

*Бедствие это не знает предела,
Ты, не имея ни духа, ни тела,
Коршунном злобным на мир налетела,
Все исказила и всем овладела,
И ничего не взяла.*

«Лучше о вездесущем «духе поспешности» не скажешь. Дух этот может сочетаться и с умом, и с талантом, но он все «исказит», – пишет, реагируя на это «пятистишие» С. С. Аверинцев [1].

Приоритет эффективности и быстроты получения результата в коммуникации вытесняет или полностью устраняет фундаментальное основание вежливого общения – ориентацию на интересы собеседника, постепенно и незаметно заменяя

традиционные коммуникативные и этические установки установками «нового времени».

Прагматика, проникающая в область образования, акцентирует внимание на приобретении конкретных практических навыков в той или иной профессиональной сфере. Т. о, происходит попытка подмены классического академического образования, формирующего системное мировоззрение, узко профессиональным. Учитывая это, необходимо, с одной стороны, целенаправленно сохранять академическую образовательную парадигму, с другой – активно способствовать формированию необходимых практических навыков филолога, которые описаны в Стандарте высшего образования.

Следующая тенденция – тотальная цифровизация, к сожалению, приводит к очень неутешительным последствиям. Ранняя диджитализация – к так называемому «цифровому слабоумию», поскольку, по словам биологов, не позволяет своевременно развивать те зоны мозга, которые человек формирует только с помощью реального живого общения с другими людьми – дефолт-систему мозга. Впоследствии именно она отвечает за способность воспринимать, анализировать и сопоставлять информацию, делать на этом основании определенные выводы. Но опасности на этом пути подстерегают и взрослых, сформировавшихся людей, теряющих в формате цифрового общения навыки эффективной коммуникации, что приводит к «цифровому аутизму» и «одиночеству в сети». Ученые всего мира бьют по этому поводу нешуточную тревогу, собирая международные научные конференции, на которых вполне серьезно обсуждают, как научить общаться взрослых людей. Думается, что эта ситуация представляет собой последствия «разрушения воли к культуре и самой способности этой воли... подмены идеала культуры», о которых писал С. С. Аверинцев [1].

Вспомним и о том, что XXI век называют эпохой вирусов (в противоположность XX веку – времени борьбы с грибковыми и бактериальными заболеваниями). Первые серьезные последствия наступившей эпохи мы ощущаем уже сейчас во время мировой пандемии коронавируса. К сожалению, велика вероятность повторения подобных периодов изоляции, а это, кроме опасности для жизни и здоровья, несет еще и опасность десоциализации как последствия самоизоляции и кардинальной перестройки динамических поведенческих стереотипов⁵.

Описанные социальные тенденции огрубляют, ограничивают и, в конце концов, разрушают коммуникацию – самую важную форму человеческого общежития. Знание языковых норм и общих закономерностей общения (уместность, коммуникативная компетентность участников, условия достижения цели, кооперативной стратегии и пр.) обеспечивает успешность коммуникации и, тем самым, с одной стороны, отвечает высоким требованиям к коммуникативной компетенции

современного человека, а с другой – создает необходимые условия для активного противостояния разобщению людей, а также факторам, к нему приводящим. Понимая конвенциональность коммуникативных правил, невозможность их законченного описания в связи с неограниченным количеством ситуаций общения, его национальную специфику, приходим к осознанию острой необходимости увеличения удельного веса дисциплин коммуникативного цикла в образовательных программах любого уровня. Ведь успешное общение создает пространство общности, а значит, выполняет одну из культуросозидающих функций.

Резюмируя сказанное, необходимо:

1) менять систему образования с ориентацией на самые эффективные современные системы, базовые установки

которых заключаются в комплексном, творческом, мотивированном, личностно-, социально-, практически ориентированном обучении.

2) включать в программы средних и высших учебных заведений (независимо от их специализации) стилистику и культуру речи как дисциплины практической направленности, повышающие качество, эффективность, уровень, глубину общения; повышать социальную престижность этих знаний.

3) на первый план выводить практические аспекты этих дисциплин.

4) уделять максимальное внимание навыкам создания самостоятельных текстов разных стилей и жанров; поощрять творческое отношение и высокий уровень самостоятельности.

⁵ Если верить теориям всемирного заговора, то не в этом ли их конечная цель?

Литература

1. Аверинцев С. Попытки объясниться. Беседы о культуре. Москва: Правда, 1988. 48 с. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/aver/pop_ob.php (дата звернення: 27.10.2020).
2. Культура русской речи: учебник для вузов / под ред. проф. Л. К. Граудиной и проф. Е. Н. Ширяева. Москва: Норма, 2000. 560 с.
3. Основы культуры речи: методические указания к курсу / сост. А. Н. Черняков. Калининград: Калинингр. ун-т., 1998. 32 с.
4. Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 03 Гуманітарні науки, спеціальність 035 «Філологія». URL: <https://drive.google.com/file/d/17JUixzLwLW5evPj5eVDzw3ToqwR-2LX8/view> (дата звернення: 27.10.2020).
5. Хазагеров Г. Г. Проблема языковой нормы в связи с понятием «красивого», «возвышенного» и «эффективного». URL: <http://www.khazagerov.com/culture-of-speech/98-norma-problem> (дата звернення: 27.10.2020).
6. Эпштейн М. Конструктивный потенциал гуманитарных наук. URL: <http://www.intelros.ru/subject/figures/mixail-yepshtejn/11279-konstruktivnyj-potencial-gumanitarnyx-nauk-mogut-li-oni-izmenyat-to-cto-izuchayut.html> (дата звернення: 27.10.2020).

References

1. Averincev S. Popytki ob'jasnit'sja. Besedy o kul'ture. Moskva: Pravda, 1988. 48 s. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/aver/pop_ob.php (data zvernennia: 27.10.2020).
2. Kul'tura russkoj rechi. Uchebnik dlja vuzov / pod red. prof. L. K. Graudinoj i prof. E. N. Shirjaeva. Moskva: Norma, 2000. 560 s.
3. Osnovy kul'tury rechi: Metodicheskie ukazanija k kursu / sost. A. N. Chernjakov. Kaliningrad: Kaliningr. un-t, 1998. 32 s.
4. Standart vy'shhoj osvity` special`nosti Filologiya pershogo (bakalavr's'kogo) rivnja vy'shhoj osvity`. URL: <https://drive.google.com/file/d/17JUixzLwLW5evPj5eVDzw3ToqwR-2LX8/view> (data zvernennia: 27.10.2020).
5. Hazagerov G. G. Problema jazykovej normy v svjazi s ponjatiem «krasivogo», «vozvyshennogo» i «jeffektivnogo». URL: <http://www.khazagerov.com/culture-of-speech/98-norma-problem> (data zvernennia: 27.10.2020).
6. Jepshtejn M. Konstruktivnyj potencial gumanitarnyh nauk. URL: [http://www.intelros.ru/subject/figures/mixail-yepshtejn/11279-konstruktivnyj-potencial-gumanitarnyh-nauk-mogut-li-oni-izmenyat-to-cto-izuchayut.html](http://www.intelros.ru/subject/figures/mixail-yepshtejn/11279-konstruktivnyj-potencial-gumanitarnyx-nauk-mogut-li-oni-izmenyat-to-cto-izuchayut.html) (data zvernennia: 27.10.2020).

Маслій Олена Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 461022, Україна); e-mail: maslena8@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9306-1819>

Elena Masliy, Candidate of philological sciences, Associate Professor of the Russian language department of V. N. Karazin Kharkiv National University (Svobody Square, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: maslena8@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9306-1819>

УДК 811.161.2'374
DOI: 10.26565/2227-1864-2020-87-04

Інновації лексикографічного опису українського світосприймання

Наталія Володимирівна Сніжко

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник
відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики,
Інститут української мови НАН України (вул. Грушевського, 4, Київ-1, 01001, Україна);
e-mail: natasnow@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-3664-7079>

У статті представлена новітня методологія системного лексикографічного опису українського світосприймання другої половини ХХ – початку ХХІ ст., на основі якої лексикографи Інституту української мови НАН України укладають новий тлумачний словник мови творчих особистостей.

Словник містить зведений лексикон та художньо-образні засоби мови провідних українських письменників, публіцистів та перекладачів (Олеся Гончара, Євгена Сверстюка, Григора Тютюнника, Івана Дзюби, Миколи Лукаша, Юрія Андруховича, Оксани Забужко), який забезпечує перспективне моделювання мовної та концептуальної картин світу, дослідження ідіостилів творчих особистостей, з'ясування закономірностей розвитку мови і суспільства.

Словник є інноваційним за реєстром та лексикографічними прийомами системного опису лексики. У ньому представлена лексика епохи тоталітаризму та посттоталітарного періоду, яка не засвідчена тлумачними словниками. Для лексикографічного відтворення концептуальних домінант цих періодів застосовано систему гіперосилань між словниковими статтями, укладеними за творами різних авторів. Словник поєднує інформацію про індивідуально-авторське світобачення та спільне осмислення письменниками ключових понять епохи.

Інноваційне введення культурологічної та енциклопедичної інформації забезпечує лексикографічний опис досягнень української мовотворчості на тлі загальнолюдських культурних цінностей.

У перспективі – системний лексикографічний опис лексичних та художньо-образних надбань новітніх українських письменників, формування словника активного типу, загальномовного словника ідеографічного типу. Сучасна академічна лексикографія забезпечує макронаукові дослідження розвитку мови і суспільства, поглиблення теорії лексикології, лексикографії, дериватології, лінгвокультурології, лінгвосоціології, стилістики, розвиток теорії інтегральних лінгвістичних досліджень.

Ключові слова: тлумачна лексикографія, неолексикон, системний опис лексики, лексикографічне моделювання, мовна та концептуальна картина світу, творча особистість

Снежко Н. В. Инновации лексикографического описания украинского мировосприятия

В статье представлена современная методология системного лексикографического описания украинского мировосприятия второй половины ХХ – начала ХХІ ст., на основе которой лексикографы Института украинского языка НАН Украины формируют новый толковый словарь языка творческих личностей.

Словарь содержит сводный лексикон и художественно-образные средства языка украинских писателей, публицистов и переводчиков (Олеся Гончара, Евгения Сверстюка, Григора Тютюнника, Ивана Дзюбы, Николая Лукаша, Юрия Андруховича, Оксаны Забужко), которые обеспечивают перспективное моделирование языковой и концептуальной картины мира, исследование идиостилей творческих личностей, изучение закономерностей развития языка и социума.

Словарь является инновационным как в отношении словаря, так и лексикографических способов системного описания лексики. В нем представлена лексика эпохи тоталитаризма и посттоталитарного периода, которая не отражена толковыми словарями. Для лексикографического воспроизведения концептуальных доминант этих периодов использовано систему гиперссылок между словарными статьями, составленными по произведениям разных авторов. Словарь объединяет информацию об индивидуально-авторском мировосприятии и общезыковым отражении ключевых понятий эпохи.

Инновационное введение культурологической и энциклопедической информации обеспечивает лексикографическое отражение достижений украинского языкотворчества на фоне общечеловеческих культурных ценностей.

В перспективе предусматриваем системное лексикографическое представление лексических и художественно-образных достижений современных украинских писателей, составление словаря активного типа и общезыкового идеографического словаря. Современная академическая лексикография обеспечивает макронаучные исследования развития языка и общества, углубление теории лексикологии, лексикографии, словообразования, лінгвокультурології, лінгвосоціології, стилістики, развитие теории интегральных лингвистических исследований.

Ключевые слова: толковая лексикография, неолексикон, системное описание лексики, лексикографическое моделирование, языковая и концептуальная картины мира, творческая личность

Nataliia Snizhko. Innovations in the lexicographic description of the Ukrainian worldview

The article presents the latest methodology of systematic lexicographic description of the Ukrainian worldview of the second half of the ХХ – beginning of the ХХІ centuries, on the basis of which lexicographers of the Institute of Ukrainian Language of the NAS of Ukraine compile a new explanatory dictionary of creative personalities.

The dictionary contains a consolidated lexicon and artistic means of language of the leading Ukrainian writers, publicists and translators (Oles Honchar, Yevhen Sverstyuk, Hryhor Tyutyunnyk, Ivan Dziuba, Mykola Lukash, Yuriy Andrukhovych, Oksana Zabuzhko), which provides perspective modeling of the language and conceptual picture of the world, research of idiosyncrasies of creative personalities, elucidation of laws of language and society development.

The dictionary is innovative in terms of register and lexicographic methods of systematic vocabulary description. It presents the vocabulary of the era of totalitarianism and the post-totalitarian period, which is not evidenced by explanatory dictionaries. For the

lexicographic reproduction of the conceptual dominants of these periods, a system of hyperlinks between dictionary entries compiled from the works of different authors was used.

The dictionary combines information about the individual author's worldview and the common understanding of the key concepts of the era by writers.

Innovative introduction of culturological and encyclopedic information provides a lexicographic description of the achievements of Ukrainian language creation against the background of universal cultural values.

In the future, it is possible to make a systematic lexicographic description of lexical and artistic heritage of the latest Ukrainian writers, the formation of a dictionary of the active type, a common ideographic dictionary. The combined work of the Ukrainian academic lexicographers provides macroscientific research on the development of language and society, deepening the theory of lexicology, lexicography, derivatology, linguoculturology, linguosociology, stylistics, development of the theory of integrated linguistic research.

Key words: explanatory lexicography, neolexicon, system description of vocabulary, lexicographic modeling, linguistic and conceptual picture of the world, creative personality

Новітня українська лексикографія увібрала в себе найкращі традиції вітчизняного й зарубіжного словникарства і забезпечує нині потреби сучасних макронаукових досліджень закономірностей розвитку мови і суспільства.

Узагальнені теоретичні та практичні здобутки системного лексикографічного опису надбань суспільства та створити новітні інтегральні словники – головне завдання сучасних академічних лексикографів.

Інтегрування реєстрів українських лексиконів у багатотомних лексикографічних працях, тлумачне опрацювання українського інноватикону кінця ХХ – початку ХХІ ст. із застосуванням модерних методологій системного опису лексики та лексикографічного моделювання мовних та концептуальних картин світу – основні напрями новітньої української лексикографії [1; 5–14].

Метою статті є презентація та наукове обґрунтування переваг модерних засобів лексикографічного відтворення українського світосприймання. Актуальність дослідження пов'язана з необхідністю поглиблення теорії систематизування оновленого українського лексикону, з'ясування тенденцій українського мовотворення та формування системи нових дефініцій для перспективного укладання тлумачних індивідуально-авторських неолексиконів.

У СМТО представлено абсолютно новий реєстр слів, що містить авторські новотвори та здобутки українського суспільства, які досі не зафіксовані академічними тлумачними словниками. Застосовано нові засоби лексикографічного відтворення системних зв'язків слів та їхніх значень. Подано цитати сучасних українських письменників, публіцистів та перекладачів, які відтворюють особливості національного світосприймання й увиразнюють закономірності розвитку мови і суспільства другої половини ХХ – початку ХХІ ст. [6–9; 11].

Уперше на сторінках тлумачного словника подаємо культурні та енциклопедичні довідки, які дозволяють глибше пізнати мотивацію авторського мовотворення та увиразнити культурно значущі поняття.

Як і належить, у словнику мови творчих особистостей детально представлено образні засоби, порівняння, метафори, стійкі сполучення слів, фразеологічні здобутки письменників. Для

їхнього позначення використовуємо елементи метамови традиційного тлумачного словника і застосовуємо новий спосіб систематизування – виокремлення новим рядком нового образного чи фразеологічного вживання уже відомого слова. Варто зазначити, що СМТО містить досить вагому частку нового метафоричного фонду, створеного письменниками на основі слів лексичного ядра мови. У такий спосіб закладаємо основу системного дослідження динаміки системи образних засобів мови та створення загальномовного словника золотих метафор України [6; 9].

Концепція словника мови творчих особистостей України передбачає засвідчення різних способів оновлення українського лексикону та змін мовної свідомості у зв'язку з новими глобалізаційними процесами. Її основою постають теоретичні праці та словники Г. М. Вокальчук, Є. А. Карпіловської, Н. Ф. Клименко, А. М. Нелюби, О. А. Стишова, О. О. Тараненка та ін.

Метою сучасних лексикографічних проєктів є створення потужної бази даних для системного дослідження динаміки мови і суспільства упродовж значних періодів часу. Від слова та його значення – до загальних закономірностей розвитку мови і суспільства – така основна методологічна засада сучасної лексикології та лексикографії. Такий підхід забезпечує макронаукові перспективи сучасної лінгвоукраїністики.

Новий СМТО слугуватиме наповненню загальномовного тлумачного словника новою лексикою та новими образними засобами мови, а також постане основою наступного інтегрального опису мовотворчості письменників новітньої української літератури. За зразком «Українського лексикона кінця ХVІІІ – початку ХХІ ст.: словника-індекса» (2017) маємо змогу створити зведений словник мови творчих особистостей другої половини ХХ – ХХІ ст. [14]. Це забезпечує адекватне лексикографічне моделювання мовної та концептуальної картин світу в діахронному вимірі.

Внаслідок застосування нового прийому гіперпосилань між словниковими статтями авторському колективу словника вдалося змоделювати основу концептуальної картини світу письменників та українського суспільства другої половини ХХ – початку ХХІ ст., визначити

ключові слова епохи [8]. Вони є інноваційними, такими, що відрізняються від представлених в одинадцятитомному Словнику української мови (1970–1980) [4]. На основі лексичних та художньо-образних надбань Олесея Гончара, Євгена Сверстюка, Григора Тютюнника, Івана Дзюби, Миколи Лукаша, Юрія Андруховича та Оксани Забужко постають концептуальні доміанти епохи тоталітаризму та посттоталітарного періоду, які не відображені Словником української мови в 11-ти томах. Проте, варто зазначити, що в одинадцятитомному Словнику української мови належно відтворено архетипи та константи української культури, які досліджені у низці інтегральних лінгвістичних праць [1; 5; 6–13].

Неолексикони українських письменників другої половини ХХ – початку ХХІ ст. відтворюють осмислення негативних явищ епохи тоталітаризму, засвідчують прагнення прогресивних діячів до гуманізації та демократизації життя суспільства, незалежності України, її виходу з-під імперського ярма. Зіставлення реєстрів 11-томного СУМ та СМТО – шлях до з'ясування закономірностей розвитку мови і суспільства другої половини ХХ – початку ХХІ ст., глибокого осмислення процесів новітнього Українського Відродження.

У новому словнику концептуальні доміанти епохи тоталітаризму (**тоталітарний терор, сталінська система, голодомор, імперія зла, чиновницька сваволя, зрадник, розгул русифікації** та ін.) відтворено глибоко наповненими групами слів, що постають внаслідок застосування гіперпосилань між словниковими статтями різних авторів (позначка – Див. у кінці статей). Новий СМТО заповнює реєстр загальномовного словника тією лексикою, яка необхідна для глибокого системного осмислення негативних явищ тоталітаризму. Це надзвичайно важливо для запобігання подібним явищам, вироблення далекоглядної стратегії та тактики утвердження незалежної України у світовому полікультурному просторі.

Поряд з цим новий тлумачний словник відтворює спільне бачення письменниками таких важливих констант культури як **Бог, любов, віра, сім'я, рідний край, козацький рід, генетична могутність нації, Українське Відродження** та ін. Уперше розпрацьовуємо у тлумачному словнику стійкі сполучення слів **козацький рід, козацький дух, незламний дух козацьких натур, козацький нащадок, духовне життя, духовні цінності, духовна сфера, духовна краса, духовне здоров'я, духовне відродження, Українське Відродження** та ін.:

дух*: **незламний дух козацьких натур**, *уроч.* Про волелюбність – визначальну рису українського народу на всіх етапах його історичного розвитку. *Втративши Україну, він [М.В. Гоголь] опинився в духовному вакуумі. Він задихався від нестачі повітря. Звідси його*

містика, муки, страждання, почуття найчорнішої безвиході... З'являлись час від часу якісь нові інтереси, нібито близькими ставали інші реальності та ілюзії, але ніщо не могло замінити йому Україну, її сонце, поезію, сміх, її здорову народну кров і незламний дух (хай і покріпачених, хай і закутих) козацьких натур (О. Гончар, Щоденники, 1976, т. 2, 273). – Микола Васильович Гоголь (1809–1852) – визначний український і російський письменник, що походить з козацько-старшинського роду Гоголів-Яновських. Автор роману «Мертві душі», збірок «Вечори на хуторі біля Диканьки» («Сорочинський ярмарок», «Пропала грамота», «Ніч перед Різдом та ін.», «Миргород» («Старосвітські поміщики», «Тарас Бульба», «Вій»), «Петербурзькі повісті» («Шинель», «Нотатки божевільного та ін.). – Див. **козацька порода; козацька душа; козацький рід; козацький нащадок; Світлий Козацький Дух; натура, як у тура; сила козаччини; мужні й сильні духом; геній світового масштабу.**

Постають нові метафоризовані назви України (**Богом дана нам Україна; Мати; Україна-Мадонна; Україна-ненька; степова, сонячна, козацька, незрівнянна Україна** та ін.), створені та засвідчені Олесем Гончаром у тритомних «Щоденниках» та збірці творів «Далекі вогнища» [2; 3]:

Україна-Мадонна, ~и-~и, *ж.*, *перен.* Урочиста назва України, яка для українців є найріднішою і найдорожчою, як рідна матір (мадонна) для кожної людини. *А сьогодні 30 квітня, сьогодні Великдень! Ми в Кончі. І кульбаба вже золотаво цвіте (Леся назбирала), і так сонячно, і повінь велика на луках, і звідкись здалека ніби долинують над водами дзвони – великодній благовіст!.. Але то лиш дзвони дитинства... Треба, пора братися за роботу! Ще оцю для тебе святу книгу встигнути б написати, книгу **України-Мадонни...*** (О. Гончар, Щоденники, 1978, т. 2, 336). – Див. **Богом дана нам Україна; Мати; Україна-ненька; Мадонна; Богоматір; Богородиця; Мати Божа; як у Рафаеля.**

Золотими метафорами (за висловом Олесея Гончара) представлені у словнику найталановитіші люди України: Тарас Шевченко (**духовний Мойсей української нації; прапор нації, світоч**), Павло Тичина (**титан духом; найспівучіша пісня української літератури ХХ віку**), Олександр Довженко (**людина-орел, людина-легенда**), Ліна Костенко (**високі мальви поезій**), Ніна Матвієнко (**українське колібри; спів з небес**), перший український театр, створений Марком Кропивницьким 1882 р. (**театр корифеїв; женьшеневий куц геніїв театру; орлине гніздо корифеїв**) та ін.:

куц*: **женьшеневий куц геніїв театру, перен., уроч.** Про визначних представників першого незалежного професійного українського театру, заснованого 1882 р. Марком Лукичем

Кропивницьким у Єлисаветграді (нині – місто Кропивницький), – Івана Карпенка-Карого (Івана Карповича Тобілевича, 1845–1907), Михайла Петровича Старицького (1839–1904), Марка Лукича Кропивницького (1840–1910), Миколу Карповича Садовського (1856–1933), Марію Костянтинівну Заньковецьку (1854–1934), Панаса Карповича Саксаганського (1859–1940) та ін. театральних діячів. | Образно. *Як на Правобережжі степовий край дав нашій культурі цілий женьшеневий куц геніїв театру – братів Тобілевичів, так цей полтавський закутень вродив світові геніїв музики... Якийсь дивний магнетизм має в собі українська земля!* (О. Гончар, Щоденники, 1993, т. 3, 475). – Китайське слово **женьшень** означає «корінь життя». – Пор.: **театр корифеїв; спадщина корифеїв; орлине гніздо корифеїв; Музей Кропивницького.**

Внаслідок інноваційних способів лексикографічного опису Україна постає органічною ланкою світового культурного розвитку [9]. Довідкова частина словника дає також коротку інформацію про творчих особистостей світу: Санті Рафаеля, Франческо Бартоломео Растреллі, Клода Моне, Вольфганга Амадея Моцарта, Людвіга ван Бетховена, Михайла Олександровича Шолохова, Василя Макаровича Шукшина та ін. Постають уселюдські цінності, увиразнюється вагомість високої естетики творчих особистостей, гуманізму, людинолюбства і людинознавства:

моцартівський, -а, -е. Стос. до Вольфганга Амадея Моцарта (1756–1791) – австрійського композитора XVIII ст., віртуозного скрипаля, піаніста, клавесніста, диригента, одного з найкращих мелодистів, глибокого гуманіста. *Із цих зближень, реальностей, із твоїх уявлень, фантазій і візій виростає щось єдине, народжується ота моцартівська гармонія мистецтва. Буде «Собор»!* (О. Гончар, Щоденники, 1967, т. 1, 411); *Мові Шевченковій не перестая дивуватись. Не вчився в школах, півжиття минуло поза Україною, а звідки ж ця мовна розкіш, така музика, така моцартівська чистота? Абсолютне естетичне чуття. Народну пісню взяв як надійний взірць* (О. Гончар, Щоденники, 1990, т. 3, 285). – Вольфганг Амадей Моцарт прожив лише 36 років, але створив безліч творів у різних жанрах (симфонії, квартети, тріо, сонати, концерти, опери, твори для хору з оркестром, особливо знаменитий «Реквієм»). Музика В. А. Моцарта відображає зв'язки різних культур, його особисте широке й багате світосприймання. З шестирічного віку він подорожував країнами Європи, разом з батьком та сестрою давав концерти у різних країнах, грав у чотири руки з Й. С. Бахом. П. І. Чайковський, який високо цінував красу мелодійних образів В. А. Моцарта, зазначав, що саме завдяки йому він зрозумів, що таке музика. – Див. **За Богом**

одразу йде батько; буклі Моцартових часів; Моцартове місто;

Шукшін: наш український Шукшін, *перен., уроч.* Про Григора Михайловича Тютюнника (1931–1980) – українського письменника, лауреата премії імені Лесі Українки та Шевченківської премії (посмертно), який, подібно до російського письменника та кіносценариста Василя Макаровича Шукшина (1929–1974), надзвичайно правдиво й різноаспектно відтворював життя звичайних людей у новелах, оповіданнях («Зав'язь», «Деревій», «Батьківські пороги», «Крайнебо», «Коріння»), повістях («Климко», «Вогник далеко в степу»), творах для дітей («Степова казка», «Ласочка», «Лісова сторожа»). *Великий це для нашої літератури удар. Адже пішов автор творів класичної вартості [Г. М. Тютюнник], відійшов з поля битви наш український Шукшін. Вічна пам'ять тобі, друже. Так рано судилося покинути світ обом цим лицарям, братам-однодумцям... Хто їх замінить у цій багатотраждальній літературі?* (О. Гончар, Щоденники, 1980, т. 2, 403). – В. М. Шукшін – автор романів («Любавіни», «Я прийшов дати вам волю» та ін.), збірок оповідань та повістей («Земляки», «Сільські жителі», «Там, удаліні», «Характери» та ін.), режисер-постановник фільмів («Живе такий хлопець», «Дивні люди», «Калина червона» та ін.), виконавець ролей у фільмах («Тихий Дон», «Коли дерева були великими», «Два Федора», «Комісар», «Калина червона», «Вони воювали за Батьківщину» та ін.). Заслужений діяч мистецтв РРФСР.

У новому СМТО подано різні ідеографічні групи лексики, які є основою перспективного моделювання мовної й концептуальної картин світу. Варто зазначити, що за реєстрами Олеса Гончара помітно розширюється група сакральної лексики: **Бог-творець, Найвищий Розум, Покровитель Небесний, Сила небесна, Вища сила, Богоматір, Пречиста Богоматір, Пресвята Мати** та ін. Збільшується кількість суспільно-політичної лексики, а також лексики з нової галузі знання – людинознавства. Представлено письменницьке розуміння внутрішнього світу людини, особливостей її світосприймання, засвідчено творчий геній людства.

За реєстром нового словника моделюємо співвідношення духовного і бездуховного, прогресивного і регресивного, творчого і руйнівного, доброго і злого і т. д. Уперше одержуємо глибоке наповнення синонімічних рядів та ідеографічних груп з домінантами **зрадник, знедуховлення, дегуманізація, п'ята колона** та под., які адекватно відтворюють наслідки багаторічного негативного впливу на соціум тоталітарної системи.

Отже, СМТО відтворює особливості авторського сприйняття світу й моделює загальнолюдське розуміння констант культури й

новітнього процесу Українського Відродження. Це вагома ланка системного лексикографічного відтворення нового українського світосприймання засобами тлумачної лексикографії.

Укладання нового словника підкреслило вагомість традиційних засобів системного опису лексики та увиразнило потужність гіперпосилань

для моделювання ключових слів епохи та закономірностей українського світосприймання. Застосування блоків культурологічної інформації вводить словник в багатогранний полікультурний простір з універсальними та національними культурними домінантами.

Література

1. Активні ресурси сучасної української номінації: ідеографічний словник нової лексики / відп. ред. Є. А. Карпіловська. Київ: ТОВ «КММ», 2013. 416 с.
2. Гончар О. Т. Далекі вогнища. Київ: Рад. письменник, 1987. 287 с.
3. Гончар Олександр. Щоденники: у 3-х т. Київ: Веселка, 2008.
4. Словник української мови: в 11-ти томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 1–11.
5. Словник української мови в 11 томах. Додатковий том: у 2-х кн. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017.
6. Сніжко Н. В. Гармонія українського світосприймання та лексикографування. *У пошуках гармонії мови*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2020. С. 345–355.
7. Сніжко Н. В. Концептуальні домінанти мовосвіту Олесь Гончара. *Культура слова*. вип. 88. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. С. 164–173.
8. Сніжко Н. В. Метамова словника мови творчих особистостей України: традиції та інновації. *Eurasian scientific congress. Abstracts of the 8th International scientific and practical conference*. Barca Academy Publishing. Barcelona, Spain. 2020. P. 271–277. URL: <https://sci-conf.com.ua> (дата звернення 15.09.2020).
9. Сніжко Н. В. Національні та загальнолюдські культурні цінності у «Словнику мови творчої особистості». *Національна ідентичність в мові і культурі*. Зб. наук. праць. Київ: Талком, 2020. С. 163–168.
10. Сніжко Н. В. Неолексикон Олесь Гончара: лексикологічний та лексикографічний виміри. *Українська мова*. Київ, 2017. № 2. С. 109–120.
11. Сніжко Н. В. Тенденції оновлення лексикону та джерельної бази сучасної академічної лексикографії. *Галактика слова*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2020. С. 123–136.
12. Сніжко Н. В. Українська ідеографія: історія, сучасний стан та перспективи. *Українська мова*. 2016. № 4. С. 28–43.
13. Сніжко Н. В. Український мовосвіт XVIII–XXI століття: проблеми інтегрального лексикографічного моделювання. *Система і структура східнослов'янських мов*. Зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. вип. 12. 2017. С. 73–84.
14. Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст.: словник-індекс: у 3-х т. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017.

References

1. Aktyvni resursy suchasnoi ukrainskoi nominatsii: ideohrafichnyi slovnyk novoi leksyky (2013) / Vidp. red. Ye. A. Karpilovska. Kyiv: TOV «KMM», 416 s.
2. Honchar, O. T. (1987). Daleki vohnyshcha. Kyiv: Rad. pysmennyk. 287 s.
3. Honchar, O. T. (2008). Shchodennyky: u 3-kh t. Kyiv: Veselka.
4. Slovnyk ukrainskoi movy (1970–1980): v 11-ty tomakh. Kyiv: Naukova dumka, T. 1–11.
5. Slovnyk ukrainskoi movy v 11 tomakh (2017). Dodatkovyi tom: u 2-kh kn. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho.
6. Snizhko, N. V. (2020). Harmoniia ukrainskoho svitosprymannia ta leksykohrafuvannia. *U poshukakh harmonii movy*. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 345–355.
7. Snizhko, N. V. (2019). Kontseptualni dominanty movosvitu Olesia Honchara. *Kultura slova*. vyp. 88. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 164–173.
8. Snizhko, N. V. (2020). Metamova slovnyka movy tvorchykh osobystostei Ukrainy: tradytsii ta innovatsii. *Eurasian scientific congress. Abstracts of the 8th International scientific and practical conference*. Barca Academy Publishing. Barcelona, Spain. 271–277. URL: <https://sci-conf.com.ua> (data zvernennia: 15.09.2020).
9. Snizhko, N. V. (2020). Natsionalni ta zahalnoiudski kulturni tsinnosti u «Slovnyku movy tvorchoi osobystosti». *Natsionalna identychnist v movi i kulturi*: zb. nauk. prats. Kyiv: Talkom, 163–168.
10. Snizhko, N. V. (2017). Neoleksykon Olesia Honchara: leksykologichnyi ta leksykohrafichnyi vymiry. *Ukrainska mova*, 2, 109–120.
11. Snizhko, N. V. (2020). Tendentsii onovlennia leksykonu ta dzherelnoi bazy suchasnoi akademichnoi leksykohrafii. *Halaktyka slova*. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 123–136.
12. Snizhko, N. V. (2016). Ukrainska ideohrafiia: istoriia, suchasnyi stan ta perspektyvy. *Ukrainska mova*, 4, 28–43.
13. Snizhko, N. V. (2017). Ukrainskyi movosvit XVIII–XXI stolittia: problemy intehralnoho leksykohrafichnoho modeliuвання. *Systema i struktura skhidnoslovianskykh mov*. Zb. nauk. prats. Kyiv: Vyd-vo NPU im. M.P. Drahomanova. vyp. 12, 73–84.
14. Ukrainskyi leksykon kintsia XVIII – pochatku XXI st.: slovnyk-indeks: u 3-kh t. (2017). Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho.

Снежко Наталия Владимировна, кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела лексикологии, лексикографии и структурно-математической лингвистики, Институт украинского языка НАН Украины (ул. Грушевского, 4, Киев-1, 01001, Украина); e-mail: natasnow@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-3664-7079>

Nataliia Snizhko, Candidate of Philological Sciences, Senior Researcher of Department of Lexicology, Lexicography and Structural and Mathematical Linguistics of the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine (4 Grushevsky Str., Kyiv, 01001, Ukraine); e-mail: natasnow@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-3664-7079>

УДК: 811.161 2' 282:81' 367. 624

DOI: 10.26565/2227-1864-2020-87-05

Атрибутивна функція орудного відмінка з семантикою способу дії у говірках Закарпаття

Олена Віталіївна Юсікова

*кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу діалектології,
Інститут української мови НАН України,
(м. Київ, вул. Грушевського, 4, к. 611, 01001, Україна);
e-mail: korespondentcom@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9352-2008>*

У статті з'ясовано структурно-семантичні особливості атрибутивів у формі орудного відмінка з семантикою способу дії у говірках Закарпаття. Розглянуто атрибутиви, що називають ознаки окремих дій, ситуацій об'єктивної дійсності. Виділено функційну сутність атрибутивного орудного у прислівниковій позиції. Метою пропонованої статті є висвітлення формально-синтаксичних особливостей та семантичних виявів периферійної зони атрибутивності, а саме атрибутивів з семантикою способу дії у формі орудного відмінка. Атрибутиви у формі орудного відмінка у досліджуваних говірках характеризують різноманітні дії, ситуації і зберігають семантико-морфологічні зв'язки з вихідними словами, словосполученнями і реченнями. Вони можуть бути синонімічними з іменниками у інших непрямих відмінках або з дієслівними конструкціями у формах підрядних означальних речень. З конкретною предметною співвіднесеністю атрибутивів у формі орудного відмінка пов'язана їхня властивість передавати змінну, тимчасову, ситуативну ознаку. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) встановити вихідне семантично елементарне речення, яке лежить в основі атрибутивної синтаксеми з семантикою способу дії, лексичні значення опорного і залежного компонентів; 2) з'ясувати функціонально-семантичне значення атрибутивної синтаксеми. У межах атрибутивних компонентів у формі орудного відмінка, що мають семантику способу дії, можна виділити групи, серед яких: назви способів виробничих процесів, назви зовнішніх характеристик руху у просторі, характеристики як результату дії, назви узагальненої характеристики дії і ситуації в цілому, зовнішньої характеристики людини чи тварини, назви зовнішньої характеристики рослини, назви якісної характеристики окремої дії.

Ключові слова: атрибутив, категорія ознаки, говірки Закарпаття, номінація, орудний відмінок

Юсікова Е. В. Атрибутивная функция творительного падежа с семантикой способа действия в говорах Закарпатья

В статье раскрыты структурно-семантические особенности атрибутивов в форме творительного падежа с семантикой способа действия в говорах Закарпатья. Рассмотрены атрибутивы, которые называют признаки отдельных действий, ситуаций объективной действительности. Выделена функциональная сущность атрибутивного творительного в позиции наречия. Целью предлагаемой статьи является освещение формально-синтаксических особенностей и семантических проявлений периферийной зоны атрибутивности, а именно атрибутивов с семантикой способа действия в форме творительного падежа. Атрибутивы в форме творительного падежа в исследуемых говорах характеризуют различные действия, ситуации и сохраняют семантико-морфологические связи с исходными словами, словосочетаниями и предложениями. Они могут быть синонимичны с существительными в других косвенных падежах или с глагольными конструкциями в форме придаточных определительных предложений. С конкретной предметной соотносительностью атрибутивов в форме творительного падежа связано их свойство передавать переменные, временные и ситуативные признаки. Достижение поставленной цели предполагает решение следующих задач: 1) установить исходное семантически элементарное предложение, которое лежит в основе атрибутивной синтаксемы с семантикой способа действия, лексические значения опорного и зависимого компонентов; 2) выяснить функционально-семантическое значение атрибутивной синтаксемы. В рамках атрибутивных компонентов в форме творительного падежа, имеющих семантику способа действия, можно выделить группы, среди которых: названия способов производственных процессов, названия внешних характеристик движения в пространстве, характеристики как результаты действия, названия обобщенной характеристики действия и ситуации в целом, названия внешней характеристики человека или животного; названия внешней характеристики растений; названия качественной характеристики отдельного действия.

Ключевые слова: атрибутив, категория признака, говоры Закарпатья, номинация, творительный падеж

Olena Yusikova. Attributive function of the instrumental case with the semantics of the method of action in the dialects of the Carpathian region

The article clarifies the structural and semantic features of the attributive in the form of the instrumental case with the semantics of the mode of action in the dialects of Transcarpathia. The functional essence of the attributive is considered, which are called the signs of individual actions, situations of objective reality. Highlighted the functional essence of the attributive instrumental case in the position of the adverb. The purpose of this article is to highlight the formal-syntactic features and semantic manifestations of the peripheral zone of attributiveness, namely, the attributes with the semantics of the mode of action in the form of the instrumental case. The instrumental attributes in the studied dialects characterize various actions, situations and retain semantic and morphological connections with words, phrases, and sentences. They can be synonymous with nouns in other indirect cases or with verb constructions in the form of subordinate clauses. Their ability to convey variable, temporal and situational signs is associated with a specific subject correlation with the attributives in the form of the instrumental case. Achievement of this goal presupposes the solution of the following specific tasks: 1) to establish the initial semantically elementary sentence that underlies the attributives with the semantics of the mode of action, the lexical meanings of the supporting and dependent components; 2) find out the functional and semantic meaning of the attributive syntaxem. Within the framework of the attributive components in the form of the instrumental case, having the semantics of the mode of action, one can distinguish groups: the names of the methods of production processes, the names of the external characteristics of movement in space, the names of the generalized characteristics of the action, characteristics as a result of an action, the external characteristics of a person or animal; the names of the external characteristics of plants; the names of a qualitative characteristic of an individual action.

У сучасному мовознавстві **актуальним** є дослідження периферійних зон функціонально-семантичної категорії атрибутивності. Атрибутивність досліджували О. С. Кубрякова [10], А. П. Грищенко [7], В. О. Горпинич [4], К. Г. Городенська [5], І. Р. Вихованець [2], Є. А. Карпіловська [9] та ін. На сучасному етапі проблематика категорії атрибутивності продовжує залишатися предметом наукових зацікавлень лінгвістів, зокрема А. П. Загнітка [8], О. В. Кульбаської [11], О. Г. Межова [12], Т. С. Слободинської [13], які розглядають категорію атрибутивності з позицій функціонально-семантичного синтаксису. Функційна сутність атрибутива – називати ознаки, властивості предметів, дій, ситуацій об'єктивної дійсності. Як відзначає К. Г. Городенська, на атрибутивне функціонування іменникових форм впливає характер відмінкових значень [5, с. 184]. **Метою** нашої роботи є простеження семантико-синтаксичної функції адвербіативів у формі орудного відмінка як атрибутивних синтаксем з семантикою способу дії. Адвербіативи у формі орудного відмінка були предметом наукових зацікавлень широкого кола дослідників, а саме Й. Ф. Андерша, С. П. Бевзенка, П. І. Білоусенка, І. О. Мариненко, Т. І. Ніколашиної та ін., як відсубстантивні адвербіативи дослідила прислівники у формі орудного відмінка в українській діалектній мові Г. І. Гримашевич [4]. Однією з домінуючих функцій орудного відмінка у межах поля атрибутивності є функція відносної атрибутивності. Атрибутиви, на думку багатьох дослідників, виконують функцію субституції відносно властивостей, рис предмета, дії, ситуації і реалізують при цьому сигніфікативний (абстрактний, понятійний) зміст [1, с. 11]. **Завданнями** нашої роботи є: 1) встановити вихідне семантично елементарне речення, яке лежить в основі атрибутивної синтаксеми з семантикою способу дії, лексичні значення опорного і залежного компонентів; 2) з'ясувати функціонально-семантичне значення атрибутивної синтаксеми. Наше дослідження виконано на матеріалі українських говірок Закарпатської області¹ [5], граматична і семантична структури яких ще не вивчалися з точки зору функціонування атрибутивних одиниць. Характеризуючи атрибутиви способу дії як одиниці семантико-синтаксичного рівня мови, можемо провести паралель з класифікацією ад'єктивів, запропонованою І. Р. Вихованцем, який виділив семантико-граматичні розряди: первинних (виражають якісний стан предмета) і вторинних ад'єктивів (ознака має похідний характер і формується через відношення, зокрема і до дії) [2, с. 127]. У межах функційного поля атрибутивності представлені форми орудного відмінка, що репрезентують широкий спектр

семантичних відношень способу дії. Можна виділити декілька семантичних розрядів прислівників у формі орудного відмінка, що функціонують у прислівній позиції обставини способу дії. Наведемо лише окремі атрибутивні синтаксеми в межах кожного з розрядів: а) назви способів виробничих процесів, які були характерні для регіону Закарпаття, наприклад: **в'ялом** 'спосіб ловлі риби, коли рибалки стають в ряд і зганяють рибу в одне місце'. *Будемé ймн'ати р'ябы в'ялом. Дв²; Йак гн'али в'ялом, та наймн'али мно́го р'ябы. Влх; г'узір'ом* 'спосіб укладання снопів, коли нижню частину снопів викладають на край копиці'. *Йак кладéш крист, та клад'снопы г'узір'ом на край. РПс; в'якотом (в'якотом, в'якотом)* 'вихилясом (про спосіб тримання пили під час пиляння дерева)'. *Коліс'а п'илит, п'илци' с'а в'якотом; Пил'оу амеріц'коу м'усай т'агнути в'якотом, абі ўсі зуби руб'али. Рс; Май в'якотом п'илі пил'оу. Рс;* б) назви зовнішніх характеристик руху у просторі, наприклад: **гат'ялом** 'швидко (про пересування людини)'. *Иде гат'ялом долі кірт'ям. Влс; гайт'ом* 'швидким бігом (про переганяння худоби)'. *Пом'али, ни гайт'ом гоні теліц'ю;* в) назви-характеристики результатів дії, наприклад: **горіг'ойдом (горіг'ойдом)** 'про дії людини, що призвели до безладдя'. *Лиш'ила м хіжу (хату) г'оріг'ойдом. Кл; брай'ом (брай'ом)* 'про складання речей у великій кількості'. *Такум д'он'ці ташку напак'овала, г'ий брай'ом. Вн; г)* назви узагальненої характеристики дії і ситуації в цілому, наприклад: **гор'езником** 'щось вчинити сміхом, чудом'. *Прийш'ов думу гор'езником. ТПл; бл'удом* 'неправдиво про щось говорити'. *Блудом в'чно говор'иш. Лкц; гайном-дайном* 'багато, розкішно жити (на широку ногу)'. *Дуже таздов'ав гайном-дайном. Прч; громад'ом* 'усією громадою (про спільні дії людей)'. *Л'едви с'а громад'ом від'пров'адили з' х'ати; сел'ом* 'щось робили) за участі усіх сільських жителів'. *Хот'или го в'куп'овувати сел'ом. Рс; ворок'ом* 'гуртом (про спільну роботу)'. *Кой ус'і – ворок'ом, та раз-два в'з'бир'али. Тн; г)* назви зовнішніх характеристик особи чи тварини, наприклад: **голяк'ом (г'ол'ак'ом)** '(ходити) без одяжі'. *Г'ол'ак'ом ходит п'одв'ору. Дв; змени. голячк'ом. Уболоч'ис'а, ни ході гол'ачк'ом; б'абчат'ом (б'абчат'ом)* 'про жінку, яка ходить у траурному одязі після смерті

² Список скорочень назв районів досліджуваних н.п.п.:

Велико-Березнянський р-н – ВБер; Іршавський р-н – Іршав; Міжгірський р-н – Міжгір; Мукачівський р-н – Мукач; Виноградівський р-н – Виногр; Перечинський р-н – Перечин; Рахівський р-н – Рахів; Свалявський р-н – Сваляв; Тячівський р-н – Тячів; Хустський р-н – Хуст.

Бчк – нині Великий Бичків Рахів, Влс – Волосянка ВБер, Влх – Вільхівка Іршав, Вн – Воногово Тячів, Дв – Довге Іршав, Дмш – Домашин ВБер, Зн – Зняцево Мукач, Ізк – Ізки Міжгір, Кл – Кальник Мукач, Клч – Колочава Міжгір, Крц – Керещки Сваляв, Лк – Луково Іршав, Лкц – Ликацари Перечин, Лпч – Липча Хуст, Лт – Люта ВБер, Прч – Перечин, РПс – Розтоцька Пастіль ВБер, Рс – Росішка Рахів, Тн – Торунь Міжгір, ТПС – Тур'я Пасіка Перечин, Чрн – Черна Виногр.

¹ Використано матеріали картотеки Словника українських говірок Закарпатської області М. А. Грицака, зберігається у відділі діалектології Інституту української мови НАН України.

близької людини'. Умер у ній отіц', та бабцят'ом ходит'. Лкц; д) назви зовнішньої характеристики рослин, наприклад: **кóрчом** 'про дерево, що росте криво'. У Кычери росте березина корчом. Тн; е) назви якісних характеристик окремих дій, наприклад: **за однім махом** 'про сильний удар, що здатен щось розрубати'. З-за плечá гѣцнув та за однім махом перѣт'ав дривó; **бóбом** 'про вживання варених овочів тощо цілими'. Кáже, шо собі в тотó накладе бóбом фасóл'і та з'іст усѣ.

У межах функційного поля орудного атрибутивного простежуємо і широке коло відмінкових форм іменників у ролі адвербіативів з семантикою способу дії. До розряду назв способів виробничих процесів відносимо атрибутиви – прийменниково-відмінкові форми орудного, наприклад: **з каміньом** 'про роботу у каменоломні'. Камін:икі тоті бу ли л'уде, бан'ане (робітники у каменоломні), шо вічно з камін'ом рóбл'а. Рс; **з трактором** 'про роботу, що потребує перетягування вантажів'. У бѣтин ліпше йті з трактором на увóзку, йак из во́лы. Сн. Зовнішня характеристика руху у просторі може бути створена поєднанням його часової і просторової характеристики, наприклад: **болотьом у тѣмряві** 'про нелегку дорогу вночі болотяним шляхом'. Лѣдѣ м вѣталанав болот'ом у тѣмр'аві; **засвітом великив хáшчов** 'про нелегку дорогу рано вранці глухим лісом'. Товды фóштѣрка из хлóпчиками пішла засвітом великив хáшчов. Км. У розряді назв узагальненої характеристики дії і ситуації в цілому представлені узагальнені характеристики, що можуть бути виражені підрядними означальними реченнями, наприклад: **из трьомá попамі** 'про відспівування померлої людини за участі трьох священників'. Йак йа, – кáже, – умру', а ти менѣ майѣш упрóвадити из тр'омá попамі. Йа, кáже, – сисѣ заслужіу уд'н тѣбе; **шахрайством** 'про дії у шахрайський спосіб'. Мнóгí зѣмлу вѣправóчували, шо шахрайством від них відобрáли. У межах розряду назв зовнішньої характеристики людини чи тварини функціонують атрибутиви, наприклад: **із відзначком** '(про народження дитини з родимим п'ятном'. Из відзначком може ся уродити дитина; **из поўным бѣбехом** (шлунком) 'про худобу, що добре напаслася'. Корóва прійшла из толо́кы из поўным бѣбехом. Ізк. У групі назв зовнішньої характеристики рослин простежуємо атрибутивні синтаксеми у формі словосполучень іменника в орудному відмінку з якісним прикметником, наприклад: **ружóвым цвітом** 'про рослину, що цвіте рожевим цвітом'. Вод'анка цвіте ружóвым цвітом. Тн; **білим цвітом** 'про рослину, що цвіте білим цвітом'. Сис' бур'ан цвіте білим цвітом. Саме прикметник виступає виразником характеристики стану рослини у межах атрибутива в цілому і може функціонувати і без головного компонента, наприклад: **жóвтом** (жовтим) 'про рослину, що цвіте жовтим цвітом'. Бал'анкы – такі кóсиц'і, кругліи'кі, жóвтом цвитут. Вн. У межах розряду якісних характеристик окремих дій функціонують атрибутиви, наприклад: **из корін'ом** 'про виривання

дерева разом з корінням'. Сис' бѣган (огрядний здоровий чоловік) бы и бѣка вырвав из корін'ом. Клч; **Вітер вівернуу дѣрево зѣ корін'ом**. Рс; **вогником** 'у вогні'. Богдáй тотá машіночка вогником згоріла, повѣзла т'а у чужіну, бим т'а ни від'іла. Рс (у прикладі з фольклору спостерігаємо повтор семантично близьких одиниць: **вогником** і **згоріла**, що підсилює характеристику, виражену атрибутивом); **гóлосом** 'про здатність гарно співати'. Йак Олѣнка зáчне віспівувати та вікрóчувати гóлосом, та відит ми с'а, шо ангелі співáют. Рс (у прикладі повтор семантично близьких одиниць **гóлосом** і **віспівувати**, а також порівняння зі співом ангелів підсилює характеристику, виражену атрибутивом); **за глáсом** 'співаючи, без музичного супроводу'. Кіть собі поспівали, не треба мі грати, я за своїм гласом можу танцьовати. Лк; **за кóждим слóвом** 'про постійний повтор у розмові'. Пол'анце (жителі села Поляни) за кóждим слóвом «бігме» кайут (кажуть). Рс.

Значну частину одиниць у межах поля атрибутивного орудного становлять метафоризовані словосполучення, що є результатом трансформації семантичних відношень: дія + знаряддя дії. Метафоризація словосполучень призводить до набуття синтаксею з семантикою знаряддя додаткової функції обставини способу дії. У приказках, зокрема на матеріалі українських говірок Закарпаття, представлено чимало одиниць, що набули функції придієслівних атрибутивів способу дії шляхом метафоризації, наприклад: **Гарáзд с'а чоловіка дѣржит во́лосом, а бідá пóворозом; Не бозáр' тул'ко, а робі́ діло, мѣнше йазы́ком, а бѣльше рукáмі**. Лкц; **Кид' мы бѣли при вас, тыгды бѣло ни з йазы́ком бѣти, ай зѣ копачóм**. Дмш; **Трактором ора́ти, ни мотікоу махáти**. Рс. Розглянута група є невичерпним джерелом народної мудрості, народного світобачення. Чимало метафоризованих форм орудного атрибутивного ми простежуємо у структурі фразеологізмів, наприклад: **Напудивс'а та закричáв нѣ своїм гóлосом; Так мнов хлóпці вѣоштѣпали (потрусили) в тáнци, йак свин'á лі́хом; іті блудѣсником** 'блукати'. Іді блудѣсником, іді, бо т'а не хóчу від'іті. Лкц; **біти піском** 'пастися, коли мало трави (про худобу)'. По голѣчу бѣе пѣском корóва. Вн; **бітый міхом у гóлову** 'про розумово обмежену людину'; **біти собóу** 'сумувати, страждати за кимось, за чимось'. Він раз ужѣ биу собóу биу, йак вода камін'ом; Тот так реvé за д'ідом, так собóу бѣе. Тн.

Отже, можемо зробити **висновок**, що атрибутиви з семантикою способу дії у формі орудного відмінка у досліджуваних говірках характеризують широкий спектр різноманітних дій, ситуацій і зберігають семантико-морфологічні зв'язки з вихідними словоформами, словосполученнями і реченнями. Вони можуть бути синонімічними з іменниками у інших непрямих відмінках або з дієслівними конструкціями у формі підрядних означальних речень. З конкретною предметною співвіднесеністю атрибутивів з семантикою способу дії у формі орудного відмінка

пов'язана їхня властивість передавати змінну, орудного відмінка у межах поля атрибутивності на тимчасову, ситуативну ознаку дій. **Перспективною** матеріалі різних діалектних систем української мови. дослідження є повний опис атрибутивних функцій

Література

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы: монография. Москва: Наука, 1976. 383 с.
2. Вихованець І. Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті: монографія. Київ: Наукова думка, 1988. 256 с.
3. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць: монографія. Київ: Наукова думка, 1991. 192 с.
4. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: навч. посіб. Київ: Вища школа, 1999. 207 с.
5. Гримашевич Г. І. Відсубстантивні адвербіативи у формі орудного відмінка в українських діалектах. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Кривий Ріг, 2013. № 9 (1), С. 139–146.
6. Грицак М. А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області / відп. ред. П. Ю. Гриценко. Київ: КММ, 2017. Вип. 1. А–Б. 380 с.
7. Гриценко А. П. Прикметник в українській мові. Київ: Наукова думка, 1978. 207 с.
8. Загнітко А. П. Сучасна лінгвістика: погляди та оцінки: науково-аналітичне видання. Донецьк: ДонНУ, 2014. 464 с.
9. Карпіловська С. А. Вступ до прикладної лінгвістики: комп'ютерна лінгвістика: підручник. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2006. 188 с.
10. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения. Москва: ИЯ РАН, ТГУ, 1997. 331 с.
11. Кульбабська О. В. Категорійна структура вторинної предикації модульний курс: навч. посібник. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. 268 с.
12. Межов О. Г. Функціональні особливості атрибутивної мінімальної синтаксичної одиниці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць*. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 2011. Вип. 7. С. 215–219.
13. Слободинська Т. С. Категорія атрибутивності в українській мові: особливі аспекти функціональної взаємодії. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2014. 249 с.

References

1. Arutyunova, N. D. (1976). Predlozhenie i ego smysl: logiko-semanticheskie problem. Moscow: Nauka. 383 p.
2. Vukhovanecz, I. R. (1988). Chastyny movy v semantiko-gramatychnomu aspekti. Kyiv: Naukova Dumka. 256 p.
3. Horodenska, K. H. (1991). Deryvatsiia syntaksychnykh odynyt. Kyiv: Naukova Dumka. 192 p.
4. Horpunych, V. O. (1999). Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfemika. Slovtvir. Morfonolohiia: Navch. posib. Kyiv: Vyshcha shk. 207 p.
5. Hrymashevych, H. I. (2013). Vidsubstantyvnii adverbiiatyvy u formi orudnoho vidminka v ukrainskykh dialektakh. *Filolohichni studii: Naukovi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*, 9 (1), 139–146.
6. Gritsak, M. A. (2017). Materials to the Dictionary of Ukrainian dialects of Transcarpathian region / rep. ed. P. Yu. Gritsenko. Vol. 1. A–B. Kyiv: KMM. 380 p.
7. Hryshchenko, A. P. (1978). Prikmetnyk v ukrainskii movi. Kyiv: Naukova Dumka. 207 p.
8. Zahnitko, A. P. (2014). Suchasna linhvistyka: pohliady ta otsinky: naukovo-analitychne vydannia. Donetsk: DonNU. 464 p.
9. Karpilovska, Ye. A. (2006). Vstup do prykladnoi linhvistyky: kompiuterna linhvistyka: pidruchnyk. Donetsk: TOV «Juho-Vostok, Ltd». 188 p.
10. Kubriakova, E. S. (1997). Chasty rechy s kohnytyvnoi tochky zrenyia. Moskva: YIa RAN, THU. 331 p.
11. Kulbabska, O. V. (2010). Katehoriina struktura vtorynnoi predykatsii: modulnyi kurs: navch. posibnyk. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t. 268 p.
12. Mezhov, O. H. (2011). Funktsionalni osoblyvosti atrybutyvnoi minimalnoi syntaksychnoi odynyti. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 10: Problemy hramatyky i leksykolohii ukrainskoi movy: zb. nauk. prats*. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. 7, 215–219.
13. Slobodynska, T. S. (2014). Katehoriia atrybutyvnosti v ukrainskii movi: osoblyvi aspekty funktsionalnoi vziaiemodii. Vinnytsia: TOV firma «Planer». 249 p.

Юсикова Елена Виталиевна, кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела диалектологии, Институт украинского языка НАН Украины (ул. Грушевского, 4, Киев, 01001, Украина); e-mail: korespondentcom@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9352-2008>

Olena Yusikova, Candidate of Philological Sciences, Senior Researcher of the Department of Dialectology, Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine (4 Hrushevskyi St., Kyiv 01001, Ukraine); e-mail: korespondentcom@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9352-2008>

Мова як об'єкт соціолінгвістики та лінгвокультурології

УДК 811.161.1'373.42:168.522
DOI: 10.26565/2227-1864-2020-87-06

Преднамеренная паронимия в русской лингвокультуре

Елена Александровна Михайленко-Зото
аспирант кафедры общего и славянского языкознания,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
(Французский бульвар, 24/26, к. 98, Одесса, 65058, Украина);
преподаватель русского языка, кафедра славяно-балканских языков,
Тиранский университет (ул. Эльбасан., г. Тирана, Албания);
olena.zoto@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-7733-0217>

Цель данного исследования – установить и систематизировать рече-поведенческие ситуации (РПС) и рече-культурные сценарии (РКС) преднамеренной паронимии, к которым традиционно относят паронимазию и паронимическую аттракцию, в русском лингвокультурном пространстве. Объектом изучения являются паронимы, которые используются преднамеренно в разных рече-поведенческих ситуациях русского лингвокультурного пространства. Предмет исследования – своеобразие системы рече-поведенческих ситуаций и обусловленных ими рече-культурных сценариев при преднамеренном использовании паронимии. Материал исследован с опорой на словари паронимов русского языка. В результате проведенной работы удалось установить, что в ситуациях преднамеренной паронимии могут использоваться два вида рече-поведенческих тактик (РПТ): тактика преднамеренной паронимической замены / подмены / ошибки и тактика художественного оформления речи. Выводы автора заключаются в следующем: во-первых, рече-поведенческие ситуации преднамеренного использования паронимии, возникающие при использовании тактики преднамеренной паронимической замены / подмены / ошибки – это обмолвка, описка, ослышка, очитка с возможными рече-культурными сценариями шутки, сатиры, иронии, юмористического или комического подтекста, а также с подтекстом осуждения, обиды, унижения, насмешки, авантюры, обмана и под. В этом случае используется только неправильный член паронимической оппозиции, организованной по принципу дихотомии «правильное» // «неправильное». Исключением является ситуация ослышки, где представлены оба члена паронимической пары. Во-вторых, рече-поведенческие ситуации, возникающие при использовании РПТ художественного оформления речи с помощью паронимии, – это паронимическое сближение и паронимическое рифмование. Эти две рече-поведенческие ситуации сопровождаются рече-культурным сценарием усиления художественной и/или экспрессивной выразительности текста и РКС оценки описанного. В рече-поведенческих ситуациях паронимического сближения и паронимического рифмования представлены минимум два члена паронимического ряда, так как преднамеренная паронимия выступает в этих ситуациях как бинарная стилистическая фигура.

Ключевые слова: паронимы, преднамеренная паронимическая ошибка / подмена, художественное оформление речи, рече-поведенческая тактика, рече-поведенческая ситуация, рече-культурный сценарий, лингвокультурный

Михайленко-Зото О. О. Навмисна паронімія в російській лінгвокультурі

Метою цього дослідження є виокремлення та систематизація мовленнєво-поведінкових ситуацій (МПС) і мовленнєво-культурних сценаріїв (МКС) навмисної паронімії, до яких традиційно включають паронимазію та паронімічну аттракцію, в російському лінгвокультурному просторі. Об'єктом вивчення є пароніми, що використовують навмисно в різних мовленнєво-поведінкових ситуаціях російського лінгвокультурного простору. Предмет дослідження – своєрідність системи мовленнєво-поведінкових ситуацій і зумовлених ними мовленнєво-культурних сценаріїв за умови навмисного використання паронімії. Матеріал досліджено з опорами на словники паронімів російської мови. У результаті проведеної роботи вдалося визначити, що в ситуаціях навмисної паронімії використовують два види мовленнєво-поведінкових тактик (МПТ): тактика навмисної паронімічної заміни / підміни / помилки і тактика художнього оформлення мови. Висновки автора полягають в наступному: по-перше, мовленнєво-поведінкові ситуації навмисного використання паронімії, що виникають у застосуванні тактики навмисної паронімічної заміни / підміни – це помилки говоріння, написання, слуху й читання з можливими мовленнєво-культурними сценаріями жарту, сатири, іронії, гумористичного або комічного підтексту, а також з підтекстом засудження, образи, приниження, глузування, авантюри, обману, деяких інших. У цьому випадку використовують тільки неправильний член паронімічної опозиції, організованої за принципом дихотомії «правильне» // «неправильне». Винятком є ситуація недочутки, де представлені обидва члени паронімічної пари. По-друге, мовленнєво-поведінкові ситуації, що виникають у використанні РПТ художнього оформлення мовлення за допомогою паронімії, – це паронімічне зближення і паронімічне римування. Ці дві мовленнєво-поведінкові ситуації супроводжуються мовленнєво-культурним сценарієм посилення художньої та / або експресивної виразності тексту і МКС оцінки описаного. У мовленнєво-поведінкових ситуаціях паронімічного зближення і паронімічного римування представлено мінімум два члени паронімічного ряду, бо навмисна паронімія в цих ситуаціях виступає як бинарна стилістична фігура.

Ключові слова: пароніми, навмисна паронімічна помилка / підміна, художнє оформлення мовлення, мовленнєво-поведінкова тактика, мовленнєво-поведінкова ситуація, мовленнєво-культурний сценарій, лінгвокультурний

Olena Mykhaylenko-Zoto. Intentional paronymy in the Russian linguoculture

The purpose of this study is to identify and systematize speech-behavioral situations (SBS) and speech-cultural scripts (scenarios) of intentional paronymy, which traditionally include paronomasia and paronymic attraction, in the Russian linguocultural space. The object of study is paronyms used intentionally in various speech-behavioral situations of the Russian linguocultural space. The subject of the research is the originality of the system of speech-behavioral situations and the speech-cultural scripts caused by them provided that paronymy is intentionally used. The facts were investigated based on the Russian paronyms dictionaries. As a result of the work carried out, it was possible to show that in situations of intentional paronymy, two types of speech-behavioral tactics (SBT) can be used: the tactics of intentional paronymic replacement / substitution / error and the tactics of artistic design of speech. The author's conclusions are as follows: firstly, speech-behavioral situations of the intentional use of paronymy arising in the tactics of intentional paronymic substitution / error are a slip of the tongue, a misspelling, a mishearing, a misreading with possible speech-cultural scenarios of jokes, satire, irony, humorous or comic overtones, as well as overtones of condemnation, resentment, humiliation, ridicule, adventure, deception and others. In this case, only the wrong component of the paronymic opposition organized according to the principle of the „right” // „wrong” dichotomy is used. An exception is the mishearing situation, where both components of the paronymic pair are represented. Secondly, speech-behavioral situations arising in the tactics of artistic design of speech using paronymy are paronymic convergence and paronymic rhyming. These two speech-behavioral situations are accompanied by a speech-cultural script of enhancing the artistry and / or expressiveness of the text and the SCS of described assessment. In speech-behavioral situations of paronymic convergence and paronymic rhyming, at least two components of the paronymic series are represented, since intentional paronymy appears in these situations as a binary stylistic device.

Key words: paronyms, intentional paronymic error / substitution, artistic design of speech, speech-behavioral tactics, speech-behavioral situation, speech-cultural scenario (script), Russian linguoculture

Постановка проблемы. Необходимость создания полноценной антропоцентрической парадигмы лексической системы русского языка обуславливает актуальность научного изучения лингвокультурологических закономерностей образования и функционирования паронимов. Систематизация фактов непреднамеренной и преднамеренной паронимии в лингвокультурологическом аспекте призвана способствовать большей точности обозначения понятий и изложения мыслей языковой личностью, правильному владению носителями русского языка категориями и единицами языка, соприкасающимися с феноменом паронимии.

Связь с предыдущими и смежными исследованиями. Систематические научные исследования паронимов как выразителей паронимических отношений между словами начались в 1960-е годы. Однако ещё в последней трети XX в., как и во второй половине XIX в., лингвисты обращали основное внимание на разработку методик улучшения грамотности и культуры речи носителей языка в связи с непреднамеренными обмолвками, описками, ослушками и очитками, в результате которых слова ошибочно заменяются их паронимами, и на изучение художественно-стилистических функций паронимии (паронимической аттракции) – преднамеренной ошибочной паронимии. Изучению этих вопросов посвящены работы многих авторитетных лингвистов-теоретиков и практиков, среди которых М. М. Вереитинова [1], О. В. Вишнякова, [3], В. П. Григорьев [6], А. А. Евграфова [7], Д. А. Иванова [9], Т. В. Крысенко [12], В. З. Санников [17], Л. П. Ткаченко [19], Н. А. Янко-Триницкая [22] и многие другие. В большинстве исследований паронимиеведов отмечается общая направленность на установление постоянных универсальных формальных признаков, которые отличали бы паронимы от непаронимов. Каждый исследователь пытается, в первую

очередь, найти объективные подходы к определению слов-паронимов, часто не замечая возможности субъективного восприятия разными людьми сходства или несходства слов по звучанию и написанию либо не желая учитывать субъективных, личностных сторон продуцента и реципиента в продуцировании и восприятии паронимических оппозиций. На самом же деле, паронимия – это лексическая категория, единицы и способы функционирования которой наряду с объективно выделяемыми признаками обнаруживают немало особенностей субъективного характера, закономерных для этой категории и зависящих от многих качеств участников речеповеденческих ситуаций, сопровождающихся речекультурными сценариями паронимических обмолвок, описок, ослышек и очиток. Важен при этом также лингвокультурный фон лексических единиц, входящих в отношения паронимии.

Формулирование цели и задач исследования.

До сих пор продолжается активная разработка научного аппарата лингвокультурологии, постоянно расширяется круг единиц и уточняется предмет её исследования [напр.: 5; 8; 13 и др.]. Однако в данной статье мы ограничимся разработкой, в основном, двух лингвокультурологических понятий: «речеповеденческая ситуация» и «рече-культурный сценарий», применив их к выделенным нами двум **рече-поведенческим тактикам:** 1) **преднамеренной паронимической замены / подмены / ошибки;** 2) **художественного паронимического оформления речи.** Таким образом, цель данного исследования – установить и систематизировать рече-поведенческие ситуации (РПС) и рече-культурные сценарии (РКС) преднамеренной паронимии, к которым традиционно относят паронимазию и паронимическую аттракцию, в русском лингвокультурном пространстве. Объектом изучения являются паронимы, которые используются преднамеренно в разных РПС русского лингвокультурного пространства. Предмет исследования – своеобразие системы рече-

поведенческих ситуаций и обусловленных ими рече-культурных сценариев при преднамеренном использовании паронимии. Материал исследован с опорой на словари паронимов русского языка при использовании методик фоносемантического, лексико-семантического, грамматического, коммуникативного и лингвокультурологического анализа, а также описательного метода.

Изложение основного материала. Е. М. Верещагин и В. Г. Костомаров, разрабатывая теорию **рече-поведенческих тактик** (РПТ), предложили такое понимание **рече-поведенческой ситуации** (РПС): «Типичной РПСитуацией можно назвать регулярно повторяющийся (итеративный) «фрагмент социальной жизни»: приветствие, просьбу, благодарность, призыв к откровенности, ритуал обсуждения цены при частной покупке, соболезнование, недовольство, плохое самочувствие, говорение комплиментов, демонстрацию дружелюбия (или враждебности), ухаживание, энтузиазм (или сдержанность) по поводу определённого предложения, приглашение, советование, запрещение (или разрешение) и т. д.» [2, с. 523]. **Рече-культурным сценарием** (РКС) мы называем конкретные пути реализации и последствия рече-поведенческой тактики в той или иной рече-поведенческой ситуации.

Учитывая то, что язык сам по себе является феноменом общественного развития человека и функционирует в социуме, мы считаем, что рече-поведенческими ситуациями рече-поведенческой тактики непреднамеренной паронимической замены / подмены / ошибки являются *оговорка / обмолвка, описка, ослышка, очитка* в РКС недостаточного владения языковым кодом, акустических помех, дефектов речи и/или слуха, неразборчивости почерка. Однако эти же РПС выступают и как ситуации РПТ преднамеренной паронимической замены / подмены / ошибки, то есть паронимии. При этом возможны рече-культурные сценарии с шуточным, юмористическим, комическим, сатирическим, ироническим подтекстом, с подтекстом осуждения, обиды, унижения, насмешки, авантюры, обмана. В этом случае, как и в РПТ непреднамеренной ошибки, используется лишь один, неправильный член паронимической оппозиции, организованной по принципу дихотомии «правильное» // «неправильное». Например, несколько **преднамеренных (паронимических) оговорок / обмолвок:**

(1) В СССР среди курильщиков самыми популярными были папиросы «Беломорканал». В Одессе их иногда называли «Черноморканалом», используя элементы паронимии и антонимии. Жена, удручённая пошатнувшимся здоровьем мужа-курильщика и

прокуреными стенами квартиры, говорит мужу:

– *Сеня, ты опять взялся за свой «Черноморканал»? Побереги свои и мои лёгкие, посмотри на чёрные обои... Это ж у тебя внутри такое же!*

Здесь соединены в одном сценарии досада, шутка и ирония.

(2) На уроке физкультуры учитель пытается научить детей правильно выполнять упражнения для разминки позвоночника. В этот комплекс входят повороты. Как раз их некоторые дети, привыкшие сидеть у компьютера, выполняют недостаточно чётко. На очередном занятии после нескольких попыток мальчику Игорю удалось повернуть туловище так, как требовал учитель. Он был рад этому и громко крикнул учителю:

Ученик: *Вячеслав Иванович, смотрите, я правильно поворачиваюсь?*

Учитель: *Ну, молодец! Это самый поворотливый день в твоей жизни!*

Учитель намеренно заменил имя прилагательное *поворотный* в устойчивом словосочетании *поворотный день / момент (в судьбе)* его паронимом *поворотливый*. Нарушена лексическая дистрибуция слова. **Поворотливый** – 1. Способный легко маневрировать. Антоним: неповоротливый. 2. Подвижный, ловкий (разговорное). Синонимы: проворный, расторопный. Антонимы: неповоротливый, медлительный. *Поворотливый чёлн; поворотливая повозка; поворотливый официант, парень; поворотливое животное. Поворотный* – 1. Служащий для поворота, повёртывания чего-либо (специальное). 2. (переносное) Переломный, создающий резкое изменение, перелом в чём-либо. 1) *Поворотный механизм; поворотный рычаг; поворотная лопасть; поворотный кран; поворотный круг* [на железной дороге]; *поворотное ускорение*; 2) *поворотный момент; поворотный день; поворотный пункт в развитии чего-либо* [4, с. 203].

(3) Дочь впервые устраивается на работу. Ей выдали бланки документов, которые она должна заполнить, и попросили заполнить очень быстро. Среди них *автобиография*, которой дочь никогда не писала, поэтому попросила отца бросить все свои дела и помочь составить этот документ.

– *Папа, мне надо быстро-быстро написать автобиографию. Помогите мне.*

– *Оля, давай вечером, я сейчас не могу. Отдам людям заказ – помогу.*

– *А я не человек?*

– *Так стань в очередь. Тебе автобиографию или авиабиографию?*

Здесь очевидна паронимическая аттракция. Имени существительному *автобиография* метафорически противопоставлен пароним-профессионализм *авиабиография* (в авиакомпаниях). Основное различие денотативных семантических структур этих лексем – в компаративной семе «быстрее».

В печатных и электронных СМИ нередки подобные **преднамеренные паронимические описки**, то есть паронимастические описки, которые сегодня нередко интерпретируются как примеры игры слов, когнитивного парадокса, имеющих целью обратить внимание читателей на что-то необычное, как положительное, так и отрицательное. Чаще всего журналисты «каламбурят» в заголовках. Парадоксальность заголовков, построенных с использованием паронимастии, связана с явлением концептуальной интеграции, то есть совмещением в сознании читателя несовместимых, взаимоисключающих признаков [15, с. 220]. Например, (4) в газетном заголовке «**ПОГРЕБение урожая**» (Аргументы и факты, 2008, № 48), сочетание несочетаемых паронимов «**погреб**» и «погребение», связанных ассоциативно с сохранением урожая в погребках или с гибелью урожая (погребение = похороны покойника).

По мнению О. Б. Пономарёвой, парадоксальность заголовка чаще всего вызвана нарушением структуры устойчивых словосочетаний за счёт замены одного из компонентов [15, с. 221]. Нередко этот компонент находится в отношениях паронимии с тем, который предусмотрен нормой. Например:

(5) «**Мартовский кот**» (о несвоевременных инвестициях, приход которых состоялся в марте вместо января). За образец взято устойчивое сочетание «мартовский **кот**». Паронимастия отражает здесь критический сценарий. Суть критики в том, что инвестировать в хозяйственную деятельность следует бесперебойно, а не в связи с острой необходимостью, чтобы хозяйствование было эффективным и не принимало аврального характера.

(6) Примером нарушения узуальной коллокации является заголовок статьи «**Добро пожаловаться**» (Тюменский курьер, 2009, № 43) с рече-культурным сценарием иронии. В статье речь идёт о проблеме получения гражданами субсидий. Вместо невозвратного глагола *пожаловать* в устойчивой формуле речевого этикета «Добро **пожаловать!**» использован его пароним – возвратный глагол *пожаловаться*.

В статье студента-журналиста Р. Ю. Юнзяова о каламбурах в заглавиях газетных публикаций представлено несколько десятков заголовков статей из регионального еженедельника «Столица С» (г. Саранск, Мордовия). Автор отмечает, что «каламбуры в названиях материалов – неотъемлемая часть каждого номера» [21]. Некоторые из приведённых им каламбуров являются примерами преднамеренной паронимической (паронимастической) описки. Нередко слово с опиской вводят в состав устойчивого

сочетания, прецедентного выражения, искажая его и, тем самым, обостряя в сознании реципиента интерес к проблеме, о которой идёт речь в публикации. Например:

(7) В заголовке «**абСАЛЮТный слух**» (о покупке пиротехники к Новому году) сделана намеренная описка – вместо буквы О (**абсолютный**) написана А, чтобы на публикацию обратили внимание любители *салютов*. Этот рече-культурный сценарий можно квалифицировать как шуточный.

(8) В заголовке «**Краплёный вуз**» устойчивое сочетание *краплёный туз* трансформировано с помощью преднамеренной описки: вместо *туз* употреблён его пароним *вуз*. Сочетание приобрело новое содержание за счёт коннотаций исходного сочетания. Читателю понятно, что в одном из вузов вскрыли беспорядки, о которых читатели газеты раньше только догадывались. Данный рече-культурный сценарий мы квалифицируем как оценочно-критический.

(9) Заголовок «**Застуженные мастера спорта**» искажает спортивное звание *заслуженный мастер спорта* способом преднамеренной описки: вместо слова *заслуженные* употреблён его пароним *застуженные*. В статье идёт речь о невозможности проводить соревнования по футболу зимой из-за погодных условий. Приведённый рече-культурный сценарий можно квалифицировать как шуточный или сатирический. В статье содержится ответ футбольным фанатам на их желание видеть футболистов в игре круглый год.

(10) «**Никто не забит**» – так называется сообщение о том, что в одном из сёл до сих пор не могут выбить на мемориальной доске имена двухсот жителей, погибших на войне 70 лет назад. Каламбур строится на основе преднамеренной паронимической описки в прецедентном тексте Ольги Берггольц «**Никто не забит, ничто не забыто**», написанном в 1959 году для мемориала на Пискаревском кладбище в Ленинграде. Изменена лишь одна буква: вместо *Ы* написана *И*. Известно просторечное значение глагола *забить* (на что-то) – «не заниматься чем-то». Данный рече-культурный сценарий необходимо квалифицировать как оценочно-осуждающий.

Преднамеренные паронимические (паронимастические) очитка и ослышка в рече-культурных сценариях нередко пересекаются, хотя могут появляться в лингвокультурном пространстве независимо друг от друга.

РПС преднамеренной паронимической очитки осуществляется в условиях чтения вслух для реципиента-слушателя или группы слушателей. Типичные рече-культурные сценарии данной ситуации – это, во-первых, адаптация текста, то есть желание чтеца, продуцента, уйти от незнакомого слова, заменив его более понятным слушающему синонимичным паронимом; во-вторых, – обман реципиента, если продуцент остерегается, что написанное в тексте слово расстроит, напугает, разозлит первого. Например:

(11) В научно-популярном тексте для детей мать встретила глагол *поглотить* и, понимая, что дети ещё не знают этого слова, заменила его понятным всем детям паронимом *проглотить*. В тексте, который читает мать восьмилетнему сыну, предложение написано так: *Из-за всеобщего потепления и процесса таяния вечной мерзлоты океан **поглотил** некоторые арктические острова*. Мать прочитала следующим образом: *Из-за всеобщего потепления и процесса таяния вечной мерзлоты океан **проглотил** некоторые арктические острова*. РПС очитки здесь сопровождается РКС адаптации текста. Дополнительно появилась глагольная метафора.

(12) В детской книжке написано: *Проходя возле джунглей, доктор Айболит и его друзья поняли, что **стон** идёт со стороны широкого ручья*. Остерегаясь, что дочь снова начнёт плакать, отец решил заменить слово *стон* его синонимом *слон*, так как знал, что слон в зоопарке ей понравился. Прозвучало следующее: *Проходя возле джунглей, доктор Айболит и его друзья поняли, что **слон** идёт со стороны широкого ручья*. А дальше отец делал вид, что читает, но сам сочинял то, что было интересно и не страшно дочери. В целом, здесь реализуется РКС предостережения ребёнка от испуга и переживаний.

Типичные рече-культурные сценарии **преднамеренной паронимической ослышки** связаны с нежеланием реципиента слышать правильную информацию. Услышав невыгодную для себя информацию, реципиент стремится сделать вид, что вообще ничего не слышал либо ослышался. В отличие от преднамеренной обмолвки, описки и очитки, преднамеренная паронимическая ослышка в рече-культурных сценариях представлена не одним (ошибочным) компонентом паронимической пары, а целой парой. Например:

(13) Классный руководитель, учитель физики Ольга Петровна, в школе беседует с отличником Павликом, который отвечает в классе за успеваемость и является членом «могучей пятёрки». Она делает ему замечание о том, что только один отстающий одноклассник Сева, который несколько раз обижал Павлика, не охвачен шефством отличников. Павлик хорошо слышит, о чём просит учительница. Ему неудобно отказать, но согласиться он боится, так как Сева – конфликтный мальчик. Для обдумывания Павлик выбирает тактику оттягивания времени ответа и инсценирует ослышку:

Ольга Петровна: *Павлик, у нас в классе есть отстающие ученики, которые уже охвачены «могучей пятёркой». Помощи не **получает** только Сева Солнцев. Я прошу продумать график*.

Павлик: *Простите, Ольга Петровна, а на каком сайте взять график **излучения Солнца**?*

Ольга Петровна: *Не поняла, какое излучение?*

Павлик: *Вы сказали, что **Солнце** что-то **излучает**. Нужно составить график. Поэтому я хочу уточнить задание*.

Ольга Петровна: *Вы недослышали. Я говорила о необходимости подтянуть Севу Солнцева, взять над ним шефство*.

Здесь в ситуации преднамеренной ослышки противопоставлены паронимы *получает // излучает* и *Солнцев // Солнце*. Реализуется рече-культурный сценарий оттягивания времени для обдумывания ответа.

(14) В воинской части командир роты (капитан) из-за поломки автомобиля не успел прибыть в часть на вечернюю поверку, поручив её провести одному из командиров взвода, но не сообщил об этом командиру батальона. Утром комбат вызвал капитана к себе для выяснения обстоятельств.

Комбат: *Капитан, почему вчера вечернюю **поверку** проводил командир первого взвода?*

Капитан: *Товарищ майор, вчера **проверку** технического состояния оружия я проводил лично*.

Комбат: *Не уходите от темы, я спрашиваю совсем о другом*.

В представленной рече-поведенческой ситуации преднамеренной ослышки противопоставлены однокорневые паронимы *поверка // проверка*. Реализуется рече-культурный сценарий *quiproquo* с целью оправдаться и уйти от ответственности.

Таким образом, преднамеренность речевой ошибки особым образом характеризует рече-культурный сценарий, складывающийся в той или иной рече-поведенческой ситуации и обуславливающий поведение её участников и свидетелей. О. Д. Прокопчик утверждает, что основным психолингвистическим механизмом паронимии является возникновение у продуцента и реципиента «в процессе порождения и восприятия паронимического высказывания вторичных ассоциаций. Суть их заключается во вторичном осмыслении, растормаживании звуковых связей фонетически сходных слов, ведущему к их семантическому сближению» в представлении коммуникантов либо одного из них. «Внутренняя мотивированность значений, выражающаяся в схожей фонетической форме – лишь повод для столкновения паронимов в речи». Их смешение зависит и от условий текста. «Роль контекста при паронимии заключается в выявлении содержания имплицитного члена паронимического ряда. Для этого необходим лексико-семантический и/или экстралингвистический контексты» [16, с. 9]. Данные закономерности установлены для любой паронимической оппозиции.

Кроме РПТ преднамеренной паронимической замены / подмены / ошибки, паронимазия реализуется также **рече-поведенческой тактикой художественного паронимического оформления речи**. В рамках данной тактики мы выделили две

рече-поведенческих ситуации: паронимическое сближение и паронимическое рифмование. Рифмование можно рассматривать также как особую разновидность сближения. Общим для РПС паронимического сближения и паронимического рифмования является то, что они в рече-культурных сценариях представлены не одним компонентом паронимической пары, а целой парой. От рассмотренных выше РПС рече-поведенческой тактики преднамеренной паронимической замены / подмены / ошибки РПС рече-поведенческой тактики художественного паронимического оформления речи отличаются отсутствием феноменов ошибки, подмены, замены. Рассмотрим эти РПС более детально.

РПС паронимического сближения в художественной речи коррелирует с понятиями паронимической аттракции и фоносемантики, к которым приковано внимание многих авторитетных лингвистов и литературоведов [напр.: 3; 6; 11; 20]. Паронимическое сближение в письменной и устной речи используется в рече-культурных сценариях конкретизации смысла через сопоставление понятий, обозначенных словами паронимического ряда. Например, в эпистолярном жанре:

(15) *Княгине Вере я писал; получила ли она письмо моё? Не кланяюсь, а поклоняюсь ей* (Из письма А. С. Пушкина П. А. Вяземскому, 29 ноября 1824 г.).

(16) *Ах, мой милый, вот тебе каламбур на мой анекдот: друзья хлопочут о моей жиле, а я о жилье. Каково?* (Из письма А. С. Пушкина П. А. Вяземскому, 14–15 августа 1825 г.).

Активно паронимическое уподобление используется и в народном, и в авторском художественном творчестве. Например:

(17) *Я узнал старика по слезам на щеках его дряблых,*

Это Пётр Святой, он апостол, а я остолоп

(В. Высоцкий. Райские яблоки).

Здесь читателя или слушателя привлекает созвучие слов *апостол* и *остолоп*, которое сигнализирует об осмыслении их семантических и стилистических взаимоотношений. Эти взаимоотношения основаны на смысловой антономазии, которая обусловлена паронимическим сближением слов *апостол* и *остолоп* благодаря их фонетической близости при совпадении звуков, которые в каждом из слов расположены в разной последовательности. *Апостол* – сподвижник Христа; *остолоп* – неумный человек, глупец. Слово *апостол* стилистически возвышенное, а *остолоп* – просторечное. За счёт семантико-фонетического противопоставления В. Высоцкий подчёркивает отчаянное состояние и безысходность лирического героя.

Намеренная паронимия широко используется в композиции скороговорок. Скороговорка – это высказывание для тренировки артикуляционных навыков в быстрой речи. Функция таких высказываний обусловлена преднамеренным сближением слов на основе частой встречаемости одинаковых звуков, представленных в разной последовательности. Поэтому содержательная сторона скороговорок бедна и не претендует на сколько-нибудь реальное представление об упоминаемых событиях и процессах. Участвующие в такой языковой игре паронимы не имеют дополнительных семантических связей, за исключением тех, которые обусловлены их синтаксическим взаимодействием.

(18) *На дворе трава, на траве дрова.*

(19) *Карл у Клары украл кораллы, а Клара у Карла украла кларнет.*

(20) *У осы не усы, не усища, а усики.*

(21) *В стрекотании стрекоз.*

Мы видим, что и в скороговорках, и в сопоставительно-конкретизирующих конструкциях используются как языковые (семантические), так и контекстные паронимы.

РПС паронимического рифмования в художественной речи является одной из особенностей русского стихосложения. Д. Самойлов отмечал, что в рифме русской поэзии XX века заметным явлением стала паронимия и диссонанс. Они характерны для поэзии Велимира Хлебникова, Владимира Маяковского, Александра Блока, Ильи Сельвинского, Семёна Кирсанова, Михаила Зенкевича, Павла Антокольского, Евгения Евтушенко [18, с. 44, 65, 102 и др.]. Д. Самойлов отмечал, что паронимичные рифмы в русской поэзии были и раньше: например, в стихах Г. Р. Державина, А. С. Пушкина, А. Н. Некрасова, И. Ф. Анненского и ряда других поэтов [18, с. 128, 155, 197, 239 и др.]. На это же обратил внимание А. В. Исаченко, написав следующее: «Применять к современной русской поэзии критерий „точности созвучия“, построенный на абсолютном тождестве рифмующихся отрезков, так же абсурдно, как требовать от современной драмы единства места и времени» [10, с. 220]. Проанализируем несколько примеров:

(22) Незаконченный архивный экспромт Давида Самойлова, автора «Книги о русской рифме» содержит две паронимических рифмы: *Спасибо за жанры. / Жанр вроде сосуда, / Куда мы вливаем / Добро или худо, / Куда мы вливаем, / Того мы не знаем. / А если узнаем, / То знать будем слишком. / И это опасно / Поэтским мыслишкам.* Здесь *не знаем // узнаем* – однокорневые паронимы, *слишком // мыслишкам* – разнокорневые.

(23) Стихотворение Велимира Хлебникова «О, черви земляные...» демонстрирует характерные для творчества поэта паронимические рифмы *пустой // постылый; постылый // остылый; остылый // усталый.*

Тёмной славы голова,
Не пустой и не постылый,
Но усталый и остылый,
Я сию. Согрей меня.
(В. Хлебников. О, черви земляные...)

(24) Под грозной бронёй ты не ведаешь **ран**;
Незримый хранитель могущему **дан**.
(А. Пушкин. Песнь о вещем Олеге).

Здесь паронимы выполняют сугубо рифмообразующую функцию, поскольку словоформы *ран* и *дан* близки лишь фонетически. Ни лексической, ни грамматической, ни этимологической близостью они не обладают: *ран* – имя существительное женского рода (*рана*) в форме множественного числа родительного падежа, а *дан* – страдательное краткое причастие совершенного вида прошедшего времени в форме единственного числа, мужского рода. В следующем примере паронимы *вода* // *повода* выполняют аналогичную сугубо рифмообразующую функцию с той лишь разницей, что рифмуются две формы паронимичных имён существительных:

(25) Покраснела рябина,
Посинела **вода**.
Месяц, всадник унылый,
Уронил **повода**.
(С. Есенин. Покраснела рябина).

(26) Подобный подход к паронимической рифме встречаем и у современного поэта И. Ф. Жданова. Например:

На цветочных часах паучка притаился
отвес.
Время – день или не день – Купале как будто
бы впору.
Отмотай от рулона кладбищенской глины
отрез –
там копающий яму надеется выкопать
гору.
(И. Жданов. На цветочных часах...).

(27) Когда неясен грех, дорожке **нет вины** –
и звезды смотрят вверх и снизу **не видны**.
(И. Жданов. Когда неясен грех...).

(28) А вот в примере из хрестоматийного стихотворения А. С. Пушкина «К Чаадаеву» паронимическая рифма *обман* // *туман* сближает эти паронимы семантически, хотя они не являются словами одного корня. Ассоциативно эти слова можно связать с

помощью синонимов *обманывать* ≈ *наводит туман*:

Любви, надежды, тихой славы
Недолго нежил нас **обман**,
Исчезли юные забавы,
Как сон, как утренний **туман**...
(А. Пушкин. К Чаадаеву).

Выводы. Таким образом, применив в данном исследовании лингвокультурологические понятия «рече-поведенческая ситуация» и «рече-культурный сценарий» к выделенным нами двум рече-поведенческим тактикам: преднамеренной паронимической замены / подмены / ошибки и художественного паронимического оформления речи, – мы можем заключить, что **рече-культурный сценарий – это совокупность способов реализации и последствий рече-поведенческой тактики в той или иной рече-поведенческой ситуации.**

Рече-поведенческие ситуации, возникающие при использовании тактики преднамеренной паронимической замены / подмены / ошибки, – это *оговорка / обмолвка, описка, ослышка, очитка* с возможными рече-культурными сценариями *шутки, сатиры, иронии, юмористического или комического подтекста*, а также *с подтекстом осуждения, обиды, унижения, насмешки, авантюры, обмана*. В этом случае используется лишь один, неправильный член паронимической оппозиции, организованной по принципу *дихотомии «правильное» // «неправильное»*. Исключением является РПС ослышки, в которой представлены оба члена паронимической пары.

Рече-поведенческие ситуации, возникающие при использовании рече-поведенческой тактики художественного паронимического оформления речи, – это *паронимическое сближение и паронимическое рифмование*. Общими для РПС паронимического сближения и паронимического рифмования являются рече-культурные сценарии *усиления художественной и/или экспрессивной выразительности текста* либо его части и *оценочные сценарии*. В РПС паронимического сближения и паронимического рифмования представлены оба члена паронимической пары. Рече-поведенческая тактика художественного паронимического оформления прагматически не связаны с преднамеренной ошибкой, заменой или подменой.

Перспективы данного исследования мы связываем с изучением роли фонетических, грамматических и лексико-грамматических категорий в формировании и функционировании паронимии в разнообразных рече-поведенческих ситуациях и рече-культурных сценариях.

Литература

1. Верейтинова М. М. Лингвометодическое описание актуализированной лексики в целях преподавания русского языка как иностранного (на материале паронимов-прилагательных): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Москва: МГУ им. М. В. Ломоносова, 2011. 20 с.
2. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. Москва: Индрик, 2005. 1038 с.
3. Вишнякова О. В. Паронимы в русском языке. Москва: Высш. шк., 1974. 188 с.
4. Вишнякова О. В. Словарь паронимов русского языка. Москва: Рус. яз., 1984. 352 с.
5. Горушкина А. В. Лингвокультуремы в структуре современного поэтического дискурса сетевого автора Али Кудряшевой: функциональный аспект изучения: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык. Череповец: ЧГУ, 2019. 185 с.
6. Григорьев В. П. Паронимическая аттракция. *Поэтика слова*. Москва: Наука, 1979. С. 251–299.
7. Евграфова А. А. Паронимия в современном русском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Киев: ГПИ им. М. Горького, 1975. 23 с.
8. Зиновьева Е. И. Лингвокультурология: от теории к практике: учебник. Санкт-Петербург: СПбГУ; Нестор-История, 2016. 182 с.
9. Иванова Д. А. Паронимия в ряду смежных явлений в современном русском языке. *Филология и культура*. Казань: КазФУ, 2013. № 4 (34). С. 52–56.
10. Исаченко А. В. Из наблюдений над «новой рифмой». *Slavic poetics: Essays in Honor of Kiril Taranovsky*. The Hague-Paris, 1973. С. 208–226.
11. Критенко А. П. Паронимия и ее роль в языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Киев: Ин-т языковедения им. А. А. Потебни АН УССР, 1974. 24 с.
12. Крысенко Т., Суханова Т. Паронимия в научной терминологии на занятиях по русскому языку как иностранному. *Наукові записки Центральноукраїнського держ. університету ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки*. Кропивницький, 2019. Вип. 175. С. 39–44.
13. Михайленко-Зого О. О. Принципы дифференциации паронимов в текстах разных стилей. *Мова: науково-теоретичний часопис з мовознавства*. Одеса: Астропринт, 2019. № 32. С. 55–61. DOI :10.18524/2307-4558.2019.32.187798.
14. Половникова В. И. Лексический аспект преподавания русского языка как иностранного на продвинутом этапе. Москва: Русский язык, 1988. 160 с.
15. Пономарёва О. Б. Многозначность vs. неоднозначность газетных заголовков как когнитивный парадокс (на материале таблоидной прессы России и Великобритании). *Вопросы лингвистики, педагогики и методики преподавания иностранных языков: сб. статей*. Ижевск: Удмуртский ун-т, 2011. С. 216–222.
16. Прокопчик О. Д. Семантические механизмы и прагматические функции паронимии: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Санкт-Петербург, 2005. 19 с.
17. Санников В. З. Русский язык в зеркале языковой игры. 2 изд., испр. и доп. Москва: Языки славянской культуры, 2002. 552 с.
18. Самойлов Д. Книга о русской рифме. 3 изд. Москва: Время, 2005. 400 с.
19. Ткаченко Л. П. Паронимическая аттракция как речевой приём. *Речевые приёмы и ошибки, типология, деривация и функционирование: сб. науч. трудов*. Москва: Ин-т языкознания АН СССР, 1989. С. 126–132.
20. Шарапилова Э. А. Фоносемантика в лирике М. И. Цветаевой: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Махачкала, 2000. 156 с.
21. Юнязов Р. Ю. Каламбур в заголовках газет как средство привлечения внимания аудитории. *Филология и литературоведение: Электронный науч.-практ. журнал*. Саранск, 2014. URL :http://philology.snauka.ru/2014/08/893 (Дата обращения : 18.10.2020).
22. Янко-Триницкая Н. А. К изучению паронимов. *Русский язык в школе*. Москва, 1979. № 5. С. 98–101.

References

1. Vereitinova, M. M. (2011). *Lingvometodicheskoye opisaniye aktualizirovannoy leksiki v tselyakh prepodavaniya russkogo yazyka kak inostrannogo (na materiale paronimov-prilagatel'nykh)*: Author's thesis. Moscow: Lomonosov Moscow State University. [in Russian]
2. Vereshchagin, Ye. M., Kostomarov, V. G. (2005). *Yazyk i kul'tura [Language and Culture]*. Moscow: Indrik. [in Russian]
3. Vishnyakova, O. V. (1974). *Paronimy v russkom yazyke [Paronyms in the Russian language]*. Moscow: Vysshaya shkola Pub. Co. [in Russian]
4. Vishnyakova, O. V. (1984). *Slovar' paronimov russkogo yazyka [Dictionary of the Russian paronyms]*. Moscow: Russkiy yazyk Pub. Co. [in Russian]
5. Gorushkina, A. V. (2019). *Lingvokul'turemy v structure sovremennogo poeticheskogo diskursa setevogo avtora Ali Kudryashevoy: funktsional'nyy aspekti zucheniya*: Thesis. Cherepovets: Cherepovets State University. [in Russian]
6. Grigor'yev, V. P. (1979). *Paronimicheskaya attraktsiya. Poetika slova*. Moscow: Nauka Pub. Co., 251–299. [in Russian]
7. Yevgrafova, A. A. (1975). *Paronimiya v sovremennom russkom yazyke*: Author's thesis. Kiev: State M. Gor'kiy pedagogical institute. [in Russian]
8. Zinov'yeva, Ye. I. (2016). *Lingvokul'turologiya : ot teorii k praktike*. St. Petersburg: Nestor-Istoriya Pub. Co. [in Russian]
9. Ivanova, D. A. (2013). Paronymy in a number of related phenomena of the modern Russian language. *Philology and culture*. Kazan', no. 4 (34), 52–56. [in Russian]
10. Isachenko, A. V. (1973). Iz nablyudeniya nad «novoy rifmoy». *Slavic poetics: Essays in Honor of Kiril Taranovsky* [From the observation of the “newrhyme”]. The Hague-Paris, 208–226. [in Russian]

11. Kritenko, A. P. (1974). *Paronimiya i yeyo rol' v yazyke*: Author's thesis. Kiev: Potebnia Institute of Linguistics. [in Russian]
12. Krysenko, T., Sukhanova, T. (2019). Paronimiya v nauchnoy terminologii na zanyatiyakh po russkomu yazyku kak inostrannomu. *Naukovі zapysky. Seriya: Filolohichni nauky* [Paronyms in scientific terminology in the course of teaching Russian as a foreign language. *Scientific Notes. Series: Philological sciences*] Kropyvnytsky: Volodymyr Vinnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, vol. 175, 39–44. [in Russian]
13. Mykhaylenko-Zoto, O. O. (2019). Pryntsypy dyferentsiatsii paronimiv u tekstakh riznykh styliv. *Mova* [Principles of paronyms' differentiation in texts of different styles. *Language*]. Odessa: Astroprint, no. 32, 55–61. DOI: 10.18524/2307-4558.2019.32.187798. [in Ukrainian]
14. Polovnikova, V. I. (1988). *Leksicheskiy aspekt prepodavaniya russkogo yazyka kak inostrannogo na prodvinutom etape*. Moscow: Russkiy yazyk Pub. Co. [in Russian]
15. Ponomaryova, O. B. (2011). Mnogoznachnost' vs. neodnoznachnost' gazetnykh zagolovkov kak kognitivnyy paradoks (na materiale tabloidnoy pressy Rossii i Velikobritanii). *Voprosy lingvistiki, pedagogiki i metodiki prepodavaniya inostrannykh yazykov*: collection of articles. Izhevsk: Udmurt University, 216–222. [in Russian]
16. Prokopchik, O. D. (2005). *Semanticheskiye mekhanizmy i pragmaticheskiye funktsii paronimii*: Author's thesis. St. Petersburg. [in Russian]
17. Sannikov, V. Z. (2002). *Russkiy yazyk v zerkale yazykovoy igry*. 2nd ed., corrected and amended. Moscow: Yazyki slavyanskoj kultury Pub. Co. [in Russian]
18. Samoylov, D. (2005). *Kniga o russkoy rifme*. 3rd ed. Moscow: Vremya Pub. Co. [in Russian]
19. Tkachenko, L. P. (1989). Paronimicheskaya attraktsiya kak rechevoy priyom. *Rechevyye priyomy i oshibki, tipologiya, derivatsiya i funktsionirovaniye*: collection of scientific papers. Moscow: Institute of Linguistics, USSR AS, 126–132. [in Russian]
20. Sharapilova, E. A. (2000). *Fonosemantika v lirike M. I. Tsvetayevoy*: Thesis. Makhachkala. [in Russian]
21. Yunyazov, R. Yu. (2014). Kalambur v zagolovkakh gazet kak sredstvo privlecheniya vnimaniya auditorii. *Filologiya i literaturovedeniye: Elektronnyy nauch.-prakt. zhurnal* [A pun in the headlines as a means of attracting the attention of the audience. *Philology and literature: Electronic scientific & practical journal*]. Saransk, 2014. Retrieved from: <http://philology.snauka.ru/2014/08/893> [in Russian] (2020, october, 18).
22. Yanko-Trinit'skaya, N. A. (1979). K izucheniyu paronimov. *Russkiy yazyk v shkole*. Moscow, 5, 98–101. [in Russian]

Михайленко-Зото Олена Олександрівна, аспірант кафедри загального та слов'янського мовознавства, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова (Французький бульвар, 24/26, к. 98, Одеса, 65058, Україна); викладач російської мови, кафедра слов'яно-балканських мов, Тиранський університет (вул. Ельбасан, Тирана, Албанія); olena.zoto@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-7733-0217>

Olena Mykhaylenko-Zoto, Postgraduate student of the Russian language department, Odessa I. I. Mechnikov National University (24/26 Frantsuzsky Blvd., Odessa, 65058, Ukraine); Senior lecturer of the Slavic-Balkan languages of the Tirana University (Elbasan st., Tirana, Albania); olena.zoto@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-7733-0217>

УДК 81'276.16:177.1

DOI: 10.26565/2227-1864-2020-87-07

Увічлива адресатність і її мовна репрезентація

Алла Петрівна Болотнікова

кандидат філологічних наук,
завідувачка кафедри загального мовознавства та іноземних мов,
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(пр. Першотравневий, 24, Полтава, 36000, Україна);
e-mail: a.p.bolotnikova@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4781-7475>

Юлія Вікторівна Гунченко,

старший викладач кафедри загального мовознавства та іноземних мов,
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(пр. Першотравневий, 24, Полтава, 36000, Україна);
e-mail: yuliyagunchenko@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-1980-137X>

Людмила Анатоліївна Чередник,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства, культури та документознавства,
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(пр. Першотравневий, 24, Полтава, 36000, Україна);
e-mail: ludmila.cherednik@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9589-8041>

У статті проаналізовано трактування категорії адресатності у науковій літературі, вказано на специфіку мовної репрезентації увічливої адресатності в українській мові. Описано особливості категорії адресатності та її мовної репрезентації з погляду соціолінгвістичних критеріїв. Увічливу адресатність розглянуто як набір особливих мовних індикаторів, що репрезентують комунікативну взаємодію, певний інструмент впливу на адресата, що іноді є ефективнішими, ніж сама комунікація. Крім того, вказано на соціолінгвістичні, національно-культурні особливості категорії адресатності. Запропоновано увічливу адресатність розглядати як певний прагматичний вектор, який визначає й регулює стратегію мовленнєвої поведінки мовця, що впливає на вибір і використання мовних індикаторів, специфіку використання мовних засобів вираження увічливої адресатності. Виокремлено та описано мовні індикатори увічливої адресатності, якими послуговується мовець з метою налагодження успішного комунікативного акту. Увиразнено, що категорія адресатності не обмежується реалізацією в межах однієї частини мови, оскільки адресатна експлікативність концентрується в займеннику, іменнику та дієслові, здатних називати або вказувати на адресата, тобто категорія адресатності є наскрізною категорією, властивою не тільки однієї частини мови. З'ясовано, що основними спеціалізованими граматичними індикаторами вираження увічливої адресатності в українській мові є особові займенники *ти, Ви*, адресатно-особові дієслівні форми, ключний відмінок іменників, дієслова наказового способу слова категорії адресатності (вокатив і адресатні інтенсифікатори на зразок *дорогий, шановний* та ін.), у яких лексикалізовано адресатну функцію. З погляду увічливої адресатності для репрезентації взаємин мовці використовують усталений набір мовних індикаторів, які виконують апеллятивну, фатичну, регулятивну, конотативну, національно-культурну, прагматично навантажені та модально марковані. Автори доводять, що функційне навантаження увічливої адресатності полягає в тому, щоб підготувати умови для успішної реалізації комунікативного акту. Установлено, що семантика адресатності визначається мовленнєвим контактом, взаєминами між комунікантами, ситуацією спілкування та інтенцією мовця.

Ключові слова: адресатність, увічлива адресатність, мовний індикатор, комунікант, комунікативний акт

Болотнікова А. П., Гунченко Ю. В., Чередник Л. А. Вежливая адресатность и ее языковая репрезентация

В статье проанализированы трактовки категории адресатности в научной литературе, представлена специфика языковой репрезентации вежливой адресатности в украинском языке. Описаны особенности категории адресатности и ее языковая репрезентация с точки зрения социолингвистических критериев. Вежливая адресатность рассмотрена как набор особых языковых индикаторов, представляющих коммуникативное взаимодействие, определенный инструмент воздействия на адресата, что иногда являются более эффективными, чем сама коммуникация. Кроме того, сделан акцент на социолингвистические, национально-культурные особенности категории адресатности. Вежливая адресатность рассматривается как определенный прагматический вектор, определяющий и регулирующий стратегию коммуникативного поведения говорящего, влияющий на выбор и использование языковых индикаторов, специфику использования языковых средств выражения вежливой адресатности. Выделены и описаны языковые индикаторы вежливого адресатности, которыми пользуется говорящий с целью налаживания успешного коммуникативного акта. Категория адресатности не ограничивается реализацией в пределах одной части речи, поскольку адресатная экспликативность концентрируется в местоимении, существительных и глаголах, которые способны называть или указывать адресата, то есть категория адресатности является сквозной категорией, присущей не только одной части речи. Основными специализированными грамматическими индикаторами выражения вежливой адресатности в украинском языке являются личные местоимения *ты, Вы*, адресатно-личные глагольные формы, звательные падеж существительных, глаголы повелительного наклонения,

слова категорії адресатності (вокатив і адресатні інтенсифікатори *дорогой, уважаемый* і др.), в яких лексикалізована адресатна функція. С точки зору ввічливої адресатності для репрезентації відносин говорящий використовують набір мовних індикаторів, які виконують апеллятивну, фатическу, регулятивну, коннотативну, національно-культурну функцію, прагматично навантажені і модально марковані. Автори доводять, що функціональна навантаженість ввічливої адресатності заключається в тому, щоб підготувати умови для успішної реалізації комунікативного акту. Семантика адресатності визначається мовним контактом, взаємодіями між комунікантами, ситуацією спілкування і інтенцією говорящого.

Ключевые слова: адресатность, ввічлива адресатність, мовний індикатор, комунікант, комунікативний акт

Alla Bolotnikova, Yuliia Hunchenko, Liudmyla Cherednyk. Polite addressing and its linguistic representation

The article analyses interpretation of the category of addressee in the scientific literature, presents the specifics of the linguistic representation of polite addressee in the Ukrainian language. The features of the category of addressee and its linguistic representation from the point of sociolinguistic criteria view are described. Polite addressing is considered as a set of special linguistic indicators that represent communicative interaction, a certain instrument of influencing the addressee, which are sometimes more effective than communication itself. In addition, the emphasis is made on sociolinguistic, national and cultural features of the category of addressees. Polite addressee is regarded as a certain pragmatic vector that determines and regulates the strategy of the speaker's communicative behaviour, influencing the choice and use of language indicators, the specifics of linguistic means of expressing polite addressee use. Linguistic indicators of polite addressee, which are used by the speaker in order to establish a successful communicative act are highlighted and described. The category of addressee is not limited to implementation within one part of speech, since the addressee expressiveness is concentrated in pronouns, nouns and verbs that can name or indicate the addressee, thus the category of addressee is a cross-cutting category inherent not only to one part of speech. The main specialized grammatical indicators of polite addressee expression in the Ukrainian language are personal pronouns *mu, Bu*, addressee-personal verb forms, vocative case of nouns, imperative verbs, words of the addressee category (vocative and addressee intensifiers *dear, respected*, etc.), in which the addressee is lexicalized function. From the point of polite addressing view, speakers use a number of linguistic indicators that perform an appellative, phatic, regulatory, connotative, national-cultural function, pragmatically loaded and modally labelled to represent relationships. The authors claim that functional load of a polite addressee is to prepare the conditions for successful implementation of a communicative act. The semantics of the addressee is determined by speech contact, relationship between the communicants, communication situation and the speaker's intention.

Key words: addressee, polite addressee, linguistic indicator, communicant, communicative act

Активізація уваги вчених до функційно-прагматичного потенціалу мовних одиниць і категорій позначилася і на поглибленому вивченні граматичних індикаторів, здатних виражати значення адресатності. Аналіз мовних індикаторів у комунікативно-прагматичному просторі дозволяє виявити додаткові властивості, які передають прагматичне значення ввічливої адресатності. Для сучасних лінгвістичних досліджень важливою є праця Н. Арутюнової «Фактор адресата», у якій порушено питання впливу різноманітних «аспектів, амплуа чи функцій» мовця на адресата. Дослідниця зазначає: «послугуємося терміном адресат, підкреслюючи при цьому свідому спрямованість мовленнєвого акту на особу (конкретну чи неконкретну), яка може бути певним чином охарактеризована і при цьому комунікативний намір автора мовлення повинен збігатися з його характеристикою. Іншими словами будь-який мовленнєвий акт розрахований на визначену модель адресата» [2, с. 358] (тут і далі переклад наш. – А. Б., Ю. Г., Л. Ч.). З погляду функційного синтаксису під поняттям адресат розуміють одного з актантів, який посідає відкриту валентність предиката позицію і позначає особу, на користь або на шкоду якої відбувається дія [6, с. 124]. З іншого боку адресат – це один з комунікантів, на якого спрямоване висловлення, тобто мовленнєва дія того, хто говорить. Крім того, адресат – це не пасивний слухач, суб'єкт сприйняття, він виступає в якості активного учасника комунікативного акту і як фактор постійної орієнтації мовця, суттєво впливає на характер його мовлення. Ґрунтовними і перспективними

для подальшого вивчення адресатності є монографія М. Скаба «Грамматика апелляції в українській мові», у якій здійснено комплексний граматичний аналіз мовних засобів апелляції (привертання уваги адресата мовлення та спонування його до сприйняття інформації); статті І. Кучеренка «Категорії відмінка в сучасній українській мові», «Синтаксичні функції вокатива і так зване звертання», «Вокатив як виразник функціонального члена речення і так зване звертання»; дослідження М. Плющ «Функціональна співвідносність називного і кличного відмінка за значенням особи» та інші.

Мета статті – проаналізувати підходи до категорії адресатності в науковій літературі, а також специфіку мовної репрезентації ввічливої адресатності в українській мові.

Питання адресатності та її мовна репрезентація були об'єктом зацікавлення багатьох як українських (Л. Бережан, А. Болотнікова, Е. Ветрова, І. Вихованець, О. Миронюк, Л. Пац, Я. Радевич-Винницький, М. Скаб, В. Шинкарук та інші), так і зарубіжних лінгвістів (Й. Андерш, Н. Арутюнова, Є. Гольдин, В. Карасик, А. Полонский, Л. Рыжова, Н. Формановська, R. Brown, A. Gilman, A. Charciarek, A. Grybosowa, M. Łaziński, K. Piszarkowa, E. Tomiczek, та інші). Так, Р. Браун і А. Гілман у праці „The Pronouns of Power and Solidarity” запропонували поділ адресатної системи на дві групи, у першій домінує семантика влади, у другій – семантика солідарності [16]. Хоча автори аналізують передовсім займенники на матеріалі французької, німецької та італійської мов, цей поділ, видається, є оптимальним для адресатної системи взагалі. Тобто семантика влади закладає систему, де для особи «вищої» (за статусом, віком тощо)

зарезервована ввічлива Ви-модель, а для особи «нижчої» – Ти-модель. Натомість семантика солідарності репрезентує систему, для якої оптимальною є Ви-модель за умови, що співрозмовники не диференційовані досить потужним інтеграційним чинником, в інших випадках мовці використовують Ти-модель. Чинником солідарності може бути вікова, родинна, професійна група. Досить переконливим є міркування Н. Арутюнової, що «адресатними є всі висловлення, які належать до соціального етикету і регулюють стосунки між людьми. Адресатність такого зразка мовленнєвих актів пояснюється саме їхньою приналежністю до сфери інтерперсональних стосунків. Вони не містять нової інформації для адресата, для якого важливим є сам факт їх реалізації чи нереалізації. Відсутність етикетного висловлення має таке ж важливе значення, як його наявність» в мовленнєвому акті [2, с. 361]. Одне з найгрунтовніших соціолінгвістичних досліджень адресатної системи сучасної польської мови здійснив Е. Томічек. Під адресатністю дослідник розуміє «перформативні висловлення, які за допомогою: деяких прономінальних засобів – особові займенники, номінальних форм: ім'я, прізвище, титули, атрибутивних одиниць: присвійні займенники, прикметники, слугують адресантові засобами для ініціації мовного контакту з адресатом, підтримання цього контакту, з урахуванням соціального статусу, у відповідності до встановлених суспільних і культурних норм, які визначають ступінь і характер дистанції між партнерами безпосереднього комунікативного акту» [17, с. 25]. Опис лінгвістичної теорії адресатності на матеріалі польської мови вдало представлений у дисертаційному дослідженні А. Полонського «Категория адресатности в современном польском языке». Автор аналізує суб'єкта мовлення – адресата, засоби мовленнєвої реалізації адресатності, а також її функції. Дослідник робить висновок, що категорія адресатності є структурованою лінгвістичною категорією з ядреними (релевантними) і периферійними (перехідними) елементами, які є відображенням соціальної стратифікації суспільства, оскільки на їхнє формування більший вплив мали прагматичні та соціальні аспекти, ніж граматичні категорії [11]. Грунтовно вивчала функційно-семантичне поле адресатності в українській мові Л. Пац. Під адресатністю дослідниця розуміє «спрямованість на особу фізичної чи моральної дії, незалежно від того позитивний чи негативний характер вона носить, пов'язана з передачею чи з отриманням об'єкта» [10, с. 37]. Мовець, адресуючи повідомлення, послуговується відповідними мовними індикаторами для вираження своєї інтенції з метою досягнення успішної комунікативної

взаємодії. Н. Арутюнова, вказуючи на двоїстий характер адресатності, переконливо доводить, що вона «з одного боку дозволяє адресату ідентифікувати себе як одержувача повідомлення, а з другого боку – в апелятиві часто виражається ставлення мовця до адресата» [1, с. 355]: *Золотенький мій, допоможи мені; Петрику, любий, подай мені чашку!* (поєднується семантика адресата вольової дії адресанта й семантика потенційного суб'єкта дії); *Красуне наша, Оленко, як же Ви гарно співаєте?!* (емоційно-експресивна оцінка). Мовні індикатори ввічливої адресатності «обслуговують один з найважливіших аспектів мовленнєвої діяльності, а саме організацію та регуляцію комунікативних взаємин, розподіл і перерозподіл комунікативних ролей в процесі спілкування, узгодження комунікантами уявлень про рольову структуру, створення оптимальної тональності спілкування» [8, с. 114]. Саме тому ввічливу адресатність розглядаємо як набір особливих мовних індикаторів, що репрезентують комунікативну взаємодію, певний інструмент впливу на адресата, що іноді є ефективнішими, ніж сама комунікація. Отже, у лінгвістичній науці намітилося декілька підходів до поняття адресатності. По-перше, адресатність розглядають як функційно-семантичну категорію, семантичною домінантою якої є адресат як другий суб'єкт мовленнєвого акту (прагмасемантичний адресат) [11]. По-друге, адресатність розуміють як характеристику висловлення, яка створюється мовцем засобами актуалізації ролі адресата [7]. По-третє, вказують на те, що адресатність – це функційно-прагматична категорія, що означає зверненість до другої особи [9].

Різні підходи в інтерпретації адресатності, відсутність єдиної термінологічної бази, комплексного аналізу ввічливої адресатності, її репрезентації мовними індикаторами свідчить про недостатність вивчення, лінгвістичного опису поняття адресатності в мовознавчій науці. Важливим видається виокремлення центру та периферії ввічливої адресатності в сучасній українській мові, що забезпечить її повний аналіз. Вироблені на сьогодні теоретичні й методологічні засади вможливають постановку та розв'язання актуального завдання дослідження ввічливої адресатності сучасної української мови в прагмасемантичному аспекті її вираження. Важливо виокремити та проаналізувати не лише поняття ввічливої адресатності, але й мовні індикатори, які пов'язані з її прагматичними характеристиками. Загальновідомо, що для успішного протікання комунікативного акту необхідно, щоб 1) мовець був готовий передати певну інформацію і щоб 2) адресат був готовий сприйняти цю інформацію, оскільки «повідомлення, яке посилає відправник, повинно бути адекватно сприйняте одержувачем» [15, с. 95]. Тобто, якщо мовець не впевнений, що адресат готовий сприймати інформацію, він повинен повідомити йому про початок мовленнєвого акту, спонукати його слухати.

Зокрема, в українській мові граматичним індикатором увічливої адресатності є кличний відмінок, який виконує функцію «спонукати адресата до початку комунікативної взаємодії». Отже, з погляду увічливої адресатності для репрезентації взаємин мовці використовують усталений набір мовних індикаторів, які виконують апелятивну, фатичну, регулятивну, конотативну, національно-культурну та інші функції; мають властивості реальної локації; прагматично навантажені; модально марковані (вказують на ставлення адресанта до адресата). Семантика адресатності визначається мовленнєвим контактом, взаєминами між комунікантами, ситуацією спілкування та інтенцією мовця. Л. Рижова в семантичній структурі адресивів виокремлює такі аспекти: «адресація – звернення до адресата мовлення, вокативність – віднесеність до другої особи, спонукальність (у широкому значенні), які разом утворюють семантичну базу або узагальнений типовий семантичний зміст» [12, с. 7]. Комуніканти зацікавлені в тому, щоб мовна репрезентація адресатності була однозначно маркована: факт уживання того чи того мовного індикатора неодмінно повинен відображати конкретну увічливу ситуацію спілкування, визначені соціальні взаємини. Наприклад, у ситуації спілкування «нижчий» – «вищий» мовні індикатори адресатності імлікують відношення нерівності соціальних ролей. Суголосні з міркуваннями Н. Баландіної, що варто говорити про двобічну залежність, коли «на вибір прагматичного кліше впливає ситуація, а з іншого боку, цей вибір її ж віддзеркалює» [3, с. 85]: *пане директоре, пане Президенте, пані професор, пані лікарко, пресвятий отче* тощо. Офіційна комунікативна ситуація передбачає вживання конвенційних мовних індикаторів, зокрема кличного та давального відмінка, особових займенників, дієслівних форм. Увічлива адресатність в українській мові полягає на опозиції Ти / Ви-форм: протиставлення другої особи однини / множини дієслів, пор: *Коли прийдеш в гості? – Коли прийдете в гості?*; протиставлення форм присвійних займенників, пор: *Як твоє здоров'я? – Як Ваше здоров'я?* Тому увічливу адресатність розглядаємо з погляду двох моделей: 1) Ви-модель виступає в несиметричних зв'язках між мовцем і адресатом (різний соціальний статус, різна вікова група, ситуація «нижчий» – «вищий»); 2) Ти-модель реалізується в симетричних зв'язках між мовцем і адресатом (близькі персональні стосунки, рівний соціальний статус, подібна вікова група, іноді ситуація «вищий» – «нижчий»).

Поділяючи думку про те, що адресатність належить до мовних універсалій [14; 8; 11; 12 та інші], варто зазначити, що увічлива адресатність також позначена національно-культурною

специфікою. А. Болотнікова наголошує, що «українська комунікативна культура здебільшого спрямована на реалізацію стратегій зближення співрозмовників. Інтерактанти, роблячи акцент відповідними вербальними засобами на дотриманні правил пристойності, демонструють увагу, доброзичливість, щирість та симпатію до партнера. Часте вживання демінутивів, різноманітних інтенсифікаторів надає висловленням емоційності та виразності: *Хочу, щоб Вам було добре!*» [5, с. 44]. Вибір мовних індикаторів, якими послуговується адресант, ініціюючи комунікативний акт з адресатом, зумовлений репертуаром вироблених прагматичних кліше, які в кожній національній мові утворюють чітку лаконічну систему. Наше мовлення завжди адресоване, будь-який комунікативний акт розрахований на мовленнєву модель адресата, який є важливим екстралінгвістичним фактором [2]. Мовні індикатори увічливої адресатності репрезентують її, указуючи на одночасно на двох учасників мовленнєвого акту. 3-поміж мовних індикаторів виокремлюємо кличний відмінок: *Шановний Миколо, Пане Миколо, Пані професор, Дорога Надіє Францівно* тощо; давальний відмінок: *Дякую панові, Спасибі Вам* тощо та дієслівні форми: *Ідеш з нами до театру? – Ідете з нами до театру? Чи Пані бачила цей фільм? Правду говориши! – Правду говорите!* тощо. Ці мовні індикатори можуть виступати як самостійно, так і в поєднанні з іншими засобами й відіграють одну з першочергових ролей для встановлення міжособистісного контакту. У спілкуванні «адресант тримає в своїй руках увесь процес комунікації – виникнення, початок, тривання, завершення комунікації, схеми взаємодії з адресатом, тематику спілкування тощо» [4, с. 105]. Якщо звертання, виражене формою кличного відмінка, репрезентує адресатність у такий спосіб «слухай мене, зверни увагу, я хочу щось тобі повідомити», форма давального відмінка має значення «спрямованості дії», то дієслівна форма є індикатором адресатності, що переважно має прагматичне значення «дій», «діймо разом». Виходячи з цього, увічливі висловлення, виражені кличним відмінком і дієслівною формою, виконують одну і ту ж апеляційну функцію, але репрезентують різну інформацію. Загалом предикатну сферу категорії адресатності, представлену формами імператива, визначають як категорію способу дієслова, предметну ж форму змісту зверненої мови, репрезентовану граматичними формами іменника, субстантивованого прикметника, займенників *ти, Ви*, займенникових прикметників *твій, Ваш*, дієприкметником – як вокатив «кличний відмінок», «кличний комунікат» [13].

Не можна заперечувати той факт, що багато увічливих адресатних висловлень не мають предметно вираженої дієслівної форми: *пане адвокате, пані Людмило, пане Володимире, пане Ляшко, Шановна Зоє Орестівно, колего, добродію, друже* тощо. Цікавою видається думка славістів

В. С. Храковського та О. П. Володіна, що будь-яке ввічливе висловлення на зразок *Пані директор! Володимире Олександровичу!* фактично є регулярним еліпсом «вокативно-імперативного висловлення» [14, с. 253]. Це означає, що дієслово подекуди не експлікується в увічливих адресатних висловленнях, оскільки його значення має імпліцитний смисл «слухай / слухайте». Тобто ввічливе адресативне висловлення може бути репрезентоване імпліцитною дієслівною формою, синтаксична самостійність якої інтонаційно виражена.

Отже, функційне навантаження ввічливої адресатності полягає в тому, щоб підготувати умови для успішної реалізації комунікативного акту: звертаючись до адресата за допомогою визначеного набору мовних індикаторів, адресант спонукає адресата почати слухати і / або продовжувати слухати, а адресат трактує це так: «мене (адресата) кличуть, мені хочу

щось повідомити». Тому ввічлива адресатність є системною інтеграцією різнорівневих мовних індикаторів, об'єднаних спільною функцією – реалізація успішного комунікативного акту. Видається, що ввічливу адресатність варто розглядати як певний прагматичний вектор, який визначає й регулює стратегію мовленнєвої поведінки мовця, що впливає на вибір і використання мовних індикаторів. Можна говорити про керування успішним комунікативним процесом за допомогою мовних індикаторів ввічливої адресатності, що характеризує його як прагматичну стратегію, маючи на меті вплив на інтелектуальну, волюву та емоційну сфери адресата. Прагматична стратегія ввічливої адресатності розуміється як когнітивний процес планування мовцем своєї поведінки, спрямованої на модель світу адресата, що здійснюється через звернення до конкретних соціальних ролей адресата, як учасника взаємодії, з використанням оптимальних мовних індикаторів, що є перспективою подальшого вивчення.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: лексико-семантические проблемы. Москва: Наука, 1976. 383 с.
1. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата. *Известия Академии наук СССР. Сер. литературы и языка*. Москва: Наука, 1981. Т. 40, № 4. С. 356–367.
3. Баландіна Н. Ф. Функції і значення чеських прагматичних кліше в комунікативному контексті: монографія. Київ: АСМІ, 2002. 332 с.
4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ: Академія, 2004. 344 с.
5. Болотнікова А. П. Граматичні індикатори вираження категорії ввічливості в українській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Запоріжжя, 2018. 257 с.
6. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ: Наукова думка, 1992. 224 с.
7. Вольвак Н. П. Фактор адресата в публичном аргументирующем дискурсе / Сахалин. гос. ун-т. Южно-Сахалинск, 2004. 167 с.
8. Гольдин В. Е. Обращения: теоретические проблемы. 2 изд. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 136 с.
9. Желудкова Е. Г. Функционально-прагматический аспект категории адресата: на материале французского и русского языка: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19. Кемерово, 2004. 145 с.
10. Пац Л. І. Функціонально-семантичне поле адресатності в сучасній українській мові: дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Горлівка, 1998. 158 с.
11. Полонский А. В. Категориальная и функциональная сущность адресатности. Москва, 1999. 142 с.
12. Рыжова Л. П. Обращения как компонент коммуникативного акта: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. Москва, 1982. 15 с.
13. Слинько І. І. та ін. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: навч. посібник. Київ: Вища школа, 1994. 670 с.
14. Храковский В. С., Володин А. П. Семантика и типология императива : русский императив. Ленинград, 1986. 272 с.
15. Якобсон Р. О. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол. *Принципы типологического анализа языков разного строя*. Москва, 1972. С. 95–113.
16. Brown R., Gilman A. *The Pronouns of Power and Solidarity*. London; New York: Pinter Publishers, 1990. 137 s.
17. Tomiczek E. System adresatywny współczesnego języka polskiego i niemieckiego. Wrocław, 1983. 240 s.

References

1. Arutjunova N. D. Predlozhenie i ego smysl: leksiko-semanticheskie problemy. Moskva: Nauka, 1976. 383 s.
2. Arutjunova N. D. Faktor adresata. *Izvestija Akademii nauk SSSR. Ser. literatury i jazyka*. Moskva: Nauka, 1981. T. 40, № 4. S. 356–367.
3. Balandina N. F. Funkciyi i znachennya ches`ky`x pragmaty`chny`x klishe v komunikaty`vnomu konteksti: monografiya. Ky`yiv: ASMI, 2002. 332 s.
4. Bolotnikova A. P. Gramaty`chni indy`katory` vy`razhennya kategoriyi vvichly`vosti v ukrayins`kij movi: dy`s. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Zaporizhzhya, 2018. 257 s.
5. Bacevy`ch F. S. Osnovy` komunikaty`vnoyi lingvisty`ky` : pidruchny`k. Ky`yiv: Akademiya, 2004. 344 s.

6. Vy`xovanez` I.R. Nary`sy` z funkcional`nogo sy`ntaksy`su ukrayins`koyi movy`. Ky`yiv: Naukova dumka, 1992. 224 s.
7. Vol'vak N. P. Faktor adresata v publichnom argumentirujushhem diskurse / Cahalin. gos. un-t. Juzhno-Sahalinsk, 2004. 167 s.
8. Gol'din V. E. Obrashhenija: teoreticheskie problemy. 2 izd. Moskva: Knizhnyj dom «LIBROKOM», 2009. 136 s.
9. Zheludkova E. G. Funkcional'no-pragmaticheskij aspekt kategorii adresata: na materiale francuzskogo i russkogo jazyka: diss. ... kand. filol. nauk: 10.02.19. Kemerovo, 2004. 145 s.
10. Pacz L. I. Funkcional`no-semanty`chne pole adresatnosti v suchasnij ukrayins`kij movi: dy`s... kand. filol. nauk: 10.02.01. Gorlivka, 1998. 158 s.
11. Polonskij A. V. Kategorial'naja i funkcional'naja sushhnost' adresatnosti. Moskva, 1999. 142 s.
12. Ryzhova L. P. Obrashhenija kak komponent kommunikativnogo akta: avtoref. diss. ... kand. filol. nauk: 10.02.19. Moskva, 1982. 15 s.
13. Sly`n'ko I. I. ta in. Sy`ntaksy`s suchasnoyi ukrayins`koyi movy`: Problemni py`tannya: navch. posibny`k. Ky`yiv: Vy`shha shkola, 1994. 670 s.
14. Hrakovskij V. S., Volodin A. P. Semantika i tipologija imperativa: russkij imperativ. Leningrad, 1986. 272 s.
15. Jakobson R. O. Shiftery, glagol'nye kategorii i russkij glagol. Principy tipologicheskogo analiza jazykov raznogo stroja. Moskva, 1972. S. 95–113.
16. Brown R., Gilman A. The Pronouns of Power and Solidarity. London; New York: Pinter Publishers, 1990. 137 s.
17. Tomiczek E. System adresatywny wspólczesnego języka polskiego i niemieckiego. Wrocław, 1983. 240 s.

Болотникова Алла Петровна, кандидат филологических наук, заведующая кафедрой общего языкознания и иностранных языков, Национальный университет «Полтавская политехника имени Юрия Кондратюка» (пр. Первомайский, 24, Полтава, 36000, Украина); e-mail: a.p.bolotnikova@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4781-7475>

Alla Bolotnikova, Candidate of Philology, Head of the Department of General Linguistics and Foreign Languages, National University “Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic” (24 Pershotravnevyi Ave., Poltava, 36000, Ukraine); e-mail: a.p.bolotnikova@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4781-7475>

Гунченко Юлия Викторовна, старший преподаватель кафедры общего языкознания и иностранных языков, Национальный университет «Полтавская политехника имени Юрия Кондратюка» (пр. Первомайский, 24, Полтава, 36000, Украина); e-mail: yuliyagunchenko@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-1980-137X>

Yuliia Hunchenko, Senior Lecturer of the Department of General Linguistics and Foreign Languages, National University “Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic” (24 Pershotravnevyi Ave., Poltava, 36000, Ukraine); e-mail: yuliyagunchenko@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-1980-137X>

Чередник Людмила Анатольевна, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры украиноведения, культуры и документоведения, Национальный университет «Полтавская политехника имени Юрия Кондратюка» (пр. Первомайский, 24, Полтава, 36000, Украина); e-mail: ludmila.cherednik@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9589-8041>

Liudmyla Cherednyk, PhD in Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies, Culture and Documentation National University “Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic” (24 Pershotravnevyi Ave., Poltava, 36000, Ukraine); e-mail: ludmila.cherednik@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9589-8041>

УДК: [811.161.2'373:598.2]
DOI: 10.26565/2227-1864-2020-87-08

Лінгвокультурні стереотипи птахів-віщунів у творчості Михайла Стельмаха

Ірина Миколаївна Серебрянська

*доктор філологічних наук, професор кафедри української мови і літератури,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка*

(вул. Роменська, 87, м. Суми, 40002, Україна);

e-mail: serebryanska@ukr.net; тел.: 0509080060; https://orcid.org/0000-0002-1720-4873

У статті подано результати лінгвокультурного дослідження, присвяченого проблемі вербалізації концептів птахів, яких в українському світобаченні наділяють здатністю передбачати людську долю. Актуальність дослідження зумовлена вагомою роллю птахів та відповідними стереотипами в національній мовній картині світу та мовотворчості М. Стельмаха зокрема. Мета статті – з'ясувати специфіку вербалізації концептів птахів, з якими пов'язані негативні уявлення, окреслити їхню традиційну символіку та нові асоціації, зумовлені історичною добою, а також обґрунтувати амбівалентну оцінність. Прислів'я та приказки, влучні перлини народної мудрості, переконують у тому, що птахи для українців здавна були об'єктом милування, предметом для спостереження та порівняння, формулювання власних висновків про світ природи та його вплив на життя й господарську діяльність людини. Ворон, сова, сич, кажан – це не просто концепти птахів, а концепти-символи, концепти-віщуні. Характерні для українськомовної картини світу національно-культурні стереотипи щодо них не втрачають своєї актуальності й набувають своєрідного прояву в художніх текстах. В їх основі – первісні релігійні уявлення, національний досвід та фольклорні традиції. У творчості М. Стельмаха народна символіка зазначених птахів найкраще проявляється в синтагматичних зв'язках ключових номінацій. Негативна оцінність, що превалює у структурі окреслених концептів, зумовлена як відповідними ознаками денотатів, їхніми зовнішніми та поведінковими характеристиками, так і віруваннями, що склалися в українській картині світу. У контекстуальних умовах негатив іноді перетворюється на позитив, а лексичні засоби викриття зла стають засобами гумору та передачі захоплення птахами як реаліями природи, до якої українці здавна відчували повагу та любов. Амбівалентність концептів птахів-віщунів є національно-культурною стереотипною ознакою, що втілює оцінні норми й ціннісні орієнтири етносу на рівні взаємозв'язків та взаємовпливу двох значущих концептосфер – природи й людини. У художніх текстах аналізовані концепти стають оцінними зразками, з якими порівнюються об'єкти соціуму та їхні властивості.

Ключові слова: лінгвокультурний стереотип, концепт, птах-віщун, когнітивна ознака, асоціація, мовна картина світу

Серебрянская И. Н. Лингвокультурные стереотипы птиц-предсказателей в творчестве Михаила Стельмаха

В статье представлены результаты лингвокультурного исследования, посвященного проблеме вербализации концептов птиц, которые в украинском мировоззрении наделены способностью предсказывать человеческую судьбу. Актуальность исследования обусловлена важной ролью птиц и соответствующими стереотипами в национальной языковой картине мира и языкотворчестве М. Стельмаха.

Цель статьи – установить особенности вербализации концептов птиц, с которыми связаны негативные представления, определить их традиционную символику и новые ассоциации, обусловленные исторической эпохой, а также обосновать их амбивалентную оценочность.

Пословицы и поговорки, настоящие жемчужины народной мудрости, утверждают, что птицы для украинцев издавна были объектом любования, предметом наблюдения, сравнения и формулировки собственных выводов о мире природы и его влияния на жизнь и хозяйственную деятельность человека. Ворон, сова, сич, летучая мышь – это не просто концепты птиц, а концепты-символы, концепты-прорицатели. Характерные для украиноязычной картины мира национально-культурные стереотипы не теряют своей актуальности и своеобразно проявляются в художественных текстах. В их основе – первобытные религиозные представления, национальный опыт и фольклорные традиции. В художественных текстах М. Стельмаха народная символика указанных птиц приобретает особую актуальность и прежде всего проявляется в синтагматических связях ключевых номинаций. Негативная оценочность, превалирующая в структуре данных концептов, обусловлена как соответствующими признаками денотатов, их внешними, поведенческими характеристиками, так и верованиями, которые сложились в украинской картине мира. В контекстуальных условиях негатив иногда превращается в позитив, а лексические средства разоблачения зла становятся средствами юмора и передачи увлечения птицами как реаліями природи, к которой украинцы издавна испытывали уважение и любовь. Амбивалентность концептов птиц-прорицателей является национально-культурным стереотипным признаком, воплощением оценочных норм и ценностных ориентиров этноса на уровне взаимосвязей и взаимовлияния двух значимых концептосфер – природы и человека. В художественных текстах анализированные концепты являются оценочными образцами, с которыми сравниваются объекты социума и их свойства.

Ключевые слова: лингвокультурный стереотип, концепт, птица-предсказатель, когнитивный признак, ассоциация, языковая картина мира

Irina Serebrianska. Linguocultural stereotypes of birds-soothsayers in the works of Mykhailo Stelmakh

The article presents the results of a linguistic and cultural study devoted to the problem of verbalization of the concepts of birds, which in the Ukrainian worldview are given special opportunities to predict human destiny. The relevance of the study is related to the key role of birds and their stereotypes as important components of the national language picture of the world and the works of M. Stelmakh in particular.

The aim of the article is to find out the peculiarities of verbalization of bird concepts, which are associated with negative perceptions in the Ukrainian ethnic group, to outline their traditional symbol meanings, and new associations due to the historical era, as well as to substantiate their estimated value.

Proverbs and sayings as apt pearls of folk wisdom convince that birds have been an object of admiration for Ukrainians, a subject for comparison, formulation of their own conclusions about the world of nature and its impact on human life and activity. The crow, the owl, and the bat are not just concepts of birds, but concepts-symbols, concepts-soothsayers. The most relevant national and cultural stereotypes about them in the Ukrainian-language picture of the world do not lose their relevance and acquire a kind of manifestation in literary texts. They are based on primary religious beliefs, national experience, and folk traditions. In M. Stelmakh's literary works the folk symbolism of these birds acquires a special relevance, which is best manifested in the syntagmatic ties of their key nominations. The general negative evaluation inherent in the outlined concepts is due to the relevant features of denotations, their external, behavioral characteristics, beliefs and observations established in the Ukrainian language picture of the world. In context, the negative features sometimes turn into positive ones, and lexical means of exposing the evil, become a means of humor, fascination with birds as realities of nature, to which Ukrainians have always shown respect and love. The ambivalence of the concepts of soothsayers is a national-cultural stereotype that embodies the evaluative norms and values of the ethnos at the level of relationships and interaction of two important concept spheres – nature and man. In literary texts, they become evaluative examples for comparing the objects of society and their properties.

Key words: linguocultural stereotype, concept, bird-soothsayer, cognitive sign, association, language picture of the world

На особливій ролі птахів в національній культурі неодноразово наголошували науковці, зокрема концепту «птахи» присвячені роботи О. Бабакової [1], Т. Вільчинської [2], М. Грекової [3], І. Казимир [6], Т. Фіц [14] та ін. Варто зазначити, що переважно увагу лінгвістів привертають «чисті», позитивні птахи – лелека, лебідь тощо. Водночас у вітчизняній науці ще не було робіт, присвячених так званім «нечистим» птахам-віщунам, до яких у мовців сформувалося особливе ставлення. В автора статті вже вийшла низка публікацій про вербалізацію концепту «птахи» як складника просторового етнокультурного коду в контексті аналізу концептосфери природи (див. [10; 11; 12]). Ця робота є продовженням серії лінгвокультурних наукових розвідок і зосереджується якраз на окресленій проблемі.

Метою статті є з'ясувати специфіку вербалізації концептів птахів, з якими в українського етносу пов'язані негативні уявлення, визначити їхню традиційну символіку та нові асоціації, зумовлені історичною добою, а також обґрунтувати амбівалентну оцінність. Матеріалом для аналізу стали твори М. Стельмаха, які є потужним джерелом для вивчення народного світобачення.

Варто лише звернутися до перлин народної мудрості, щоб переконатися, що птахи для українців здавна були об'єктом милування, предметом для спостереження й порівняння, формулювання власних висновків про світ природи та його вплив на життя й господарську діяльність людини. До нас дійшло багато прислів'їв, приказок, афоризмів та прикмет, пов'язаних з різноманітними птахами, серед яких, наприклад, ворона та сорока (*Ворона вороні око виклює; Кому ворон над головою кряче, той щастя має собаче; Новину ворона на хвості принесла; Чорний, як вороняче крило; Лякана ворона і куца боїться; Дружні сороки і орла заклюють*), соловей (*Не потрібна солов'ю золота клітка, краще йому зелена вітка; Хоч соловейко і маленький, та пісеньки удаленькі; І соловейко не співає, коли їсти він не має; Соловей співає, поки голос має; Гарний соловейко голосом, а жито – колосом; Соловей співає, доки ячмінь колоса не має, а з'явився колос – пропав голос*), ластівка (*Ластівка день починає, а соловей кінчає; Де ластівка не літає,*

а на весну додому прилітає; Ластівка весну починає, ще й осінь закликає; Одна ластівка весни не зробить; Першій ластівці завжди холодно, навіть наприкінці тижня), горобець (*Горобець-молодець, а ластівка – краще; Восени і горобець багатший*), зозуля (*Зозуля своє гніздо не в'є, діток своїх роздає; Ще й на нашій вулиці зозуля закує; Не будь такою, як зозуля; Закувала зозуля – мороз одігнала*), лелека (*Де лелека водиться, там щастя родиться; Лелеко, лелеко, до осені далеко?*), сова, сич, пугач (*Не бачить сова, яка сама; Ніхто не буде знати, тільки сич та сова, та людей півсела; Сові сонце ріже; Сова вдень мовчить, а вночі кричить; Мудрий як сова*), орел, сокіл (*Краще битися орлом, ніж жити зайцем; Куди орли літають, туди сорок не пускають; Не вчи орла літати, а рибу плавати; Зір як у орла; Видно сокола по польоту, а сову по погляді*). Наведені висловлювання засвідчують, що за кожним птахом закріплені певні стереотипи (за О. Селівановою, стереотип – «детермінована культурою, впорядкована й фіксована структура свідомості, фрагмент картини світу, що уособлює результат пізнання дійсності певним угрупованням і є схематизованою стандартною ознакою, матрицею предмета, події, явища» [9, с. 579]): «чистими» (святими, добрими) птахами є голуб, ластівка, жайворонок, журавель, лелека, лебідь, чайка; «нечистими» (диявольськими, злими) – усі воронячі (ворон, ворона, галка, грак), нічні (сова, сич, пугач), а також сорока, шуліка, яструб, горобець, одуд, гагара, качка, кулик [4, с. 489].

У художніх творах М. Стельмаха знаходимо кілька основних номінацій птахів, які вербалізують відповідні етнокультурні концепти. Окрему увагу привертають ті, з якими в українців пов'язані негативні уявлення, – *ворон, сич, сова, кажан*. До того ж побутує думка, що ці птахи наділені даром пророцтва. У результаті авторського переосмислення їхні мовні репрезентанти набувають нових конотацій, символізуючи відповідну історичну добу з її позитивними явищами та небажаними перипетіями.

У слов'янській міфології ворона вважають віщим птахом, який знає людську мову. Він має варіативні назви, що широко функціонують і в народних, і в художніх текстах, – *гайворон, гайвороння, ворона*. У народних казках ворон володіє золотом, сріблом і самоцвітами, дістає молодильні яблука. За літописом, зграї воронів, які

супроводжували військо, віщували поразку й загибель багатьох воїнів. В українських народних думках ворон, який «кряче», віщує смерть козака [7].

Згідно з народним світоглядом, ворони переважно є зловісними символами, пов'язаними зі смертю, потойбіччям, лихою силою. На воронів обертаються відьми й чарівники, тоді як самі ворони теж ніби здатні перетворюватися на чарівників [5, с. 336]. За свідченням Митрополита Іларіона, ворон чи ворона можуть накаркати біду, що підтверджує епізод із «Слова о полку Ігореві», коли війська Ігореві йшли на Дін, їх «часто ворони граяху (крякали), струп'я собі ділячи... Всю ніч звечора бісові ворони везграяху» [8, с. 75]. Утім, в українському фольклорі збереглися відбитки й позитивного ставлення до птаха. Згадаймо хоча б казку про мудрого Ворона Вороновича, який володіє таємницею живої й мертвої води, знає й має те, що не досягне для інших.

В аналізованих художніх творах амбівалентне оцінне навантаження орнітоназв зумовлене контекстом. Наприклад, у сполученні з прикметником *чорний* (*Ой летіла стріла / З-за синього моря. / Кого вбила вона? / – Вдовиного сина. / Хто по ньому плаче? / – Чорний ворон кряче...* [13, т. V, с. 39]) реалізовано негативну символіку чорного кольору, що традиційно пов'язана зі смертю, втратою, кров'ю (тут і далі виділено мною. – І. С.). Вводячи образ чорного ворона до поетичних творів, М. Стельмах вправно стилізує їх під народну пісню: *А жерниця ноги коле, / Чорну кровцю проливає, / Чорний ворон залітає, / Тую кровцю попиває* [13, т. VI, с. 37] (порівняймо ці рядки з народними: *Кровця сліди заливає, / Чорний ворон залітає, / Тоту кровцю ізливає* [5, 340]).

У сполученні з прикметником *старезний* слово *ворон* реалізує давнє уявлення про птаха як першопредка, адже вважали, що йому понад 300 років і він брав участь у створенні світу: *За вікном різко простуджено керкнув старезний ворон, якому довгий вік змінив голос і покульгавив ноги* [13, т. VI, с. 142].

У складі художніх порівнянь слова *ворон*, *гайворон*, *гайвороння* на основі різноманітних когнітивних ознак реалізують асоціативний зв'язок з людьми та їхньою зовнішністю. Наприклад, за кольором виділяємо асоціативні пари *гайвороння – молдавські ліверанти* (*Сяючи рудим півмісяцем борода, старий Щербина, бувало, обдурював на ярмарках тертих продавців: і степових, наче з бронзи відлитої, згонщиків, і чорних, мов гайвороння, молдавських ліверантів...* [13, т. I, с. 89]), *гайворон – чуб парубка* (*Ось він обіймає Мар'яна, нахилиє до нього своє темне вилицювате обличчя, уся краса якого – жагучі, що в душу дивляться, очі, ...і чорний, мов гайворон, чуб* [13, т. I, с. 50]); за кольором і звуком – *гайвороння – прикордонна варта*

(*Темнокрилим гайворонням з криками радості й перемоги налетіла на нас прикордонна варта* [13, т. IV, с. 57]). Якщо у складі порівняння *чорний, мов гайворон*, чуб птаха символізує чоловічу красу й має позитивну конотацію, то у словосполученні *темнокриле гайвороння* він реалізує негативні людські якості, а отже, констатуємо двохоцінність відповідного концепту.

Метафора *чорний ворон недолі* засвідчує негативну конотацію й реалізує традиційну «нешасливу» символіку: *То вже за це варто жити, страждати і до нестями битися з чорним воронем недолі* [13, т. VI, с. 289].

Популярний у народних уявленнях мотив злодіяства, пов'язаний з воронами, знаходить своє продовження в художніх порівняннях, побудованих на асоціаціях *ворон – бандит* (*Бандит люто, боком, як ворона, обкружляв навколо них і раптом різко випростався* [13, т. II, с. 184]); *чорний ворон – ворог* (причому Стельмахові герої, як у фольклорі, навіть ведуть розмову з тим вороном: *І до останнього подиху, до останньої росинки життя він буде битися за неї [землю] з отим чорним вороном, що закружляв над її узголів'ям. Ти, вороне, поминків хочеш...* [13, т. V, с. 294–295]). Авторським варіантом останньої асоціативної пари є порівняння *Піلسудський десь, як ворон, хоче крові!* [13, т. VII, с. 12], в якому актуалізовано архетипну ознаку «кровожерливість», властиву птаху і, відповідно, ворогові.

Неодмінними атрибутами хижого ворона в художній картині світу є кров, смерть, страх, що, вочевидь, зумовлено стереотипними уявленнями наших предків про смерть як великого чорного хижого птаха. Наприклад, для дум та історичних пісень типовим є сюжет, в якому козак помирає в полі, у його ногах вірний кінь стоїть, а біля голови чорний ворон кряче. Його своєрідною художньою інтерпретацією вважаємо такі рядки: *Страшно, коли людина жде чиєїсь помилки, як ворон крові, і, зрештою, сама стає воронем* [13, т. VI, с. 135], в яких викрито людські вади.

Застосовуючи художні метафори й порівняння з компонентом «ворон – нечистий птах», автор зображує воєнні та інші події, передає переживання героїв, апелюючи до читача: *...сідав же гайворон на охололі груди Маркові, видирав його душу, біля якої мстилася смерть...* [13, т. IV, с. 35]; *...а вдень впало гайвороння на вояцькі очі...* [13, т. VII, с. 44]; *виривав вікна, як ворон очі...* [13, т. I, с. 85].

Найбільш характерними когнітивними ознаками концепту «ворон» у художній картині світу є «динаміка», «звук», «антропоморфізм», про що свідчить низка дієслів з відповідною семантикою, що сполучаються з його ключовими номінаціями: *залітати, забитися в гіллі, сідати, впасти; крякати, керкнути, каркнути; кровцю попитати, видирати душу*. Художнім засобом увіраження зазначених характеристик є алітерація [р] (*чорний ворон кряче* [13, т. V, с. 39]; *різко простуджено керкнув старезний ворон*

[13, т. VI, с. 142]; *громом озвався постріл, на дереві спросоння каркнув переляканий ворон, ...тривожно затрубив ріг* [13, т. I, с. 93]; *темнокрилим гайворонням з криками радості й перемоги налетіла на нас прикордонна варта* [13, т. IV, с. 57]; *Часом каркне чорний ворон / На зважнілому гіллі, / І сокира б'є під корінь, / Що виходить з-під землі* [13, т. VII, с. 148]), що додатково нагнітає почуття тривоги й страху, закріплюючи за птахом виразну негативну символіку.

Крім того, негатив, що постійно супроводжує чорнокрилих птахів, уже настільки усталився в мовній свідомості, що з лихими гайворонами порівнюють погані думки людини: *Але силою волі одганяв такі думки, як гайворонів...* [13, т. IV, с. 13].

Символом зоряного неба здавна вважають сову, адже її очі схожі на нічні світила. Саме через нічну природу цього культового птаха вважають особливим, здатним передбачати майбутнє, переважно нещасливе. Відповідно, у художніх текстах сова асоціюється зі страхом, смертю, криком, плачем: *Страшно тюгукне сова, м'яко, як тїнь, зашелестить оксамитними крилами, і смертельний крик зайця, схожий на плач немовляти, війне над землею* [13, т. III, с. 457]. З одного боку, для опису цього птаха письменник вживає негативно конотовані слова та словосполучення: *погань; моторошно кричить; очі її страшно світяться уночі* [13, т. I, с. 598]; *недобре засвітила текучими жовтими очима* [13, т. I, с. 143]; *куце роздуते тіло* [13, т. I, с. 93]; *проржавлена сова* [13, т. I, с. 143]; *проржавіла голова сови* [13, т. II, с. 134]. З іншого ж боку, така лексика, створюючи страхітливий образ нічного птаха, подекуди стає засобом гумору й викриття певних рис зовнішності художніх персонажів: *Іцей вигук, певне, сполохав у саду Окунів проржавлену сову: стрепенулася коло дупла і недобре засвітила текучими жовтими очима. – Ти диви, як блимас! – здивувалась якась молодичка біля криниці. – Неначе сама Окуниха, – обізвалась друга, і обидві розреготалися* [13, т. I, с. 143].

У випадку перенесення стереотипних ознак птаха на людину (сова – це ще й особливий стиль життя) відповідна номінація може втрачати притаманну їй негативну символіку й набувати іронічного відтінку: *Боже, боже, куди ті літа пішли, коли й уночі не хотілося спати? А тепер і вдень, як сова, дримаєш* [13, т. V, с. 187].

Ще один віщун смерті – сич, якого відносять до роду совиних, у художньому тексті так само асоціюється з недолею та кров'ю, наприклад: *Невже і тепер сутулуватий січкар, наче сич, віщує смерть?* [13, т. II, с. 33]; *Не*

хліб, столочений війною / І кров'ю вчинений вночі, / Туман, туман повзе горою, / В долині пугають сичі [13, т. VII, с. 52]. Пов'язану з цим концептом негативну символіку увиразнює оксюморон *регоче-плаче птиця сич: Супроти вітру – в лігво звіра, / В снопи вогню, в ядерну ніч / Туман димить в ярузі сіро, / Регоче-плаче птиця сич. / Кому ти смерть віщуєш, птице?* [13, т. VII, с. 62]. У народі ж вважають: коли сич/сова сміється, то віщує заміжжя, а коли кричить – народження дитини [7].

Темними барвами традиційно змальовують образ кажана, якого умовно також відносимо до птахів. Народна символіка, згідно з якою його найчастіше сприймають як провісника біди, знаходить віддзеркалення й у творчому доробку М. Стельмаха: *...Сполохали кажана, а він, шугнувши шматком темені над головою, налякав її – і вода з горнятка хлюпнула на землю. Ось тобі й маєш недобру прикмету* [13, т. VI, с. 16]. Натомість у реченні: *Зовсім низько пролетів кажан, несучи на грудях своє темне, як грудочка, дитя* [13, т. I, с. 564] – зменшено-пестливі форми іменників *грудочка, дитя* знімають негативну оцінність з концепту й реалізують взагалі добре ставлення людини до природи та її об'єктів.

Отже, ворон, сова, сич, кажан – це не просто концепти птахів, а концепти-символи, концепти-віщуні. Найхарактерніші для українськомовної картини світу національно-культурні стереотипи щодо них не втрачають своєї актуальності, набуваючи своєрідного прояву в художніх текстах. У їх основі – первісні релігійні уявлення, національний досвід та фольклорні традиції. У творчості М. Стельмаха народна символіка птахів найкраще проявляється в синтагматичних зв'язках ключових номінацій. Загальна негативна оцінність, притаманна окресленим концептам, зумовлена як відповідними ознаками денотатів, їхніми зовнішніми, поведінковими характеристиками, так і віруваннями, що склалися в українській картині світу. У контекстуальних умовах негатив іноді перетворюється на позитив, а мовні засоби викриття зла стають засобами гумору й передачі захоплення птахами як реаліями природи, до якої українці здавна відчували повагу та любов. Амбівалентність концептів птахів-віщунів є національно-культурною стереотипною ознакою, що втілює оцінні норми й ціннісні орієнтири етносу на рівні взаємозв'язків та взаємовпливу двох значущих концептосфер – природи й людини. У художніх текстах проаналізовані концепти стають оцінними зразками, з якими порівнюються об'єкти соціуму та їхні властивості.

Проведення асоціативного експерименту в перспективі уможливить визначення динаміки змістового наповнення проаналізованих концептів та формулювання висновків про ставлення до «нечистих» птахів-віщунів у сучасній мовній свідомості, а також нові стереотипні ознаки.

Література

1. Бабакова О. В. Асоціативні ознаки концепту лелека в українській лінгвокультурі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія, 2016. Вип. 20 (1). С. 8–10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2016_20%281%29__4 (дата звернення: 20.11.2020).
2. Вільчинська Т. П. Концепт «лелека» в українській етнонаціональній картині світу. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови, 2014. Вип. 11. С. 13–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_10_2014_11_5 (дата звернення: 20.11.2020).
3. Грекова М. А. Концепт-символ ЛЕБІДЬ у мовній картині світу античності: порівняльний та зіставний аспекти. *Вісник КНЛУ*. Серія: Філологія. Том 18. № 1. 2015. С. 35–48.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
5. Завадська В., Музиченко Я., Таланчук О., Шалак О. 100 найвідоміших образів української міфології. Київ: Орфей, 2002. 448 с.
6. Казимир І. І. Концепт ПТАХ у мовній картині світу українського народу: афтореф. дис на здобуття наукового ступеня канд. філ. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків, 2002. 19 с.
7. Лозко Г. Українське народознавство. Київ: АртЕК, 2004. 472 с. URL: https://pidru4niki.com/kulturologiya/tvarini_ptahi#824 (дата звернення: 22.11.2020).
8. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу: іст.-реліг. моногр. Київ: Обереги, 1992. 424 с.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля, 2006. 716 с.
10. Сребрянська І. М. Етнокультурний концепт «природа» як складова просторового коду. *Філологічні трактати*. № 1. Суми: СумДУ, 2009. С. 91–95. URL: https://www.researchgate.net/publication/340818756_ETNOKULTURNIJ_KONCEPT_PRIRODA_AK_SKLADOVA_PROSTOROVOGO_KODU (дата звернення: 18.11.2020).
11. Сребрянська І. М. Концепт «лелека» як етнокультурний компонент мови. *Матеріали XI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції»*. Том 2. Київ, 2008. С. 239–241.
12. Сребрянська І. М. Символічний компонент у структурі концепту «лелека» (на матеріалі творів М. Стельмаха). *Лінгвістичні дослідження*. Харків: ХДПУ, 2008. Вип. 26. С. 88–92.
13. Стельмах М. П. Твори: в 7-ми томах. Київ: Дніпро, 1982–1984.
14. Фіц Т. Концепт *птах* у мовотворчості Лесі Українки. *Лесь Українка і сучасність*. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. Т. 4, кн. 2. С. 283–292.

References

1. Babakova, O. V. (2016). Asotsiatyvni oznaky kontseptu leleka v ukrainskii linhvokulturi. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Serii: Filolohiia. Vyp. 20 (1). S. 8–10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2016_20%281%29__4 (data zvernennia: 20.11.2020). [in Ukrainian].
2. Vilchynska, T. P. (2014). Kontsept «leleka» v ukrainskii etnonatsionalnii kartyni svitu. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Dragomanova*. Serii 10: Problemy hramatyky i leksykolohii ukrainskoi movy. Vyp. 11. S. 13–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_10_2014_11_5 (data zvernennia: 20.11.2020). [in Ukrainian].
3. Hrekova, M. A. (2015). Kontsept-symvol LEBID u movnii kartyni svitu antychnosti: porivnialnyi ta zistavnyi aspekty. *Visnyk KNLU*. Serii: Filolohiia. Tom 18. # 1. S. 35–48. [in Ukrainian].
4. Zhavoronok, V. V. (2006). Znaky ukrainskoi etnokultury: slovnyk-dovidnyk. Kyiv: Dovira. 703 s. [in Ukrainian].
5. Zavadskaya, V., Muzychenko, Ya., Talanchuk, O., Shalak, O. (2002). 100 naividomishykh obraziv ukrainskoi mifolohii. Kyiv: Orfei. 448 s. [in Ukrainian].
6. Kazymyr, I. I. (2002). Kontsept PTAKH u movnii kartyni svitu ukrainskoho narodu: aftoref. dys na zdobuttia naukovooho stupenia kand. fil. nauk: spets. 10.02.01 «Ukrainska mova». Kharkiv. 19 s. [in Ukrainian].
7. Lozko, H. (2004). Ukrainske narodoznavstvo. Kyiv: ArtEK. 472 s. URL: https://pidru4niki.com/kulturologiya/tvarini_ptahi#824 (data zvernennia: 22.11.2020). [in Ukrainian].
8. Mytropolyt, Ilarion. (1992). Dokhristyianski viruvannia ukrainskoho narodu: ist.-relih. monohr. Kyiv: Oberehy. 424 s. [in Ukrainian].
9. Selivanova, O. O. (2006). Suchasna lindhvistyka: terminologhichna encyklopedija. Poltava: Dovkillja. 716 s.
10. Serebrianska, I. M. (2009). Etnokulturnyi kontsept «pryroda» yak skladova prostorovoho kodu. *Filolohichni traktaty*. # 1. Sumy: SumDU. S. 91–95. URL: https://www.researchgate.net/publication/340818756_ETNOKULTURNIJ_KONCEPT_PRIRODA_AK_SKLADOVA_PROSTOROVOGO_KODU (data zvernennia: 18.11.2020). [in Ukrainian].
11. Serebrianska, I. M. (2008). Kontsept «leleka» yak etnokulturnyi komponent movy. *Materialy XI Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii «Molod, osvita, nauka, kultura i natsionalna samosvidomist v umovakh yevropeiskoi intehtratsii»*. Tom 2. Kyiv. S. 239–241. [in Ukrainian].
12. Serebrianska, I. M. (2008). Symvolichnyi komponent u strukturi kontseptu «leleka» (na materialy tvoriv M. Stelmakha). *Linhvistychni doslidzhennia*. Kharkiv: KhDPU. Vyp. 26. S. 88–92. [in Ukrainian].
13. Stelmakh, M. P. (1982–1984). Tvory: v 7-my tomakh. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].
14. Fits, T. (2008). Kontsept ptakh u movotvorchosti Lesi Ukrainky. *Lesia Ukrainka i suchasnist*. Lutsk: RVV «Vezha» Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky. T. 4, kn. 2. S. 283–292. [in Ukrainian].

Серебрянская Ирина Николаевна, доктор филологических наук, профессор кафедры украинского языка и литературы, Сумской государственной педагогической университет имени А. С. Макаренко (ул. Роменская, 87, Сумы, 40002, Украина); e-mail: serebryanska@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-1720-4873>

Irina Serebrianska, Doctor of Philology, Professor of the Department of Ukrainian Language and Literature, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Romenska st., 87, Sumy, 40002, Ukraine); e-mail: serebryanska@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-1720-4873>

УДК: 81'373.611=161.1'276.4/.5-048.3(477.52/.6)
DOI: 10.26565/2227-1864-2020-87-09

Вооруженные конфликты как источники лексических новообразований в русском языке (на материале вооруженного конфликта на Донбассе)

Фу Цзин

*кандидат филологических наук, доцент, доцент факультета русского языка,
Сычуаньский университет иностранных языков
(ул. Чжуанчжи, 33, район Шапинба, Чунцин, 400031, Китай);
e-mail: fenger1205@mail.ru*

Словарный состав языка является непостоянной величиной, он непрерывно изменяется, отвечая на потребности жизни и отражая ее новые реалии. События, происходящие на юго-востоке Украины, начиная с марта 2014 г., существенно изменили привычную картину мира сторон-участниц данного конфликта, привели к новой интерпретации действительности, возникновению новых ментальных конструктов, объективируемых в языке при помощи целого ряда лексических инноваций, большая часть которых подпадает под определение «языка ненависти». Цель данной статьи заключается в попытке рассмотреть влияние вооруженного конфликта на юго-востоке Украины на появление лексических инноваций в русском языке, выявить способы образования новых единиц и их основные тематические кластеры. Материалом для работы стали новообразования, зафиксированные в электронных российских и русскоязычных украинских массмедиа, а также отобранные из социальных сетей, видеороликов.

Анализ показал, что в контексте вооруженного конфликта на юго-востоке Украины характерными проявлениями «языка ненависти» являются, главным образом, многочисленные новые номинации-ярлыки с ярко выраженным конфликтогенным потенциалом. Приоритетными в этом плане являются оскорбительно-уничтожительные номинации представителей противоположного лагеря с учетом их мировоззренческих / идеологических, национальных / этнических, территориальных / региональных характеристик. Значительное обновление претерпел и военный жаргон, вобравший в себя не только реактуализированные ситуацией сленгизмы эпохи афганской кампании 1979-89 гг., но и лексические инновации, обусловленные военно-политическими реалиями текущего вооруженного конфликта на Донбассе. Образование неологизмов происходит в соответствии с существующими в русском языке способами (словообразование, семантическая деривация, заимствования). При этом используются также нестандартные словообразовательные техники (языковая игра, омофония и др.).

Ключевые слова: вооруженный конфликт, язык ненависти, военный жаргон, лексическая инновация, словообразование, Донбасс

Фу Цзин. Збройні конфлікти як джерела лексичних новоутворень в російській мові (на матеріалі збройного конфлікту на Донбасі)

Словниковий склад мови є непостійною величиною, він безперервно змінюється, відповідаючи на потреби життя і відображаючи її нові реалії. Події, що відбуваються на південному сході України, починаючи з березня 2014 р., істотно змінили звичну картину світу сторін-учасниць даного конфлікту, призвели до нової інтерпретації дійсності, виникнення нових ментальних конструктів, об'єктивованих у мові за допомогою цілого ряду лексичних інновацій, велика частина яких підпадає під визначення «мови ненависті». Мета даної статті полягає в спробі розглянути вплив збройного конфлікту на південному сході України на появу лексичних інновацій в російській мові, виявити способи утворення нових одиниць та їх основні тематичні кластери. Матеріалом для роботи стали новоутворення, зафіксовані в електронних російських і російськомовних українських мас-медіа, а також відібрані з соціальних мереж, відеороликів.

Аналіз засвідчив, що в контексті збройного конфлікту на південному сході України характерними проявами «мови ненависті» є, головним чином, численні нові номінації-ярлики з яскраво вираженим конфліктогенним потенціалом. Пріоритетними в цьому плані є образливо-принизливі номінації представників протилежного табору з урахуванням їх світоглядних / ідеологічних, національних / етнічних, територіальних / регіональних характеристик. Значного оновлення зазнав і військовий жаргон, що увібрав в себе не тільки реактуалізовані ситуацією сленгізми епохи афганської кампанії 1979-89 рр., а й лексичні інновації, обумовлені військово-політичними реаліями поточного збройного конфлікту на Донбасі. Утворення неологізмів відбувається відповідно до існуючих в російській мові способів (словотворення, семантична деривація, запозичення). При цьому використовуються також нестандартні словотвірні техніки (мовна гра, омофонія та ін.).

Ключові слова: збройний конфлікт, мова ненависті, військовий жаргон, лексична інновація, словотворення, Донбас

Fu Jing. Armed conflicts as a source of new formations in the Russian language (on material of the armed conflict in Donbass)

The vocabulary of a language is a variable quantity, it is constantly changing, responding to the needs of life and reflecting its new realities. The events taking place in the South-East of Ukraine since March 2014 have significantly changed the usual picture of the world of the parties involved in this conflict, led to a new interpretation of reality, the emergence of new mental constructs, objectified in the language using a number of lexical innovations, most of which fall under the definition of „hate speech”. The purpose of this article is to try to examine the impact of the armed conflict in the South-East of Ukraine on the emergence of lexical innovations in the Russian language, to identify ways of forming new units and their main thematic clusters. The material for the work was neoplasms recorded in electronic Russian and Russian-speaking Ukrainian mass media, as well as selected from social networks and videos.

The analysis showed that in the context of the armed conflict in the South-East of Ukraine, the characteristic manifestations of „hate speech” are mainly numerous new categories-labels with a pronounced conflict potential. The priority in this regard is offensive and

derogatory nominations of representatives of the opposite camp, taking into account their worldview / ideological, national / ethnic, territorial / regional characteristics. The military jargon has also undergone a significant update, incorporating not only the reactualized slangisms of the era of the Afghan campaign of 1979-89, but also lexical innovations caused by the military and political realities of the current armed conflict in the Donbas. Neologisms are formed in accordance with the existing methods in the Russian language (word formation, semantic derivation, borrowing). At the same time, non-standard word-forming techniques are also used (language play, homophony, etc.).

Keywords: armed conflict, hate speech, military jargon, lexical innovation, word formation, Donbass

Постановка проблемы и актуальность темы. Словарный состав языка является непостоянной величиной. Формируясь в течение многих веков, он непрерывно изменяется, отвечая на потребности жизни и отражая ее новые реалии.

В современном языкознании вопрос о причинах и путях обновления лексического состава языка в теоретическом аспекте достаточно глубоко и всесторонне изучен благодаря фундаментальным работам Л. П. Крысина [5], Г. П. Цыганенко [12], Н. М. Шанского [14] и др. При этом сохраняется необходимость изучения прикладных аспектов лексических инноваций, особенно тех, что затрагивают периферийные и специальные пласты лексики (т.е. слова и устоявшиеся выражения, используемые только в определенных случаях и ситуациях), которые, согласно выводам ученых-филологов, обновляются особенно интенсивно и гораздо быстрее, чем основной словарный фонд языка [7].

Наиболее активно процесс обновления лексики происходит «в периоды глубоких общественно-политических потрясений и социально-культурных перемен» [3, с. 218]. К подобным потрясениям можно, без сомнения, отнести и вооруженные конфликты, в том числе и тот, который уже шесть лет продолжается на юго-востоке Украины.

В своем исследовании мы исходим из того, что лексические новообразования в русском языке, возникшие в результате этого конфликта, можно рассматривать в качестве одного из «периферийных пластов» лексики.

Правомерность выбора для исследования именно русскоязычного материала обусловлена рядом причин. Прежде всего, это преобладание русскоязычного населения в восточных регионах Украины, вовлеченных с 2014 года в вооруженный конфликт: 93% в Донецкой и 89% в Луганской областях (по данным на 2001 г. [8]), а также – как свидетельствуют собственные наблюдения автора данной статьи, сделанные во время пребывания в до- и постмайданной Украине, – в центральных регионах страны, в том числе и в Киеве. Чрезвычайно важным в этом плане является тот факт, что носители русского языка изначально участвуют в данном конфликте с *обеих* сторон. При этом обращает на себя внимание практически полное отсутствие системных научных исследований обозначенного пласта новой лексики – невзирая на то, что его характерные элементы уже прочно вошли в

языковой обиход, активно используются в живом общении, социальных сетях, на ТВ, – что и обуславливает *актуальность* избранной темы.

Цель данной статьи заключается в попытке рассмотреть влияние вооруженного конфликта на юго-востоке Украины на появление лексических инноваций в русском языке, выявить способы образования новых единиц и их основные тематические кластеры.

Материалом для работы стали новообразования, зафиксированные в электронных российских и русскоязычных украинских массмедиа, а также отобранные из социальных сетей, видеороликов. Все использованные в статье материалы и данные находятся в открытом доступе.

Изложение основного материала. Приступая к рассмотрению данной темы, считаем необходимым определиться с таким важным понятием, как понятие *вооруженного конфликта*. Сразу отметим, что на сегодняшний день не существует его унифицированной дефиниции. Хрестоматийным считается определение, данное Международным уголовным трибуналом по бывшей Югославии. Согласно этому определению, вооруженный конфликт имеет место каждый раз, когда государства прибегают к применению силы или когда происходит длительное вооруженное противостояние между правительственными силами и организованными вооруженными группами или между такими группами внутри одного государства [4]. Применительно к ситуации на востоке Украины, вооруженный конфликт может трактоваться как длительное вооруженное противостояние между – с одной стороны – правительственными войсками – ВСУ и украинскими добровольческими батальонами и – с другой – организованными вооруженными отрядами сепаратистов, имеющими «определенную командную структуру» и «возможность осуществлять непрерывные военные действия» [4].

Априори при любом вооруженном конфликте «накаляется градус ненависти, противодействия или как минимум антипатии» [9], что приводит к изменению привычных реалий и существовавшей до него картины мира в целом, к возникновению новых смыслов и механизмов восприятия и интерпретации действительности и, соответственно, к формированию новых дискурсивных практик. Приоритетной среди них – по понятным причинам – выступает так называемый «дискурс войны» (П. Рикер), неотъемлемой частью которого является его

вербальна складова, характерні елементи котрою об'єктивують те ментальні конструкції, котрі сформувалися в свідомості носіїв мови в умовах збройного протистояння, визначаючи і домінуючий конфліктогенний характер означеного дискурсу.

Зокрема, це стосується оцінних маркованих лексических одиниць (далі – ЛЕ), належачих до «мови ненависті» (від англ. “hate speech”) в тому розумінні, котре рекомендується Комітетом Міністрів Ради Європи № R (97) 20 – як всіх форм самовираження, включаючи поширення, провадження, стимулювання чи оправдання різних видів ненависті на основі нетерпимості, включаючи нетерпимість в формі агресивного націоналізму чи етноцентризму, дискримінації чи ворожості [17] в стосунку окремих осіб чи визначених груп осіб.

Згідно висновків української дослідниці С. Фіялки, «мова ненависті» відрізняється специфічною лексикою і фразеологією, експресивністю в виборі оборотів і особливим використанням словотвірних засобів. Одним з найважливіших факторів, визначаючих сутність «мови ненависті», є те, що вона базується на таких явищах, як соціальні стереотипи і дискримінація [15, с. 15].

В контексті збройного конфлікту на сході України характерними проявами «мови ненависті» є, зокрема, численні нові номінації-ярлики з чітко вираженим конфліктогенним потенціалом. Це, по перевазі, негативно-оцінних найменувань сторін конфлікту різної ступеня агресивності. Подібні лексическі новоутворення, за допомогою яких з обох сторін здійснюється риторика ворожості, можуть бути розподілені по кільком основним тематическим групам:

1) ЛЕ, акцентуючі особливості **світоглядно-ідеологіеских пріоритетів** ворожеских сторін, в тому числі і з точки зору належності до відповідних об'єдинень: *бандери (бендери), бандеровці (бендеровці), бандерлоги, бандерофашисти, майдануни, майданутиє, майданопітеки, нацисти, нацади, правосеки, укробандеровці, українаціки, укріптеки, укріфашисти, свідомі / свідомити; сепари, сепарня, колоради, фашия (фашисти – Ф. Ц.), (українескі) каратели, «немиці», хунтята / хунтенік і т.п.*, наприклад: *я записався в ополчення, щоб убити біндер* (бандеровцев; тут і далі виділено мною. – Ф. Ц.) [79]; *Дрожи, сепарня, – полк «Азов» повертається на лінію фронту* [51]; *Наши <...> планомірно утюжать артилерією українацістів* [33]; *А всі-таки укріпескі хунтята як пробки тупи* [90] і т. д.;

2) ЛЕ, акцентуючі **національну** чи **етніческу** **неповноцінність** представителів протистояючого табору чи їх прив'язку до **визначеної території**: *украї, укріпте, укріпескі, западенці / западенескі, галичане / галичанескі, галицай, лугандон (житель Л/ДНР), «буяртескі війска», «бойові буярти Пуїна», львонацісти* і др., наприклад: *Украї оказались, на удивление, неплохими бойцами* [79]; *Убожество западенеской идеологии <...> очевидно* [57]; *Вот <...> это и есть лугандон в Киеве* [52]; *Карфаген (укростан) должен быть разрушен устранением укріпте, точнее, галичанеской укріпте* [59].

3) ЛЕ для означення **государственных** чи **условных територіально-адміністративных** (квазі-государственных) образований, властных інституцій, асоціюючихся з носіями ворожеского світогляду чи ідеології: *Лугандон, Даунбас, Раша / Рашка (Росія), дыныры/дыра (ДНР – Ф. Ц.), Московія, Мордор* (в текстах проукраїнеского змісту); *Україна, Укріпте, Хохлостан, Хохляндія, Хохланд, Руїна, Укруїна, Укруанда, Вукраїна, страна 404, націстеская / бандеровеская / ківеская хунта* і т.п. (в матеріалах антиукраїнеского напрямку), наприклад: *я был уволен, ибо не захотел ехать к Хунте работать* [79]; *все это однозначно говорит о том, что Хохлостан готовится к большой войне на Донбассе* [24]; *Народонаселение с расчеловечиванием согласилось. Такой теперь в Мордоре новый общественный договор* [22]; *С мая месяца я уже воевал за дыныры* [79] і т. д.

Крім цього, в якості негативно-маркованих оцінних номінацій в текстах антиукраїнеского напрямку використовують ЛЕ іроніческо-уничижувального змісту, апеллюючі до подій на Майдані в Києві зимою 2013-14 рр., одним з трагіческих наслідків якого і стало збройне протистояння на Донбасі: *майдануни, майданутиє, кастрюлеголови* і пр., наприклад: *Надежда только на то, что кроме майданутих українаціков на Україні є нормальные русские люди* [49] і т.п.

Оскільки будь-який збройний конфлікт априорно передбачає зіткнення і участь в них людей, так чи інакше причасних до військового ділу, особливий пласт мови складає військова лексика, обслуговуюча речеве спілкування даної соціальної групи.

Як справедливо відзначає Б. Бойко, військова лексика як основна складова «військового сленгу» [47, с. 137] в речевому спілкуванні представлена військовими термінами – ЛЕ, вошедшими в загальний речевий оборіт, і ЛЕ розмовної мови (військовий жаргон) [1]. При цьому, в ситуації неформального спілкування, зниженого соціального контролю військові терміни нерідко витісняються військовими професіоналізмами і жаргонізмами [1], к прикладу: *Вояки тушили огонь, потом прилетели*

вертушки, *начали бить технику, стреляли только по коробочкам* [28]. В данном контексте жаргонизмы *вертушки* и *коробочки* употреблены вместо общеразговорного «вертолеты» и кодифицированного термина «БМП (боевая машина пехоты)» соответственно.

Характеризуя качественный состав синхронного военного жаргона, следует отметить, что вооруженный конфликт на Донбассе способствовал реактуализации целого ряда неформальных лексических элементов времен афганской кампании (1979–1989), которые вошли в широкий речевой обиход далеко за пределами сообщества бывших «афганцев». Это такие неологизмы, как печально знаменитые «груз 200 / двухсотые» (погибшие) и «груз 300 / трехсотые» (раненые), «черный тюльпан» (транспортные самолеты, перевозившие тела погибших советских военных на родину), а также «зеленка» («местность, покрытая растительностью» [47]), «вертушка», «духи» и пр., которые в основном были кодовыми обозначениями. Многие из тогдашних новообразований и сейчас широко используются обеими сторонами вооруженного конфликта на юго-востоке Украины, например: *Долго не удавалось найти тех, кто занимается «двухсотыми»...* [40]; *Трехсотый быстро оклемался и уже не нуждался в моей помощи* [69]; *На Донбассе бесславная «бригада-200» (уничтоженные боевики) пополнилась очередными двумя воинами т. н. «Л/ДНР»* [55]; *От дальней «зелёнки» доносится нарастающая пулемётная трескотня* [84]; *Сведения о трех сбитых вертушках не подтвердились* [57]; <...> *война в Украине не та !!! мол в Чечне они бежали за духами, а в Украине они духи и уже бегают за ними !!!* (нарекания сепаратиста – Ф. Ц.) [67] и др. Примечательно, что некоторые из подобных инноваций органично вошли в повседневный речевой обиход – вне ситуации профессиональной военной коммуникации, например: *Все чаще встречаются заброшенные дачные дома <...>. Также много «зеленки» – деревьев и кустов, за которыми теперь некому ухаживать* [19].

В корпусе современного военного жаргона можно выделить несколько тематических кластеров. Первым из них закономерно являются названия различных **видов вооружения, обмундирования, названия боевых позиций и военных специальностей**: *снайперка* (снайперская винтовка), *короткий* или *укорот* (АКСУ – автомат Калашникова складной укороченный), *бэтэр* (бронетранспортер), *броня* (БМП, боевая машина пехоты), *птицы* (самолеты), *труба* или «муха» (гранатомет), «сапог» (СПГ-9 «Копьё» – станковый противотанковый гранатомёт), *воги* (ВОГ-25/ВОГ-25П – выстрел осколочный гранатометный), *броник* (бронезилет), «*кикимора*» (маскхалаты для снайперов), *птурушки* (обслуга ПТУР – противотанковой

управляемой ракеты), «*грядки*» (в сленге российских военных – огневые позиции «Градov») (из перехвата телефонного разговора: [48]) и т. д., сравн.: *Пятёрочка* (позывной ополченца – Ф. Ц.) *со снайперки вёл огонь* [69]; *Птицы летают, правда последние дни все больше маленькие из-за туманов и обледенения на высоте* [34]; *я расчеховал трубу* (гранатомет – Ф. Ц.) *и направил в сторону ревущей брони* [69]; *я зачеховал обратно «муху»* [69]; *Потом укров угостили вогами* [57]; *он из «короткого» <...> двух укрупов завалил* [69] и т. д.

Среди лексических новообразований, возникших в ходе вооруженного конфликта на Донбассе, фиксируются и ЛЕ для обозначения специфических **топографических реалий**. Наряду с упомянутой выше «зеленкой», пришедшей из сленга участников боевых действий в Афганистане, в речи комбатантов на востоке Украины, военных корреспондентов, блогеров и уже в живом общении гражданского населения прифронтовой зоны широко употребляется топографический маркер *нуль* (так называют передовые посты) и производные от него *нулевка*, *нулевой* и фразема *на нуле*, сравн.: *Фронт, передовая или, как говорят солдаты, «нулевка», «ноль» – довольно сложное для жизни место* [50]; *Нулевой пост, дальше – «ничья» земля* [84]; *Селфиблогер побывал на передовой на самом нуле* [23]; *«отвезу через таможенню до «нуля», есть два места!» – перекрикивает его другой* (таксист – Ф. Ц.) [91] и т. п.

Топографической инновацией в результате вооруженного конфликта на Донбассе стала и фразема *за лентой / ленточкой*. Можно предположить, что она возникла по аналогии с выражением *за речкой*, появившимся во время пребывания советского военного контингента в Афганистане. Имеется в виду река Пяндж, которая течет практически по всей афганско-таджикской границе, и, соответственно, является естественным рубежом между Афганистаном и территорией бывшего СССР. В контексте вооруженного конфликта на Донбассе фразема «за лентой / ленточкой» используется для обозначения: а) участка российско-украинской границы, сравн.: *Безлера уже не было в городе – он был «за лентой»* (то есть в России – Ф. Ц.) [43]; *Власов: Где ты сейчас находишься? Грунчев: «Ленту» перешел* (из перехвата телефонного разговора российских офицеров, руководивших обстрелом украинского Мариуполя 24 января 2015 г.) [48]; б) линии разграничения между территорией, подконтрольной Украине, и Л/ДНР, сравн.: *Работа «за ленточкой»* (в Л/ДНР – Ф. Ц.), *они неоднократно попадали под обстрел* [53]; *Лекарства – это большой дефицит там, «за ленточкой»* (в Л/ДНР – Ф. Ц.) [81] и т. п.

К числу лексических инноваций, обозначающих топографические реалии и прочно

вошедших в языковой обиход, принадлежит фраза «серая зона» – образовавшаяся в результате соглашений «Минск-2» никем не контролируемая территория, нейтральная полоса между позициями ВСУ, с одной стороны, и сепаратистско-российских подразделений – с другой, сравн.: *Он (сотрудник спецподразделения СБУ «Альфа» – Ф. Ц.) погиб во время выполнения боевого задания в так называемой «серой зоне»* [64] и др. Показательным представляется также тот факт, что понятие «серой зоны» постепенно метафоризируется и выходит за пределы сугубо территориального понятия в общественно-политическую сферу, о чем свидетельствует, в частности, выступление известного украинского политолога В. Карасева, отметившего, что украинское общество «живет в *серой зоне* между правом и беззаконием» [25].

К тематической группе лексических инноваций, обозначающих топографические реалии, можно отнести и названия конкретных объектов, бои за которые стали самыми ожесточенными в войне на востоке Украины. Одним из них является *ДАП* – Донецкий аэропорт. Благодаря беспримерному мужеству и стойкости его защитников он превратился в национальный символ, «украинский Сталинград»: оборона этого стратегического объекта украинской армией и украинскими добровольческими батальонами продолжалась 242 дня, с 26 мая 2014 г. до 22 января 2015-го, сравн.: *До сих пор непонятно, как украинцы держались в ДАПе* [79]; *бандерофашисты мочат русский мир в ДАПе* [21] и т. п.

Еще одним широко известным новообразованием среди названий самых «горячих» точек войны на Донбассе является сленгизм «*промка*» – уже практически ставшее именем собственным обозначение промышленной зоны в прифронтовой Авдеевке в 6 км на север от Донецка, имеющей важное стратегическое значение, сравн.: *Это Промка. Здесь старые колдобины от снарядов зарастают, а рядом уже появляются новые. Это Промка. На территориях вдоль проводят гуманитарное разминирование, а здесь появляются новые минные заграждения <...>. Это тонны разбитого и заржавелого транспорта <...>. Да, это Промка* [31].

Следует отметить, что наряду с единицами профессионального сленга, кодовыми наименованиями, комбатанты используют и неологизмы-пейоративы, которые были рассмотрены нами выше. Так, к примеру, в перехвате СБУ полутораминутного телефонного разговора командующего группировкой российских оккупационных войск генерал-лейтенанта А. В. Гурулева и генерал-майора С. Ю. Кузовлева дважды употребляются уничижительные номинации, образованные от

лексемы «укроп» – «укропский» и «Укропия» [подробнее см.: 73].

Проанализированные нами контексты позволяют охарактеризовать основные пути формирования неологизмов, появившихся в результате вооруженного конфликта на юго-востоке Украины. В связи с этим отметим, что в современном языкознании в качестве общих моделей, по которым происходит обновление лексики, выделяются словообразование, заимствование, семантическая деривация, привлечение диалектизмов, использование просторечных слов, элементов разговорной речи и т. п. При этом традиционно ведущим считается **словообразование**, предполагающее, что новые слова «строятся по существующим в языке словообразовательным моделям, поскольку основным способом обогащения словарного состава языка на протяжении всей истории его развития является образование новых слов на базе имеющегося в языке строительного материала» [3, с. 218].

Проанализированные нами лексические инновации, возникшие в результате вооруженного конфликта на юго-востоке Украины, позволяют утверждать, что одним из наиболее приоритетных способов образования новых слов (22 %) является морфологическое словообразование путём **сложения** двух (или нескольких) **слов, основ** производящих **слов** с соединительной гласной или без нее, например: *Отходившие нацады постреливали в нашу сторону* [69]. Таким же способом образованы такие неологизмы как *укрОфашисты*, *правОсеки* (представители украинской Национал-патриотической организации «Правый сектор»), *бандерОфашисты*, *мехводы* (механики-водители – Ф. Ц.) и пр.

К этому же виду можно отнести и оскорбительно-уничижительные номинации *укропитек* и *майданопитек*, образованные по модели лексемы «австралопитек» (от лат. *australis* «южный» + др.-греч. *πίθηκος* «обезьяна» – род приматов, занимающих по своему строению промежуточную ступень между обезьяной и человеком), сравн.: *ДНР и ЛНР не обстреливают жилые кварталы, как укропитеки это делают* [44]; *В субботу после победы над Россией хорватский (футбольный – Ф. Ц.) защитник Вида, как недобитый майданопитек, вдруг проорал на весь Интернет: «Слава Украине!»* [77].

Путем сложения основ образованы и некоторые уничижительные топонимы-неологизмы времен российско-украинского вооруженного конфликта. Так, топоним *Хохлостан* возникает в результате объединения экзонима *хохол* – пренебрежительного названия украинцев, используемого на бытовом уровне жителями России и Беларуси, и форманта индоиранского происхождения *-стан* (в современном значении «страна, земля, место, область»), входящего в название многих стран и

регионов, особливо в Центральній Азії і на Індійському субконтиненті, де історично використовувалися персидський і родственный ему мови [18]. По тій же моделі, але з використанням германського кореня *-land*, утворено топонім *Хохландія*, а також *Хохланд*. В останньому випадку негативно-оцінний ефект посилюється завдяки повній омофонії з назвою бренду німецького концерну з виробництва сиру *Hochland*. По аналогічній моделі утворено і производні від назви держави Україна, що принижують топоніми *Україндія* і *Украстан*, а також *Украунда*, порівн.: *Тут сплошняком русские люди, <...> котрым укряндія сидит в печенках все 23 года ее убогого существования* [57] і т. п.

Одним з найбільш агресивно-маркованих і образливих є утворений шляхом складання основ топонім-неологізм *Лугандон* (Луганск+Донецк), созвучний вульгарному, фонетично спотвореному російськомовному варіанту англійської кодифікованої лексики «condom».

Серед лексических інновацій, що з'явилися на фоні російсько-українського озброєного конфлікту на Донбасі, зустрічаються ЛЕ, утворені шляхом злиття кількох цілих слів. Найбільш відомим з них є сконструйований з трьох різних частин мови неологізм-спраження «*ихтамнет*», який набув такі морфологічні ознаки іменника, як число і змінюваність. Широко вжитий не тільки в контексті воєнного протистояння на півночі України, але і в інших регіонах світу і завдяки цьому проникший в англійську мову (*ihtamnet*), даний неологізм, по справедливому зауваженню К. Туркової, давно став позначенням прихованого воєнного присутства Росії в різних країнах, «кратким змістом офіційної позиції», яка завжди включалася в повне або часткове заперечення присутства російських військ на території тієї або іншої країни [58], порівн.: *Оттуда на украинский Юго-восток хлынут передовые отряды путинской гибридной войны: провокаторы, боевики, ихтамнеты* [88]; *С нами (в ДАПе – Ф. Ц.) работала группа русских госпитальеров, которые знали приблизительно, где находятся трупы ихтамнетов* [79]; *Путинский «ихтамнет» на Донбассе откровенно высказался о преимуществе ВСУ* [66]; *В Сирии погибли путинские «ихтамнеты»: в России еще раз откристились* [29]; *Вчера ихтамнеты путинской ОПГ нанесли авиаудар по дислокации турецких военных в сирийской провинции Идлиб* [72]; *Как «ихтамнеты» хотели у курдов завод отжать и как их не стало* [54]; *Турция дала по зубам путинским «ихтамнетам»* [46] і т. п.

В сучасному воєнному сленгу слід відзначити також широке використання **усечення основ**, що повністю пояснюється переважаючим неформальним спілкуванням і наявністю багатьох критических ситуацій, порівн.: *Снайпера работают, арта работает на подавление и ведет контрбатареиную работу* [34]; *Это укорот* (від «укорочений» – Ф. Ц.) *под семерку – <...> вполне нормальный автомат* [20] і т. п.

Принцип усечення основ, по нашому думанню, став визначальним і для з'явлення етноніма *укр*. В обході донбасеских сепаратистів ця лексическа інновація з'явилася, як нам представляється, в результаті редукції лексики «українець» для економії мовних зусиль, подібно тому, як в ході воєнних дій на Кавказі в середі російських військовиків з'явився неологізм «чехи» – для більш зручного позначення чеченських бійців [63], порівн.: *И тут как назло объявились «чехи», дуранули очередь из-за «зеленки»* [82] і *Укры держались, хотя даже нам было непонятно, как они физически это выдерживали* [79].

В цьому плані інтерес представляє лексема *сепар*, утворена шляхом усечення основ кодифікованого політичного терміна «сепаратист» і ставши, в свою чергу, виробничою основою для її дериватів – прикметного *сепарский* і збірального іменника *сепарня*, утвореного за допомогою пренебрежительно розмовного суфікса *-н(я)*, порівн.: *вокруг наших <...> вырастают клубы дыма – это бьет миномётны «сепаров»* [84]; *Благодаря самоотверженной работе минометчиков <...> «сепарня» надолго запомнит зиму и лето 2019* [70]; *Монолог прерывается воющим скрежетом и громом – это отработал «сепарский» <...> «Град»* [84] і т. п.

За допомогою цього ж суфікса утворено і збіральне іменник *фашия* [фашисты], порівн.: *Джигиты (т. е. чеченцы-кадыровцы – Ф. Ц.) приехали по-братски помочь убивать фашию* [69].

Слід відзначити також широке використання в воєнному сленгу афіксів для утворення нових слів (21%), зокрема, суфіксів-регуляторів: *-к-а*, *-н-ик*, *-ок* і др., які, будучи вільними від будь-якої оцінки, вказують на належність того або іншого слова до розмовного стилю і служать, головним чином, для економії мовних зусиль, використовуючись як синоніми достатньо громоздких кодифікованих термінів (частіше всього, поєднання прикметного з іменником), позначальних назви техніки або інших матеріальних реалій або об'єктів, наприклад: *взлётка* (взлітально-посадочна смуга), *нейтралка* (нейтральна смуга), *«стрелковка»* (стріляний зброя), *подствольник* (підствольний гранатомет ГП-25 – Ф. Ц.), *броник* (бронежилет), *передок* (передова, передовий

блокпост), *опорник* (опорный пункт) и т. д., сравн.: *Начался же эпохальный бой с одной-единственной гранаты из **подствольника*** [57]; *Обстрел продолжается... стороны применяют калибры от 122 мм до **стрелковки*** [68]; *Взлетка завалена сожженными танками, броневиками.* [80]; *Два дня назад неизвестные **птуруцики** <...> с одного выстрела уничтожили передовой **опорник** сепаратистов* [36] и т. п.

Нередко образование неологизмов происходит префиксальным способом, в частности, уничижительные номинации образуются при помощи приставки недо-: *недоострана, недоармия, недоармия, недонарод*. Например: *Правда, **штурмовать** выходило так себе – «недоармия» «недоостраны» косила наших бойцов пачками* [80] и т. п.

Изучение лексических инноваций, возникших в результате вооруженного конфликта на Донбассе, свидетельствует о том, что наряду со словообразованием, самым приоритетным способом образования лексических неологизмов является изменение значения уже существующих в языке слов – **семантическая деривация** (25%). Так, к примеру, на жаргоне донбасских боевиков *сомалийцы* – не жители государства Сомали, а члены батальона «Сомали» под руководством впоследствии уничтоженного украинскими спецслужбами полевого командира «Гиви»; *спартанцы* – члены батальона «Спарта» под руководством полевого командира «Мотороллы», которого постигла та же участь, что и «Гиви»; *«биатлонистки»* – девушки-снайперы (прицельная стрельба из мелкокалиберной винтовки входит в этот вид спорта); *«слепые»* – ироническая номинация наблюдателей ОБСЕ, которые тщательно фиксируют нарушения с украинской стороны, но предпочитают «не замечать» нарушений Минских соглашений со стороны ЛДНР; *грушки* – ГРУшники, сотрудники Главного разведывательного управления России и т. д., сравн.: *В новом терминале **спартанцев** оставалось человек тридцать* [69]; *После падения ДАПа, когда руины здания еще не остыли, приехали «слепые» в аэропорт* [79]; *Не был известен её позывной, загадочную «биатлонистку» никто не видел* [69] и т. д.

Согласно наблюдениям А. Бойко, семантическая деривация нередко сопровождается дегуманизацией [9]. При этом, как справедливо отмечает Ф. Я. Хабибуллина, понять значение таких лексических новообразований бывает весьма трудно [10]. Например: *Эта передовая позиция называется «Туман» <...> Тут до **немцев** не больше километра. Ну, до **украинцев**. Мы в полукольце. Если **немцы** пойдут в наступление, выбраться отсюда нам будет очень непросто* [36]. Как видим, в данном контексте семантическая деривация проявляется как переосмысление значения этнонима «немцы».

Аналогичный случай встречаем и в следующих фрагментах: *«Мост нужно отремонтировать, чтобы <...> **фашистов** этих здесь не было, **галичан**», – заявила она* (жительница Станицы Луганской, находящейся на неподконтрольной Украине территории, – Ф. Ц.) [32]; *Ополченцы выследили **нацистов**, запустили в их сторону ракету ПТУР «Фагот»* [89] и т. п.

Поскольку для населения постсоветского пространства слово «фашист» ассоциируется прежде всего с немецко-фашистскими захватчиками, вторгшимися на территорию СССР в июне 1941 года, то понять, что в данном случае речь идет об украинских военных, воюющих на Донбассе, можно только из контекста.

Яркой тенденцией к дегуманизации отмечена и лексема *бандерлоги* – название вымышленного обезьяньего народа в романе Р. Киплинга «Книга джунглей» (1894). Войдя в массовое сознание жителей СССР благодаря знаменитому мультфильму Р. Давыдова «Маугли» (1968; фильм 2-й «Похищение»), снятому по книге Киплинга, он сразу же приобрел множество переносных значений, в частности, семантику некультурности, крикливости, агрессии, зафиксированных в специальных словарях, к примеру, в словаре В. С. Елистратова – «шумная, бестолковая компания, крикливая толпа» [37, с. 32]. В контексте российско-украинского конфликта пейоратив «бандерлоги» приобрел новое переносное значение – так стали называть украинцев (особенно из западных регионов) по созвучию с именем лидера и организатора движения украинских националистов на Западной Украине Степана Бандеры (1909–1959), сравн.: *Толпы **бандерлогов** верещат и под зданием одесского обл УВД, и на Банковой в Киеве* [61] и т. д.

Путем изменения привычных значений уже существующих слов возникают отмеченные негативными коннотациями неологизмы *военторг* и *отпускники*. Мем «военторг» в его нынешнем – ироническом – значении был введен в широкий речевой обиход В. Путиным: отвечая на вопрос журналистов о том, почему форма «местной самообороны» Крыма похожа на российскую, президент РФ заявил, что войска, оккупировавшие украинские части в Крыму, не являются российскими, а форму можно купить в любом военторге [65]. После этого заявления главы РФ понятие «(путинского) военторга» стало эвфемизмом для обозначения незаконных поставок Россией через неконтролируемые участки украинской границы вооружения и бронетехники для ведения российско-сепаратистскими войсками боевых действий против Украины, сравн.: *путинский **военторг** поставил в ОРДЛО 1500 тонн ГСМ и 21 вагон боеприпасов* [26]; *В «котлах» Донбасса **заработал «военторг»*** [27] и т. п.

Еще одной лексической инновацией, возникшей в результате приобретения нового

смысла, стало выражение «северный ветер», который также используется как эвфемизм военной помощи России донбасским сепаратистам.

Приобретением нового смысла характеризуется и слово «отпускники» – иронический мем, возникший вследствие усилий российской стороны скрыть присутствие своих военных на Донбассе. Он используется для обозначения кадровых российских военных и контрактников, которым РФ разрешает «проводить отпуск» на Донбассе, чтобы поддерживать «народные республики», сравн.: именно «отпускники» атаковали украинские части на южном направлении и вышли к Мариуполю [42]; даже если предположить, что «отпускники» зашли бы при таком развитии ситуации в те же самые сроки – до середины августа мы бы в Славянске не продержались [30] и т.п.

Отметим, что способом семантической эволюции уже существующих в языке слов во многих случаях является **метафоризация**. Ярким примером изменения значения слова по принципу метафорического переноса является лексема *киборг*. До начала вооруженного противостояния на юго-востоке Украины данный термин употреблялся лишь в значении «кибернетический организм» и в массовом сознании ассоциировался с механически-человеческим гибридом а-ля Терминатор (Арнольд Шварценеггер) из одноименного американского фильма; после поста в Фейсбуке одного из «днровцев» («Я, блин, не знаю, кто защищает донецкий аэропорт, но мы их три месяца выжить не можем. Пробовали штурмовать – нам таких вломил <...>. Я не знаю, кто там сидит, но это не люди – это *киборги*» [80]) оно буквально «прилипло» к защитникам аэропорта, превратившись в символ мужества, воинской доблести, стойкости, сравн.: Оказавшись в окружении, *киборги* не спешили сдаваться [60] и т.п.

Интересный пример семантической эволюции в результате метафоризации является номинация «страна 404», берущая свое начало от термина из сферы ИТ «ошибка 404», обозначающего, что ссылка ведет на несуществующую электронную страницу или ресурс [76]. В геополитической перспективе метафора «страна 404» позиционирует Украину как государственное образование, «которого нет». Недаром представители российской политической элиты в своих многочисленных заявлениях характеризуют Украину как «недогосударство» (см., в частности, выступление В. Жириновского на канале «Россия – 1» [37]).

Весьма часто с целью экономии речевых усилий или сохранения секретности информации (кодовые наименования) используется и **метонимия**. Метонимический перенос может проявляться как: 1) замена функции названием

органа, который обеспечивает реализацию этой функции, к примеру, «глаза/глазки» – выставленные на передовой наблюдатели, отслеживающие все перемещения противника, а также корректировщики огня на территории противника, сравн.: Пономаренко: «Я ж тебя просил, есть „глазки“» [48]; 2) замена предметной реалии названием материала, из которого он сделан, например: *броня* – «бронетранспортер, боевая машина пехоты» [47]; *цинк* – цинковый гроб для транспортировки погибшего и др., сравн.: На *броню* сразу село много ополченцев из разных подразделений [69]; В результате *броня* сгорела от выстрела РПГ [57]; Сейчас, если едут кого-то забирать, *цинк* берут свой, <...> нам сразу заказали <...> 30 *цинков* [40]; 3) замена названия боевого оружия именем его создателя или названием модели, например, *Стечкин* (вместо «автоматический пистолет Стечкина», АПС – Ф. Ц.), сравн.: Тогда Тихий и открыл по ним огонь со *Стечкина* [69] и т.п.

Следует отметить, что характерной особенностью «языка ненависти», оформившегося в ходе вооруженного конфликта на юго-востоке Украины, являются **гиперо-гипонимические ряды**, которые включаются в пространство информационной войны и становятся разновидностью манипуляции [71]. К примеру: *хунта* – украинская, нацистская, киевская и т. д.; *каратели* – киевские, украинские, цепные, каратели ВСУ, каратели добробатов и т. д., сравн.: Но все же им не удалось избежать встреч с украинскими *карателями* [74]; *Нацистская киевская хунта в панике: русские бомбардировщики отработали удар по бандам хунты* [56] и пр.

Лексические неологизмы, появившиеся в ходе вооруженного конфликта на юго-востоке Украины, нередко возникают в результате использования **нестандартных номинативных техник**, в частности, **частичной** или **полной омофонии**. Яркими примерами такой фонетической игры являются оскорбительные номинации *майдауны* и *даунбас*, возникающие вследствие созвучности топонимов «Майдан» и «Донбасс» со сленгизмом «даун», использующимся для номинации глупых, тупых людей и семантически восходящим к медицинскому термину «синдром Дауна» – названию неизлечимой врожденной болезни, сопровождающейся слабоумием; номинация *галицай*, негативный оценочный потенциал которой возникает вследствие языковой игры — уподобления фонетического облика этнонима «галичанин» лексеме «полицай» (так в период Великой Отечественной войны 1941–45 гг. на временно оккупированных территориях СССР прездирительно называли местных жителей, служивших в фашистской полиции).

Интересным примером спонтанного речетворчества является широко известный

неологизм *укроп*, изначально используемый донбасскими повстанцами как негативно-оценочная номинация проукраинского сообщества и тех, кто воюет на стороне Украины, сравн.: *Парни говорят, что укропы стоят в 2 километрах перед их позициями* [57] и др. Как и в предыдущих примерах, способом создания негативной оценочности является по преимуществу, омофония, в данном случае – с названием растения. На его основе образовано прилагательное *укропский*, топоним *Укропия*, а также выражение *косить / крошить укроп* (то есть «убивать украинцев»), например: *встречал кадровых военных из РФ и «добровольцев», которые ехали на Донбасс лишь с одной целью – «покрошить укроп» или – «пострелять хохлятину»* [79].

Еще одним способом обновления словарного состава языка являются инновации-заимствования, т. е. «слова и выражения, перенесенные из одного языка в другой, где они усваиваются в соответствии с его фонетическими и грамматическими законами» [3, с. 219]. Рассматривая иноязычные лексемы как важную составляющую неологического процесса, Е. Н. Шагалова в предисловии к своему словарю отмечала, что заимствованные лексемы становятся привычными для слуха, перестают писаться в кавычках, обретают устойчивый графический облик, начинают употребляться образно, что свидетельствует об их укоренении в русском языке [13]. Несмотря на то, что в словаре Е. Н. Шагаловой речь идет об англоязычных заимствованиях, все сказанное относится и к украинизмам, вошедшим в широкий обиход в русском языке под влиянием событий на Майдане и последующего вооруженного конфликта на юго-востоке Украины: *Незалежная* (как название страны от часто повторяемого в речах украинских политиков определения «Незалежна [то есть Независимая] Україна»), *самостийная, самостийныки, нэнька* (как часть выражения «ненька-Україна» – «матушка-Украина»), *перемога* (победа), *зрада* (измена), *свидомый* (сознательный) и его уничижительный жаргонный вариант *свидомит* и др., сравн.: *Незалежная* миновала семидневный рубеж с момента подписания президентом Петром Порошенко указа от 26 ноября 2018 года [62]; *Я прекрасно отношусь к обычным гражданам Украины. Даже к тем, кто говорит на мове* [45]; *С передачей пленных карателей в*

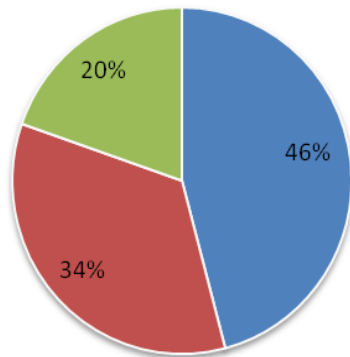
нэньку тоже вышло нехорошо [41]; *Накал, с которым Свидомиты нападают на Россию, прямо пропорционален собственным неудачам в политике и экономике* [87] и т. д.

В потоке украинизмов, проникших в русский язык вследствие военно-политических потрясений в Украине, особо негативной оценочностью и едкостью отличаются лексические инновации, образованные от слияния отдельных слов в цельную ЛЕ, как, например, *жовтоблакитники* (от сложного колоратива «жовто-блакитний» – «желто-голубой»), цвета государственного флага Украины), *щенемерлики* (некорректное производное от первой строчки украинского гимна «Ще не вмерла України ні слава, ні воля») и т. п., например: *Щенемерлик, ты с какой Россией воюешь?* [86].

Выводы. События, происходящие на юго-востоке Украины, начиная с марта 2014 г., существенно изменили привычную картину мира сторон-участниц данного конфликта, привели к новой интерпретации действительности, возникновению новых ментальных конструктов, объективируемых в языке при помощи целого ряда лексических инноваций, большая часть которых подпадает под определение «языка ненависти». Приоритетными в этом плане являются оскорбительно-уничижительные номинации представителей противоположного лагеря с учетом их мировоззренческих / идеологических, национальных / этнических, территориальных / региональных характеристик. Значительное обновление претерпел и военный жаргон, вобравший в себя не только реактуализированные ситуацией сленгизмы эпохи афганской кампании 1979-89 гг., но и лексические инновации, обусловленные военно-политическими реалиями текущего вооруженного конфликта на Донбассе. Образование неологизмов происходит в соответствии с существующими в русском языке способами (словообразование, семантическая деривация, заимствования). При этом используются также нестандартные словообразовательные техники (языковая игра, омофония и др.).

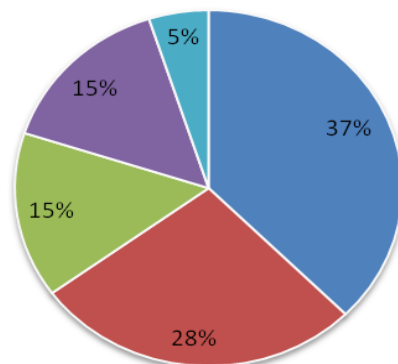
В данной статье проанализированы главным образом зафиксированные на данный момент именные группы. Однако речетворчество – это перманентный процесс, поэтому перспективы исследования связаны с изучением потенциальных лексических инноваций, в том числе и принадлежащих к другим частям речи.

1. Процентное соотношение лексических инноваций по тематическим кластерам

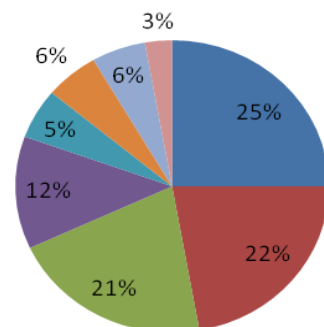
- ЛЕ, акцентирующие особенности мировоззренческо-идеологических приоритетов враждующих сторон
- Принадлежность к тем или иным государственным или квази-государственным образованиям, институтам власти

2. Процентное соотношение тематических кластеров военного сленга

- Вооружение
- Топографические маркеры
- Боевые потери
- Военные специальности и миссии
- Обмундирование

3. Процентное соотношение лексических инноваций по словообразовательным моделям

- Семантическая деривация
- Сложение основ, частей или целых слов
- Суффиксальный и префиксальный
- Заимствования
- Усечение основы

Литература

1. Бойко Б. Л. Военная лексика в речевом общении. *Вопросы психолингвистики*. 2015. № 3 (25). С. 44-53.
2. Валгина Н. С., Розенталь Д. Э., Фомина М. И. Современный русский язык: учебник / под редакцией Н. С. Валгиной. 6 изд., перераб. и доп. Москва: Логос, 2002. 528 с.
3. Вендина Т. И. Введение в языкознание: учеб. пособие для педагогических вузов. Москва, Высшая школа, 2001. 288 с.
4. Как определяется в международном гуманитарном праве термин «вооруженный конфликт»? URL: <https://www.icrc.org/ru/download/file/51020/armedconflictdefinition.pdf> (дата обращения: 10.10.2020).
5. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке. Москва: Наука, 1968. 208 с.
6. Лазарев В. «Сели и договорились!» Как в серой зоне видят мир на Донбассе после «нормандской четверки». *Фокус*, 12. 09. 2019. URL: https://focus.ua/politics/446019-territoriia_neopredeljonnosti (дата обращения: 15.10.2020).
7. Реформатский А. А. Введение в языковедение. Москва: Аспект Пресс, 1996. 536 с.
8. Русский язык на Украине. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki> (дата обращения: 16.10.2020).
9. Тимошенко Д. Военные действия и «язык вражды» – неразрывные понятия – эксперт. Радио Свобода, 07. 12. 2017. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-realii/28902620.html> (дата обращения: 12.10.2020).
10. Хабибуллина Ф. Я. Лексикографическое описание современной французской и русской политической неологии. *Вестник Марийского госуд. ун-та*. 2016. Т. 10. № 2 (22). С. 92–100.
11. Хабибуллина Ф. Я., Иванова И. Г. Региональный конфликт как источник пополнения политического корпуса лексических единиц типологически неродственных языков. *Филология и культура. Philologie and culture*. № 2 (40). К(П)ФУ, Казань, 2015. С. 132–141.
12. Цыганенко Г. П. Состав слова и словообразование в русском языке. Киев: Радянська школа, 1978. 255 с.
13. Шагалова Е. Н. Предисловие. *Самый новейший толковый словарь русского языка XXI века*. Около 1500 слов. Москва: АСТ-Пресс, 2017. С. 3–11.
14. Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1968. С.75–205.
15. Фіялка С. Мова ворожнечі на сторінках проросійських інтернет-медій у соціальних мережах. *Інформаційне суспільство*. 2016. Вип. 24. С. 15–21.
16. Яворська Г. Мова війни як складова конфлікту (шляхи трансформації українського медійного дискурсу). *Стратегії трансформації і превенції прикордонних конфліктів в Україні. Збірка аналітичних матеріалів*. Львів: Галицька видавнича спілка, 2015. С. 366–398.
17. Язык вражды. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki> (дата обращения: 18.10.2020).

References

1. Bojko B. L. Voennaja leksika v rechevom obshhenii. *Voprosy psiholingvistiki*. 2015. № 3(25). S. 44-53.
2. Valgina N. S., Rozental' D. Je., Fomina M. I. *Sovremennyj russkij jazyk: uchebnyj / pod redakciej N. S. Valginov. 6 izd., pererab. i dop.* Moskva: Logos, 2002. 528 s.
3. Vendina T. I. *Vvedenie v jazykoznanie: ucheb. posobie dlja pedagogicheskikh vuzov*. Moskva, Vyssh. shk., 2001. 288 s.
4. Как определяется в международном гуманитарном праве термин «вооруженный конфликт»? URL: <https://shhshhshh.icrc.org/ru/doshhload/file/51020/armedconflictdefinition.pdf> (data zvernennia: 10.10.2020).
5. Krysin L. P. Inozazychnye slova v sovremennom russkom jazyke. Moskva: Nauka, 1968. 208 s.
6. Lazarev V. «Seli i dogovorilis'!» Kak v seroj zone vidjat mir na Donbasse posle «normandskoj chetverki». *Fokus*, 12. 09. 2019. URL: https://focus.ua/politics/446019-territoriia_neopredeljonnosti (data zvernennia: 15.10.2020).
7. Reformatckij A. A. *Vvedenie v jazykovedenie*. Moskva: Aspekt Press, 1996. 536 s.
8. Russkij jazyk na Ukraine. URL: <https://ru.shhikipedia.org/shhiki> (data zvernennia: 16.10.2020).
9. Timoshenko D. Voennye dejstvija i «jazyk vrazhdy» – nerazryvnye ponjatija – jekspert. Radio Svoboda, 07. 12. 2017. URL: <https://shhshhshh.radiosvoboda.org/a/donbass-realii/28902620.html> (data zvernennia: 12.10.2020).
10. Habibullina F. Ja. Leksikograficheskoe opisanie sovremennoj francuzskoj i russkoj politicheskoi neologii. *Vestnik Marijskogo gosud. un-ta*. 2016. T. 10. № 2(22). S. 92–100.
11. Habibullina F. Ja., Ivanova I. G. Regional'nyj konflikt kak istochnik popolnenija politicheskogo korpusa leksicheskikh edinic tipologicheskii nerodstvennyh jazykov. *Filologija i kul'tura. Philologie and culture*. № 2 (40). K(P)FU, Kazan', 2015. S. 132–141.
12. Cyganenko G. P. *Sostav slova i slovoobrazovanie v russkom jazyke*. Kiev: Rad. shk., 1978. 255 s.
13. Shagalova E. N. *Predislovie. Samyj novejšij tolkovyj slovar' russkogo jazyka XXI veka*. Okolo 1500 slov. Moskva: AST-Press, 2017. S. 3–11.
14. Shanskij N. M. *Oчерки по русскому словообразованию*. Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta, 1968. S.75–205.
15. Fiyalka S. *Mova vorozhnechi na storinkax prorosijs'ky`x internet-medij u social'ny`x merezhax*. *Informacijne suspil'stvo*. 2016. Vy`p. 24. S. 15–21.
16. Yavorska G. *Mova vijny` yak skladova konfliktu (shlyaxy` transformaciyi ukrajins'kogomedijnogo dy`skursu). Strategiyi transformaciyi i prevenciyi pry`kordonny`x konfliktiv v Ukraini. Zbirka analy`chny`x materialiv*. L`viv: Galy`cz`ka vy`davny`cha spilka, 2015. S. 366–398.
17. Jazyk vrazhdy. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki> (data zvernennia: 18.10.2020).

Источники иллюстративного материала

18. Абаев В. И. Историко-этимологический словарь осетинского языка. Том 3. Ленинград: Наука, 1979. URL: <https://www.twirpx.com/file/260450/> (дата обращения: 18.10.2020).
19. Авдеевская «промка»: Как выглядит одна из самых горячих точек на Донбассе (Фото) . URL: <https://dnews.dn.ua/news/722789> (дата обращения: 18.10.2020).
20. АК-104. URL: <https://kerzak-1.livejournal.com/3263397.html> (дата обращения: 18.10.2020).
21. Бабченко А. И/ все это разносится по миру посредством голливудского режиссера, которому заплачено лямбы баксов. URL: <https://atr.ua/ru/publications/172274> (дата обращения: 18.10.2020).
22. Бабченко А. Война в Грузии. Первые ихтамнеты, вранье и много трупов. URL: <https://atr.ua/publications/177221> (дата обращения: 18.10.2020).
23. Блогер «слил» передовые позиции ВСУ в интернет. Штаб ООС проводит проверку. Портал «internetua», 25 мая 2018. URL: <https://internetua.com/> (дата обращения: 18.10.2020).
24. Большая война на Донбассе начнется в ближайшее время. Что делать России? (06. 03. 2018). URL: <https://omchanin.livejournal.com/2382905.html> (дата обращения: 18.10.2020).
25. Вадим Карасев в программе «СОЛЮ» на 112, 26. 02. 2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=iKVMGDoULVU> (дата обращения: 18.10.2020).
26. «Весеннее перемирие»: путинский военторг поставил в ОРДЛО 1500 т ГСМ и 21 вагон боеприпасов, – ИС. Информационное сопротивление, 15. 03. 2019. URL: https://sprotyv.info/news/...fbclid=IwAR1DPpnKflm5_EdtJD6BOnOoS11RWrlDajeOhqWOn4puZUY2Ybav_PRpsE (дата обращения: 18.10.2020).
27. В «котлах» Донбасса заработал «военторг». Комсомольская правда. Россия, 05. 09. 2014. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=htJYHMfgWVU&feature=youtu.be> (дата обращения: 18.10.2020).
28. Вот так расстреливали блокпост у села Благодатное с помощью вертолетов Ми-24. URL: <https://pikabu.ru/story/...2299516> (дата обращения: 18.10.2020).
29. В Сирии погибли путинские «ихтамнеты»: в России еще раз открестились. Главред, 05. 09. 2019. URL: <https://glavred.info/world/10101638...html> (дата обращения: 18.10.2020).
30. Гиркин рассказал, как российские «отпускники» спасли боевиков от разгрома. Главред, 20. 11. 2014. URL: <https://glavred.info/politics/296159...html> (дата обращения: 18.10.2020).
31. Гуманитарное разминирование и новые минные поля: Как выглядит промзона под Авдеевкой (Фото). Донецкие новости. 19. 07. 2014. URL: <https://dnews.dn.ua/news/721624> (дата обращения: 18.10.2020).
32. «Делайте мост, чтобы транспорт ходил и этих фашистов-галичан здесь не было», – жительница оккупированного Луганска на КПВВ «Станица Луганская». Видео. Цензор.нет, 24. 07. 2019. URL: https://censor.net.ua/video_news/3139371/ (дата обращения: 18.10.2020).
33. Дзыговбродский Д. От Да дзи. URL: <https://gmorder.livejournal.com/1977632.html> (дата обращения: 18.10.2020).
34. Доник Р. Армия воюет. Активно и результативно. Хотя и не может, из-за политики, об этом говорить вслух. URL: site.ua > skitalec (дата обращения: 18.10.2020).
35. Духи. URL: kunduz783.com > dukh (дата обращения: 18.10.2020).
36. «Ежики в тумане»: российские журналисты «засветили» позицию боевиков «ДНР». STYLER. Жизнь 05. 07. 2018. URL: <https://styler.rbc.ua/rus/zhizn/...1530775487.html> (дата обращения: 18.10.2020).
37. Елистратов В.С. Словарь московского арго : (Материалы 1980-1994 гг.): Около 8 000 слов, 3 000 идиомат. выражений. Москва: Русские словари, 1994. 700 с.
38. Жириновский: Украина – это Недогосударство! Россия – I, 13. 06. 2019. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=67u7SsV6Lpw> (дата обращения: 18.10.2020).
39. Игнатов Г. Варварский обстрел Донецка – результат провокации нацистов из ДУК ПС. Журналистская правда, 17. 06. 2019. URL: <https://jgazeta.ru/> (дата обращения: 18.10.2020).
40. Ильченко А. Куда попадают погибшие в зоне АТО и как хранят «Груз 200». Сегодня, 09. 09. 2014. URL: <https://www.segodnya.ua/lifestyle/fun/...550651.html> (дата обращения: 18.10.2020).
41. Имплементация модальностей. URL: <https://donrf.livejournal.com/tag/%D0%94%D0%9D%D0%A0> (дата обращения: 18.10.2020).
42. Интервью с Игорем Ивановичем Стрелковым-1. URL: <https://donrf.livejournal.com/tag/> (дата обращения: 18.10.2020).
43. Интервью с Игорем Ивановичем Стрелковым-2. URL: <https://donrf.livejournal.com/tag/> (13. 03. 2019) (дата обращения: 18.10.2020).
44. Йеменские хуситы атаковали два саудовских международных аэропорта. Военное обозрение, 16. 06. 19. URL: <https://topwar.ru/159098-1> (дата обращения: 18.10.2020).
45. Камакин А. Игорь Стрелков: «Рано или поздно эта война перейдет в горячую стадию». Московский комсомолец. Россия, 15. 08. 2019. URL: https://www.mk.ru/politics/2019/08/15/...html?utm_sour (дата обращения: 18.10.2020).
46. Катарина К. За шаг до войны: как Турция дала по зубам путинским «ихтамнетам». Время. Итоги недели, 03. 05. 2020. URL: <https://www.5.ua/ru/myt/...209974.html> (дата обращения: 18.10.2020).
47. Коровушкин В. П. Словарь русского военного жаргона: нестандартная лексика и фразеология вооружённых сил и военизированных организаций Российской империи, СССР и Российской Федерации XVIII–XX веков. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2000. 372 с.
48. Крутов М. Обстрелом Мариуполя руководили военные РФ – Bellingcat. URL: <https://bitva.wiki/ru/news/text/3515> (дата обращения: 18.10.2020).
49. Крымская В. Кастрюлеголовые... или почему Украина должна исчезнуть (31.05.2018). URL: <https://cont.ws/@violakrim/961621> (дата обращения: 18.10.2020).

50. Лелявский Ю. АТО: война нашего поколения или последняя война за свободу? URL: <https://zik.ua/ru/news/2018/01/17/...1246667> (дата обращения: 18.10.2020).
51. Лискович М. Дрожи, сепарня, – полк «Азов» возвращается на линию фронта. URL: <https://www.ukrinform.com/rubric-politics/2633712> (дата обращения: 18.10.2020).
52. Лугандон-2014 и Киев-2018. Не перепутайте! 13. 02. 2018. URL: <https://tvrezo.info/post/43659> (дата обращения: 18.10.2020).
53. Миссия «Эвакуация-200», которую организовал криворожанин Ярослав Жилкин: Те, кто видел смерть, как никто другой, умеют ценить жизнь. URL: <http://krlife.com.ua/news/> (дата обращения: 18.10.2020).
54. Михайленко М. Евфратский котел. *Деловая столица*, 15. 02. 18. URL: <https://inosmi.ru/military/20180215/241474252.html+&cd=66&hl=uk&ct=clnk&gl=ua> (дата обращения: 18.10.2020).
55. На Донбассе в «бригаде-200» новое пополнение: подорвались еще два боевика. *Сегодня*, 17. 12. 2018. URL: <https://www.segodnya.ua/regions/donetsk/> (дата обращения: 18.10.2020).
56. Нацистская киевская хунта в панике: русские бомбардировщики отработали удар по бандам хунты 22. 03. 2018. URL: <https://zampolit-ru.livejournal.com/11341553.html> (дата обращения: 18.10.2020).
57. Новороссия. Восставшая из пепла. Сборник статей / Сост. С. Плеханов. Litres, 2017. URL: <https://books.google.com.ua/books> (дата обращения: 18.10.2020).
58. Новости новорусского: после ихтамнетов. URL: <https://trim-c.livejournal.com/2743558.html> (дата обращения: 18.10.2020).
59. Носиков Р. На Киев. *Однако*. URL: <http://www.odnako.org/blogs/na-kyev/comments/page-4/> (дата обращения: 18.10.2020).
60. Пегов С. Бой за Донецкий аэропорт. Спартанцы против киборгов. URL: <https://life.ru/p/962588> (дата обращения: 18.10.2020).
61. Плисюк И. Киплинг был провидцем: Визг напуганных бандерлогов стоит над Украиной. URL: <https://www.politnavigator.net/...html+&cd=9&hl=uk&ct=clnk&gl=ua> (дата обращения: 18.10.2020).
62. Порошенко заявил о сосредоточении войск РФ вблизи украинской границы и обратился к НАТО за помощью. URL: http://www.ng.ru/editorial/2018-12-02/2_7453_red.html (дата обращения: 18.10.2020).
63. Почему боевиков называют дүхами? *Портал «История войны»*, 05. 01. 2019. URL: https://zen.yandex.ru/media/history_of_wars/ (дата обращения: 18.10.2020).
64. Представители «ДНР» до сих пор не вернули тело погибшего в «серой зоне» бойца «Альфы». *Интерфакс Украина*, 06. 12. 2019. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/628960.html> (дата обращения: 18.10.2020).
65. Путин: Войска, оккупировавшие части в Крыму, не являются российскими, а форму можно купить в любом военнотреге. *Московский комсомолец, Россия*, 04. 03. 2014. URL: <https://www.mk.ru/politics/news/2014/03/04/993421...html> (дата обращения: 18.10.2020).
66. Путинский «ихтамнет» на Донбассе откровенно высказался о преимуществе ВСУ (19. 02. 2019). URL: <https://zik.ua/ru/news/2019/02/19/...1512801+&cd=6&hl=uk&ct=clnk&gl=ua> (дата обращения: 18.10.2020).
67. «Работают прицельно и точно», – командир батальона террористов «Пятнашка» россиянин Кузин пожаловался на украинских военных. Видео. *Цензор.нет*, 19. 02. 2019. URL: https://censor.net.ua/video_news/3112489/ (дата обращения: 18.10.2020).
68. Рутиня войны (09. 06. 2019). URL: <https://zen.yandex.ru/media/id/5a9> (дата обращения: 18.10.2020).
69. Савельев А. Война в 16. Из кадетов в «диверсанты». URL: <https://war16.ru/> (дата обращения: 18.10.2020).
70. «Сепарня надолго запомнит зиму и лето 2019», – кадры уничтожения позиций «ДНР» у Авдеевки попали в Сеть. URL: <http://donbass.ua/news/region/2019/07/23/...html> (дата обращения: 18.10.2020).
71. Синельникова Л. Н. Информационная война ad infinitum: украинский вектор. *Политическая лингвистика*. 2014. № 2. С. 95–101. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/> (дата обращения: 18.10.2020).
72. Слава Рабинович: я хотел бы кое-что напомнить путинским дегенератам (28. 02. 2020). URL: <https://rusmonitor.com/...html+&cd=19&hl=uk&ct=clnk&gl=ua> (дата обращения: 18.10.2020).
73. Соловей И. Чем воюют «шахтеры» и российские «огпусники» на Донбассе (8. 03. 2017). URL: https://lb.ua/world/2017/03/08/360647_voyuyut_shahteri_rossiyskie.html (дата обращения: 18.10.2020).
74. Сотникова Я. Донбасские ополченцы – герои, достойные своих предков. *Российский миротворец*, 16. 07. 2014. URL: <http://www.peacekeeper.ru/ru/?module=news&action=view&id=21371> (дата обращения: 18.10.2020).
75. Срыв договорняка. *DonRF*. URL: <https://zen.yandex.ru/media> (дата обращения: 18.10.2020).
76. Страна 404 – что это значит? URL: https://pikabu.ru/story/strana_404_что_yeto_znachit_4433793 (дата обращения: 18.10.2020).
77. Туник С. На трибунах становится громче. Сергей Туник о событиях недели. *Караван*, 30. 04. 2020. URL: <https://www.caravan.kz/gazeta/...462773/> (дата обращения: 18.10.2020).
78. Украинские военные в зоне боевых действий на Донбассе ликвидировали двух снайперов боевиков незаконных вооруженных формирований. *Экономические новости*. URL: https://enovosty.com/news_politics/full/707 (дата обращения: 18.10.2020).
79. Фашик Донецкий. Исповедь «ополченца»: до сих пор непонятно, как украинцы держались в ДАПе. *Портал Антикор*, 16. 04. 2019. URL: <https://antikor.com.ua/articles/298103> (дата обращения: 18.10.2020).
80. Федченко А. Украинский Сталинград: 242 дня обороны донецкого аэропорта. *Комсомольская правда в Украине*, 29. 01. 2015. URL: <https://kp.ua/incidents/488292> (дата обращения: 18.10.2020).
81. Филь Р. Ангелы войны. *Сегодня*, 21. 08. 2015. URL: <https://www.segodnya.ua/opinion/filcolumn/...642686.html> (дата обращения: 18.10.2020).
82. Цена ошибки – смерть. Из опыта поиска и обезвреживания взрывных устройств в Чечне. *Портал «Современная армия»*, 10. 05. 2014. URL: <http://www.modernarmy.ru/article/377> (дата обращения: 18.10.2020).
83. Чем воюют боевики в Донбассе. Данные военных экспертов. Новое время. Украина. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/...48704.html> (дата обращения: 18.10.2020).

84. Шульман А. Жизнь на нуле. Репортаж из зоны АТО. Фокус, 25. 09. 2014. URL: <https://focus.ua/politics/316366> (дата обращения: 18.10.2020).
85. Шурыгин В. Человек с Севера (21. 10. 2014). URL: <https://shurigin.livejournal.com/564319.html> (дата обращения: 18.10.2020).
86. Щеневмерлик, ты с какой Россией воюешь? (08. 08. 2016). URL: <https://newsland.com/community/politic/content/...5383173> (дата обращения: 18.10.2020).
87. Щеневмерлики – галицаи – свідомиты. URL: <https://mikle1.livejournal.com/3032394.html> (дата обращения: 18.10.2020).
88. Эйдман И. Операция «Троянский конь»: для чего Путин придумал историю с формулой Штайнмайера. *Главком*, 4. 10. 2019. URL: <https://glavcom.ua/ru/think/...630232.html+&cd=18&hl=uk&ct=clnk&gl=ua> (дата обращения: 18.10.2020).
89. Электронный ресурс. URL: <https://vk.com/wall-57424472?q=y%20карателей&offset> (дата обращения: 18.10.2020).
90. Электронный ресурс (17. 05. 2017). URL: <https://sandra-nika.livejournal.com/1619403.html> (дата обращения: 18.10.2020).
91. Электронный ресурс (09. 12. 2017). URL: <https://focus.ua/politics/446019> (дата обращения: 18.10.2020).

Фу Цзін, кандидат філологічних наук, доцент, доцент факультету російської мови, Сичуанський університет іноземних мов (вул. Чжуанчжі, 33, район Шапінба, Чунцін, 400031, Китай); e-mail: fenger1205@mail.ru

Fu Jing, Ph.D. (Philology), Associate Professor, Department of Russian Language, Sichuan International Studies University (33, Zhuangzhilu Rd., Shapingba District, Chongqing, P. R. of China, 400031); e-mail: fenger1205@mail.ru

Актуальні проблеми дискурсології

УДК 811.161.1'42 Долина
DOI: 10.26565/2227-1864-2020-87-10

Функции колоративов в поэтической картине мира Вероники Долиной

Ольга Игоревна Гамали

кандидат филологических наук, доцент кафедры перевода и славянской филологии,
Криворожский государственный педагогический университет
(просп. Гагарина, 54, Кривой Рог, 50086, Украина);
e-mail: hamaliolig@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0739-1940>

Ольга Борисовна Каневская

кандидат педагогических наук, доцент кафедр перевода и славянской филологии
Криворожский государственный педагогический университет
(просп. Гагарина, 54, Кривой Рог, 50086, Украина);
e-mail: o.b.kanevska@rambler.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1703-7929>

В статье представлены результаты анализа колоративов в поэтической картине мира одной из наиболее известных современных русских поэтесс-бардов Вероники Долиной, чье творчество наследует традиции русской женской лирики Х века, в частности, поэзии А. Ахматовой и М. Цветаевой. Выявлен набор колоративов, отличающийся разнообразием и совпадающий, в целом, с общеязыковым. Отмечен цветовой дуализм картины мира В. Долиной, борьба в нем светлого и темного, белого и черного. Установлены основные функции колоративов в лирике В. Долиной: художественно-выразительная – описание предметов окружающего мира, явлений природы, внешности персонажей и лирической героини; характеризующая – характеристика чувств, эмоций лирической героини; оценочная – оценка объектов окружающего мира и внутренних переживаний лирической героини; эстетическая – оригинальные авторские трансформации колоративов; смыслообразующая и текстообразующая – превращение предметов и абстрактных понятий, в описание которых добавлен цветовой эпитет, в самостоятельные персонажи стихотворений, наполнение их особым жизненным смыслом. Подчеркивается, что цветовой лексика отражает специфику поэтического мира Вероники Долиной: целостность восприятия, неразрывную связь визуально воспринимаемого предметного мира и мира чувств женской души. Все это позволяет В. Долиной максимально индивидуализировать собственную поэтическую картину мира. Цветовая гамма предметов, которые окружают лирическую героиню, обстоятельства, которые она воспринимает, размышляя о будущем и настоящем, коррелирует с чувствами и эмоциями лирической героини. Перспектива исследования – концептуальный анализ поэтической картины мира В. Долиной.

Ключевые слова: поэтическая картина мира, лирика Вероники Долиной, цветовая лексика, состав колоративов, функции колоративов

Гамали О. И., Каневська О. Б. Функції колоративів у поетичній картині світу Вероніки Долиної

У статті подано результати аналізу колоративів у поетичній картині світу однієї з найбільш відомих сучасних російських поетес-бардів Вероніки Долиної, чия творчість успадковує традиції російської жіночої лірики ХХ століття, зокрема, поезії А. Ахматової та М. Цветаєвої. Виявлено набір колоративів, що вирізняється різноманітністю та збігається загалом із загальномовним. Зазначено колірний дуалізм картини світу В. Долиної, боротьбу у ньому світлого і темного, білого і чорного. Установлено основні функції колоративів у ліриці В. Долиної: художньо-виразальна – опис предметів навколишнього світу, явищ природи, зовнішності персонажів і ліричної героїні тощо, надання характеристики – характеристика почуттів, емоцій ліричної героїні; оцінна – оцінка об'єктів навколишнього світу і внутрішніх переживань ліричної героїні; естетична – оригінальні авторські трансформації колоративів; смислоутворювальна і текстоутворювальна – перетворення предметів і абстрактних понять, до опису яких додано колірний епітет, на самостійні персонажі віршів, наповнення їх особливим життєвим змістом. Наголошено, що колірна лексика віддзеркалює специфіку поетичного світу Вероніки Долиної: цілісність сприйняття, нероздільний зв'язок предметного світу, що сприймається візуально, та світу почуттів жіночої душі. Усе це дозволяє В. Долині максимально індивідуалізувати власну поетичну картину світу. Колірна гама предметів, що оточують ліричну героїню, обставин, які вона сприймає, розмірковуючи про майбутнє і дійсне, корелює із почуттями й емоціями ліричної героїні. Перспективним напрямом дослідження може бути концептуальний аналіз поетичної картини світу В. Долиної.

Ключові слова: поетична картина світу, творчість Вероніки Долиної, колірна лексика, склад колоративів, функції колоративів

Olga Hamali, Olga Kanevska. The functions of coloratives in the Veronica Dolina's poetic world view

The article deals with the results of analysis of coloratives in the Veronica Dolina's poetic world view. Veronica Dolina is one of the most famous contemporary Russian poetess-bards. Her creation inherits the traditions of Russian women lyrics of XX century, the poetry by A. Akhmatova and M. Cvetaeva in particular. The collection of the coloratives is identified. The collection of coloratives is diverse and coincides with the common Russian language set. The color dualism of V. Dolina's world view, fight between light

and dark, white and black in particular is marked. The main functions of coloratives in lyric texts by V. Dolina are defined, such as: artistic and expressive that means to describe interior things, natural phenomena, appearance of characters and lyrical heroine; characterizing function that means to characterize lyric heroines' feelings, emotions; evaluation function that means to evaluate interior objects and lyric heroines' internal experience; esthetic function that means the authors' original transformation of coloratives; meaning-making and text-making functions that mean to transformed things and abstract concepts with color epithets into separate poetic characters, to feel them with special original life meaning. It is emphasized that color lexemes represent the V. Dolina's specific poetic world view characteristics such as integrity of perception, an inseparable connection of the perceived visually objective world with the world of woman's soul emotions. All these facts allow to V. Dolina maximally individualize her own poetic world view. The color spectrum surrounding the lyric heroine, the circumstances she perceives when thinking about the future and the present correlates with the lyric heroine's feelings and emotions. The research perspective is conceptual analysis of the V. Dolina's poetic world view.

Keywords: poetic world view, Veronica Dolina's creation, color lexemes, collection of coloratives, functions of coloratives

Как утверждал еще А. А. Потебня, «художественное произведение есть синтез трёх моментов (внешней формы, внутренней формы и содержания), результат бессознательного творчества, средство развития мысли и самосознания, <...> слово и есть искусство, именно поэзия» [16, с. 35]. Проблема изучения поэтического языка и связанная с ней проблема анализа поэтической картины мира отдельного автора долгое время остаются актуальными в филологии. В разные периоды им уделяли внимание многие исследователи (В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, Ю. М. Лотман, А. А. Потебня, Я. Славинский, Н. М. Шанский, Л. В. Щерба, Л. П. Якубинский и др.), подчеркивавшие, что изучение языка художественного произведения тесно связано с исследованием языка художественной литературы и её стилей в целом, а также языка того или иного писателя, его поэтической картины мира.

По мнению В. В. Виноградова, «изучение поэтической речи современного писателя представляет чрезвычайный методологический интерес. В рамках современности особенно острым может быть постижение своеобразия индивидуального поэтического стиля как замкнутой системы языковых средств, характерные особенности которой ещё ярче всплывают на фоне обладания общими формами повседневно-интеллигентской речи в её разных функциях» [3, с. 369].

Особую область современной русской лирики формирует авторская песня – феномен, буквально завоевавший свое право не только на существование, но и уважение и изучение. Опыт юющих поэтов привлекает всё более пристальное внимание литературоведов, лингвистов, педагогов (см. например [2; 10 и др.]). В этой связи особенно интересным представляется анализ поэтической картины мира известной русской поэтессы, барда Вероники Аркадьевны Долиной, творчество которой отличается необыкновенной душевной проникновенностью, романтичностью, глубиной психологических переживаний. Говоря о творческой биографии поэтессы, И. Глейзер отмечает: «Вероника Долина в чисто поэтическом плане наследует своим великим предшественницам – Ахматовой и Цветаевой. <...> нельзя не заметить, как в долинских

текстах самобытно сплавлены ахматовское пристрастие к “прозы пристальным крупницам” с цветаевским распевным началом и её же рискованной раскованностью, как по-ахматовски естественна долинская лирическая первоизданность, приподнятая над землёй чуточку книжным цветаевским романтизмом» [5].

Творчество поэтессы несомненно заслуживает внимания. Л. Мних подчёркивает, что художественные произведения, созданные В. Долиной, являются «единством текста, музыки (мелодии) и самого исполнения, а в последнее десятилетие к исполнению нужно добавить и семантику интернет-заставок, на фоне которых звучат песни в Интернете» [17]. Всё это существенно затрудняет их анализ и интерпретацию. Тем не менее, в целом ряде литературоведческих, лингвистических и культурологических работ (И. Глейзер, М. Голикова, Л. Гущина, Л. Дьякова, В. Зайцев, Ю. Инюшкина, Н. Коржавин, Д. Курилов, Л. Мних, Р. Мних, Ю. Орлова, М. Соломахина и др.) рассматриваются вопросы жанровой принадлежности, поэтики и символики текстов В. Долиной, определяются особенности проявления в них диалога культур, культурологический смысл архетипических образов, их семантика, выявляются содержательные функции некоторых лексических парадигм в долинской лирике. Творческая лаборатория поэтессы включается в широкий контекст исследования процесса поиска и выбора нужного слова [15]. Однако вопрос об изучении её поэтического языка остаётся открытым в связи с отсутствием фундаментальных трудов по этой теме.

Отметим также, что внимание лингвистов (Л. В. Авдеева, О. И. Гамали, Ю. А. Гвоздарёв, Л. В. Зубова, О. Б. Каневская, Е. А. Некрасова, Р. Г. Почхуа, Л. В. Суханов, В. И. Хрулёв, Е. С. Штенгелов и др.) всегда привлекало исследование цветовой гаммы в художественной литературе, т.к. колоративная лексика, являющаяся неотъемлемым компонентом поэтической картины мира, располагает огромными изобразительно-выразительными возможностями, создаёт зрительную, осязаемую цветовую картину мира. О важности цветообозначений как конструктивного элемента языковой картины мира и неухающем интересе к этому пласту лексики свидетельствуют, с одной стороны, непрекращающиеся попытки упорядочить и обобщить имеющийся языковой материал или осмыслить опыт такого обобщения

(см. недавние работы Г. И. Капниной и И. Б. Коротяевой [11], О. В. Крамковой [12] и т. д.), а с другой – всё новые и новые пробы постижения концептуальной роли колоративов в конкретных произведениях [3; 13; 15], что помогает определить особенности мировоззрения, мироощущения и мировосприятия автора, состояние его души, настроение.

Таким образом, неизученность поэтической картины мира Вероники Долиной в целом и цветовой гаммы её произведений в частности обусловили актуальность и новизну темы данного исследования.

Цель статьи – выявить состав и функции колоративов в поэтической картине мира В. Долиной.

Цвет в языковом сознании выступает как особый способ осмысления мира, как оценка действительности. В научной литературе указывается, что лексико-семантическое поле колоративов, реализуемое в форме отдельных цветолексем, словосочетаний, является элементом поэтической картины мира и концептуализируется автором индивидуально [1, с. 51]. Поэтому определение функций колоративов в определенном художественном тексте показательно для выявления специфики поэтической картины мира его автора.

Анализ текстов В. Долиной показал, что цветовая палитра, которую она использует, разнообразна: *чёрный, смоляной, белый, белоснежный, жёлтый, золотой, золотистый, рыжий, красный, тёмно-красный, багровый, алый, пурпурный, розовый, тёмно-розовый, синий, сапфировый, голубой, сиреневый, аметистовый, зелёный, серый, серебряный, серебристый, стальной, серо-стальной, пороховой, перламутровый, бурый, серо-бурый, бронзовый, смуглый, тёмный, тёмно-грозовой, светлый* и др. Отметим, что состав лексико-семантического поля цвета в поэтической картине мира В. Долиной в целом совпадает с общезыковым. Поэтесса, используя общезыковые значения и отношения слов, переосмысливая их, создаёт собственную картину мира.

Чаще всего колоративы употреблены в прямой номинации для воспроизведения деталей реального мира и выполняют стилистические задачи в качестве художественно-выразительного средства. С помощью цветовой лексики в изобразительной функции визуализируется повествование, создаётся наглядная, живописная картина художественной реальности: *Вот майская веточка – белая, будто на выданье, / Давно позабыла уже о минувшей зиме* [7, с. 94] (тут и далее выделено нами. – О. Г., О. К.); *Но моих ли рук варенье пенкой розовой бурлит?* [6, с. 198]; *На них лежит пурпурный свет. / Он брызжет из старинной книжки, / Которой, может*

быть, и нет [6, с. 142]; *Смотри – какой лужок зелёный* [9, с. 50]; *И здеишняя вода зелёным светом плещет мне неярко* [9, с. 178].

Колоративы помогают поэтессе более наглядно описать различные предметы окружающей действительности: *Старинный чёрный тяжкий паровоз...* [9, с. 30]; *И бинты, как пух, белоснежны* [9, с. 108]; *А что с Москвою, с моим зелёным домишком?* [9, с. 161]; *Я сегодня потерял синенький мячик* [6, с. 303]; а также природные объекты и явления: *И луне на небо чёрное всходить* [8, с. 134]; *Дерево с чёрной кроной* [8, с. 311]; *Смотри-смотри за чёрной тучей, / Как солнце станет исчезать* [7, с. 113]; *У речки темны берега* [9, с. 148]; *Зимой повсюду белые холмы* [9, с. 49]; *Всё багровее горизонт, / будто он из прибрежной яшмы* [9, с. 108]; *Вечерний отгрохочет гром – зазеленеют насаждения* [9, с. 146]; *Голубая поёмка метёт* [7, с. 217].

Природа в стихах В. Долиной предстает в разнообразных оттенках, которые выражают одухотворённость окружающего мира, гармонию лирической героини с ним: *И была на целом свете тишина, / И плыла по небу рыжая луна, / И зайчоночка волчиха родила, / И волчоночка зайчиха родила...* / *И стоять на целом свете тишине, / И луне на небо чёрное всходить, / И зайчоночка родить одной жене, / А другой жене волчоночка родить* [7, с. 210]; *Посмотрю на алую зарю... расскажу я красно солнышку* [6, с. 419]; *И на сердце не вёл жасминовый сад с одною пурпурной розой* [9, с. 133].

Следуя традиции, с помощью колоративов поэтесса описывает внешность персонажей и лирической героини: *Как юный ослик, черноглазая* [7, с. 105]; *Помнишь чёлку мою смоляную?* [8, с. 257]; *Кажьбый сер и черноголов.* / *Тут не нужно слов* [9, с. 16]; *Приснился тёмных глаз её колодец* [9, с. 85]; *Он тоже светлоглаз...* [8, с. 245]; *Рыжий, рыжий дружище Джекки...* [6, с. 371]; *Разносились... глаза палились – зеленуцие* [9, с. 90]; *Но их черты грозовые... Зрачки – зелёный крыжовник* [9, с. 110]; *Голубоглазые брюнеты ... заполняют улицы планеты* [8, с. 266]; элементы их одежды: *Что пляшут так легко в сиреневых и красных, в серебряных трико!* [8, с. 402]; *И унесли пакет с шинелью серой / С достоинством, и грацией, и верой* [9, с. 11]; *На нём треугольная шляпа / И серый походный сюртук* [9, с. 150]; *Вот косынка кружевная с золотистой каймою...* [7, с. 166]; *Послушайте уж немолодого еврея — женского пола, в красном пальто* [9, с. 187].

Колоративы помогают выразить отношение лирической героини к персонажам стихов и к самой себе, к их и своим чувствам: *Никакая ты не золотая, ты вообще – неизвестной масти* [6, с. 303]; *Тёмный пламень изнутри горит* [7, с. 19]; *В голове моей нет уже того молодого салата... если акцент снести на зелёность* [6, с. 207].

Таким образом, цветовые детали в стихах В. Долиной служат характеристикой внутреннего состояния автора и способствуют созданию соответствующего настроения у читателя. Например, *чёрный* цвет, преобладающий в её поэзии, создаёт атмосферу глубокой задумчивости, тяжёлых переживаний, безнадежности, траурности: *Кукольник, кукольник, чёрная душа* [8, с. 74]; *Вижу – трещина в самой крови, незапекшейся, чёрной, венозной...* [8, с. 230]; *Птица чёрная к полночи постучится в грудь мою* [8, с. 228]; *Черней и тише ада? Быть может, Муха...* [9, с. 56]; *День был чёрен. / И пар был крут* [9, с. 61]; *И для тебя цветы растут из черноты* [8, с. 45].

Во многих контекстах колоративы приобретают оценочное значение: *Кругом – такая темь, я не найду огня* [7, с. 201]; *Синий – как тетива. / Сильный, как вся Москва* [9, с. 88]; *И мотылёк – цветной флажок* [7, с. 124]. Это даёт автору возможность чёткого и образного выражения оценки окружающего мира и природы, внутренних переживаний лирической героини.

Эстетическая функция реализуется в сложных оригинальных авторских преобразованиях цвета: *Лето нынче долгое, небо цвета тёмно-грозового, порохового* [6, с. 248]; *Не обморочно-синее сиянье в небесах* [7, с. 102]; *Хочу увидеть тебя в костюме, волшебнo-серо-стальном костюме* [6, с. 201].

Достаточно часто колоративы в композиции текста выполняют смыслообразующую и текстообразующую функции: *Но где летали сны зелёные – торчат уголья раскалённые* [6, с. 430]; *А кто спасёт твою рыжью душу* [6, с. 371]; *Боюсь сказать, какие рифмы... и алые, и голубые* [9, с. 146]. Неодушевленные конкретные предметы, абстрактные понятия, украшенные цветовым эпитетом, становятся самостоятельными персонажами стихотворений, наполняются жизненным смыслом.

Отметим, что поэтическая картина мира В. Долиной противоречива и двойственна. Этот дуализм выражается в борьбе светлых и тёмных

тонов, яркого и тусклого, чёрного и белого: *Чёрный мой дым, светлый мой дух, вспомнит ещё галльский петух* [6, с. 214]; *И побелеет чёрный завиток* [8, с. 19]; *И жизнь там увидят чёрную, чудную – это зимнее небо с ярчайшими искрами* [8, с. 60]; *На белый или на чёрный пришёл ты на этот свет...* [7, с. 38]; *Лицо твоё светло, жилище скудно, на улице темно, но многолюдно* [6, с. 94]; *Долгий поиск, тяжкий труд. / Чёрный поезд, белый пруд* [8, с. 28]; *Знает – как мне светло, как мне темно бывает* [9, с. 121]; *Сны беспокойные, светлая тьма* [8, с. 111].

Таким образом, индивидуализация долинской поэтической картины мира осуществляется посредством выразительности образов, в создании которых участвуют колоративы, выполняющие в текстах разнообразные функции (изобразительную, оценочную, эстетическую, смыслообразующую, текстообразующую). Цветовая лексика отражает специфику поэтического мира В. Долиной: целостность восприятия, неразрывную связь визуально воспринимаемого предметного мира и мира чувств женской души.

Цветовая гамма предметов, окружающих лирическую героиню, обстановки, которую она воспринимает, размышляя о будущем и настоящем, в состоянии счастливой или неразделённой любви, в разлуке с любимым или в ожидании встречи, коррелирует с испытываемыми лирической героиней чувствами. На фоне переживаемого ею эмоционального состояния из целостности окружающего выделяются отдельные цветные фрагменты.

Являясь одним из важнейших средств формирования уникального поэтического мира произведений В. Долиной, цветовые номинации способствуют созданию образной, яркой, эмоционально насыщенной поэтической картины мира, отражающей мировоззрение и мировосприятие поэтессы.

Думается, перспективным направлением дальнейшего исследования является концептуальное описание поэтической картины мира Вероники Долиной.

Литература

1. Бахилина Н. Б. История цветообозначений в русском языке. Москва: Наука, 1975. 288 с.
2. Беленький Л. П. Секрет успеха: о природе художественного творчества в авторской песне // Журнал «Про ДОД». 2017. URL: <https://prodod.moscow/archives/1924> (дата обращения: 15.10.2020).
3. Виноградов В. В. О языке художественной литературы. Москва: Изд-во АН СССР, 1959. 654 с.
4. Войналович Е. В. Лексико-семантическое поле колоративов в романе И. С. Шмелева «Няня из Москвы» // Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке. 2015. № 1. С. 97-103. URL: <https://www.elibrary.ru/contents.asp?issueid=1406880> (дата обращения: 15.10.2020).
5. Глейзер И. Вероника Долина: От первого рожденья до второго // «Русский Израильтянин». 1998. URL: <http://www.bard.ru/article/8/17.htm>
6. Долина В. А. Песни. Москва: «Время», 2006. 448 с.
7. Долина В. А. Стихи о любви. Москва: «Эксмо», 2008. 256 с.
8. Долина В. А. Сэляви: Сборник стихотворений и прозы. Москва: «Эксмо-пресс», 2001. 416 с.

9. Долина В. А. Цветной бульвар. Москва: «Эксмо», 2015. 320 с.
10. Кадочникова С. А. Журналистский дискурс в художественной системе авторской песни. Песня-репортаж как информационно-лирический жанр // Вопросы литературы. 2018. № 4. С. 173-190. URL: <https://volpit.ru/article/zhurnalistskiy-diskurs-v-sisteme-avtorskoj-pesni-pesnya-reportazh-kak-informatsionno-liricheskiy-zhanr/> (дата обращения: 15.10.2020).
11. Капнина Г. И., Коротяева И. Б. Концепт «цвет» в языковой картине мира // Филология и лингвистика. 2016. № 1(3). С. 20-23. URL: <https://moluch.ru/th/6/archive/23/205/> (дата обращения: 15.10.2020).
12. Крамкова О. В. Опыт лексикографического описания цветообозначений в русском языке («Словарь цвета и цветовых оттенков», Н. Новгород, 2014) // Социальные трансформации. Смоленск: Смоленский государственный университет, 2019. С. 98-103. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41391848> (дата обращения: 15.10.2020).
13. Лоптева Т. С. Индивидуально-авторские колоративы в стихотворениях М. И. Цветаевой (на основе сборников 1913-1925 гг.) // Молодой ученый. 2017. № 3 (137). С. 653-656. URL: <https://moluch.ru/archive/137/38398> (дата обращения: 15.10.2020).
14. Морщинский В. С. Эмотивная семантика колоративов в прозе Л. Н. Андреева // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2017. № 5 (71). С. 118-122. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/emotivnaya-semantica-kolorativov-v-proze-l-n-andreeva> (дата обращения: 15.10.2020).
15. Норман Б. Ю. Отдаленное знакомство слов // Психолингвистические аспекты изучения речевой деятельности. Екатеринбург: Уральский государственный педагогический университет, 2019. № 17. С. 155-178. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=38228067> (дата обращения: 15.10.2020).
16. Потебня А. А. Теоретическая поэтика / Сост., вступ. ст., коммент. А. Б. Муратова. Москва: Высшая школа, 1990. 344 с.
17. Mnich L. «Поэт – у древа времени отросток...»: Поэтика и символика текстов Вероники Долиной. Siedlce: Instytut Kultury Regionalnej i Badań Literackich im. Franciszka Karpińskiego. Stowarzyszenie, 2016. 178 с. URL: <https://repozytorium.uph.edu.pl/bitstream/handle/11331/1221/Mnich%20Ludmila.Dolina.pdf?sequence=1> (дата обращения: 15.10.2020).

References

1. Vaxy'ly'na N. B. (1975). Y'story'ya czvetooboznachenij v russkom yazyke. Moskva: Nauka. 288 s.
2. Belen'kyy L. P. (2017). Sekret uspekha: o pryrode khudozhestvennogo tvorchestva v avtorskoj pesne // Zhurnal «Pro DOD». URL: <https://prodod.moscow/archives/1924> (data zvernennia: 15.10.2020).
3. Vy'nogradov V. V. (1959). O yazyke khudozhestvennoj ly'teratury. Moskva: Y'zd-vo AN SSSR. 654 s.
4. Voynalovych E. V. (2015). Leksyko-semanticheskoe pole kolorativov v romane Y. S. Shmeleva «Nyanya yz Moskvы» // Humanitarnye yssledovaniya v Vostochnoy Sybyry y na Dal'nem Vostoke. # 1. S. 97-103. URL: <https://www.elibrary.ru/contents.asp?issueid=1406880> (data zvernennia: 15.10.2020).
5. Glejzer Y'. (1998). Verony'ka Doly'na: Ot pervogo rozhden'ya do vtorogo // «Russky'j Y'zray'l'tyan'ny». URL: <http://www.bard.ru/article/8/17.htm> (data zvernennia: 15.10.2020).
6. Doly'na V. A. (2006). Pesny`. Moskva: «Vremya». 448 s.
7. Doly'na V. A. (2008). Sty'xy' o lyubvy`. Moskva: «Эксмо». 256 s.
8. Doly'na V. A. (2001). Selyavy`: Sborny'k sty'xotvoreny'j y' prozy. Moskva: «Эксмо-press». 416 s.
9. Doly'na V. A. (2015). Czvetnoj bul'var. Moskva: «Эксмо». 320 s.
10. Kadornyykova S. A. (2018). Zhurnalyst'skiy dyskurs v khudozhestvennoy sisteme avtorskoj pesny. Pesnya-reportazh kak informatsionno-lyricheskyy zhanr // Voprosy lyteratury. # 4. S. 173-190. URL: <https://volpit.ru/article/zhurnalistskiy-diskurs-v-sisteme-avtorskoj-pesni-pesnya-reportazh-kak-informatsionno-liricheskiy-zhanr/> (data zvernennia: 15.10.2020).
11. Kapnyna H. Y., Korotyayeva Y. B. (2016). Kontsept «tsvet» v yazykovoy kartyne myra // Fylolohyya y lynchvystyka. # 1(3). S. 20-23. URL: <https://moluch.ru/th/6/archive/23/205/> (data zvernennia: 15.10.2020).
12. Kramkova O. V. (2019). Opyt leksykohrafycheskogo opysaniya tsvetooboznachenij v russkom yazyke («Slovar' tsveta y tsvetovykh ottenkov», N. Novhorod, 2014) // Sotsyal'nye transformatsyy. Smolensk: Smolenskiy hosudarstvennyy unyversytet. S. 98-103. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41391848> (data zvernennia: 15.10.2020).
13. Lopteva T. S. (2017). Yndyvdual'no-avtorskiye kolorativy v stykhotvorenyyakh M. Y. Tsvetaevoy (na osnove sbornikov 1913-1925 hh.) // Molodoy uchenyy. # 3 (137). S. 653-656. URL: <https://moluch.ru/archive/137/38398> (data zvernennia: 15.10.2020).
14. Morshchynskyy V. S. (2017). Emotivnaya semantika kolorativov v proze L. N. Andreeva // Fylolohicheskiye nauky. Voprosy teoryy y praktyky. Tambov: Hramota. # 5 (71). S. 118-122. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/emotivnaya-semantica-kolorativov-v-proze-l-n-andreeva> (data zvernennia: 15.10.2020).
15. Norman B. Yu. (2019). Otdalennoe znakomstvo slov // Psykholynhvysticheskiye aspekty yzuchenyya rechevoy deyatel'nosti. Ekaterynburh: Ural'skiy hosudarstvennyy pedahohycheskiy unyversytet. # 17. S. 155-178. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=38228067> (data zvernennia: 15.10.2020).
16. Potebnya A. A. (1990). Teorety'cheskaya poety'ka / Sost., vstup. st., komment. A. B. Muratova. Moskva: Vysshaya shkola. 344 s.
17. Mnich L. (2016). «Поэт – у древа времени отросток...»: Poety'ka y' sy'mvoly'ka tekstov Verony'ky' Doly'noj. Siedlce: Instytut Kultury Regionalnej i Badań Literackich im. Franciszka Karpińskiego. Stowarzyszenie. 178 с. URL: <https://repozytorium.uph.edu.pl/bitstream/handle/11331/1221/Mnich%20Ludmila.Dolina.pdf?sequence=1> (data zvernennia: 15.10.2020).

Гамалі Ольга Ігорівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та слов'янської філології, Криворізький державний педагогічний університет (просп. Гагарина, 54, Кривий Ріг, 50086, Україна); e-mail: hamaliolig@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4817-0765>

Olha Hamali, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of Department of Translation and Slavic Philology, Kryvyi Rih State Pedagogical University (54, Naharina street, Kryvyi Rih, 50086, Ukraine); e-mail: hamaliolig@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4817-0765>

Каневська Ольга Борисівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри перекладу та слов'янської філології, Криворізький державний педагогічний університет (просп. Гагарина, 54, Кривий Ріг, 50086, Україна); e-mail: o.b.kanevska@rambler.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1703-7929>

Olga Kanevska, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Department of Translation and Slavic Philology, Kryvyi Rih State Pedagogical University (54, Naharina street, Kryvyi Rih, 50086, Ukraine); e-mail: o.b.kanevska@rambler.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1703-7929>

Лексико-тематична парадигма чорного кольору в ідіостилі Е. М. Ремарка

Галина Іванівна Капніна

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології,
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
(вул. Г. Батюка, 19, Слов'яськ, 84116, Україна);
e-mail: halynakapnina@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9127-3017>*

Мета дослідження полягала в структуруванні словосполук з елементом «schwarz» за лексико-тематичними групами та їх детальній характеристиці, що уможливило визначення всіх семантичних варіантів чорного кольору в ідіостилі Е. М. Ремарка та допомогло виявити відтінки їх значення у процесі декодування читачем творів видатного літератора.

Реалізація поставлених завдань дослідження передбачала інтегративне застосування загальнонаукових методів (опису, індукції, дедукції), так само як аналізу словникових дефініцій, класифікацію та моделювання фактичного матеріалу.

Лексико-тематична парадигма чорного кольору в ідіостилі Е. М. Ремарка представлена словосполученнями на позначення зовнішності людини, одягу та взуття; рослинного і тваринного світу, навколишнього середовища, природних явищ; предметів побуту; будівельних споруд, транспорту; світлотіней, форм і фігур; заборонених, протизаконних дій; опису душевного та фізичного стану людини. Перша група виявилась найчисельнішою, тоді як група, в якій зібрано вирази, що передають важкий душевний або фізичний стан людини, представлена найменшою кількістю сполучень, котрі складають палітру чорного кольору в творах Е. М. Ремарка. Найактивніше (кожен четвертий прикметник на позначення кольору) аналізований колоронім вживається автором у творі «Люби ближнього свого».

Детальний аналіз дискурсу письменника показує, що кольоровий доміант «schwarz» є важливим елементом творчого методу автора. Він використовується не з метою знебарвлення дійсності, він зафарбовує її у темний колір, бере участь у формуванні емоційної складової тексту, стимулює асоціативну діяльність читача. За допомогою лексичних одиниць на позначення чорного кольору Ремарк ідентифікує свого героя, вербалізує його портрет, наповнює його змістом і глибиною. Чорний колір тут – рефлексія на екзистенційні проблеми, що виходять на перший план для героїв Ремарка.

Ключові слова: чорний колір, лексико-тематична парадигма, ідіостиль, Е. М. Ремарк

Капніна Г. И. Лексико-тематическая парадигма чёрного цвета в идиостиле Э. М. Ремарка

Цель исследования заключалась в структурировании словосочетаний с элементом «schwarz» по лексико-тематическим группам и их характеристике, что позволило определить все семантические варианты черного цвета в идиостиле Э. М. Ремарка и помогло выявить оттенки их значения в процессе декодирования читателем произведений выдающегося литератора.

Реализация поставленных задач исследования предусматривала интегративное использование общенаучных методов (описания, индукции, дедукции), так же как анализа словарных дефиниций, классификацию и моделирование фактического материала.

Лексико-тематическая парадигма черного цвета в идиостиле Э. М. Ремарка представлена словосочетаниями для обозначения внешности человека, одежды и обуви; растительного и животного мира, окружающей среды, природных явлений; предметов быта, строительных сооружений, транспорта; светотеней, форм и фигур; запрещенных, противозаконных действий; описания душевного и физического состояния человека. Первая группа оказалась наиболее многочисленной, тогда как группа, в которой собраны выражения, передающие тяжелое душевное или физическое состояние человека, представлена наименьшим количеством словосочетаний, которые составляют палитру черного цвета в произведениях Э. М. Ремарка. Активно (каждое четвертое прилагательное для обозначения цвета) анализируемый колороним употребляется автором в произведении «Возлюби ближнего своего».

Детальный анализ дискурса писателя показывает, что цветовой доминант «schwarz» является важным элементом творческого метода автора. Он используется не с целью обесцвечивания действительности, он окрашивает ее в темный цвет, участвует в формировании эмоциональной составляющей текста, стимулирует ассоциативную деятельность читателя. С помощью лексических единиц для обозначения черного цвета Ремарк идентифицирует своего героя, вербализирует его портрет, наполняет его смыслом и глубиной.

Ключевые слова: чёрный цвет, лексико-тематическая парадигма, идиостиль, Э. М. Ремарк

Halyna Kapnina. The lexical-thematic paradigm of the colour black in the idiostyle of E. M. Remarque

The purpose of the research is to structure collocations with the «schwarz» element by lexical-thematic groups and their characteristics, which made possible the identification of all semantic variations of the colour black in the idiostyle of E. M. Remarque and helped to reveal the shades of their meaning in the process of reader's perception of this prominent writer's works.

To achieve its stated goals the study involved the integrational use of general scientific methods (description, induction, deduction), as well as the analysis of dictionary definitions, modelling and classification of the actual material.

The lexical-thematic paradigm of the colour black in the idiostyle of E. M. Remarque is represented by collocations to describe character appearance, shoes and clothes; the plant and animal world, the environment, natural phenomena; household items, building structures, transport; lighting, shapes and figures; forbidden actions and malpractice; people's mental and physical states. The first group was found to be the most numerous one, while the group which describes people's severe mental or physical conditions comprised the smallest number of collocations, which make up the black palette of E. M. Remarque's works. Analysed coloronym (every fourth adjective to denote the colour) is the most actively used by the author in his work „Liebe deinen Nächsten”.

The detailed analysis of the writer's discourse shows that the colour dominant „schwarz” is an important element of the author's creative method. It is not used to remove colour from reality; it paints it in dark colours, contributes to the formation of the emotional component of the text and stimulates the associative activity of the reader.

Key words: black colour, lexical-thematic paradigm, idiosyle, E. M. Remarque

Колористика уже декілька десятиріч років є активно й різнобічно досліджуваною мовознавчою категорією. Колороніми намагаються класифікувати – за семантичними типами, за словотвірною структурою, за частотністю вживання, за ієрархією, за фізичними параметрами (С. Кантемір, Л. Ковбасюк, Н. Ніколаєва); дослідити як перекладознавчу проблему (І. Ковальська, Т. Кияк, А. Науменко, О. Огуй); вивчити як компонент фразеологічних одиниць (І. Гуменюк, О. Зубач, Т. Семашко); проаналізувати як складову авторського ідіостилу (С. Бабулевич, Г. Губарева, Л. Мініч) тощо.

Колір як відображення емоційного стану людини цікавив ще давніх мислителів, однак першою ґрунтовною роботою, де проводились паралелі між кольорами та якостями людської душі, можна вважати працю Й. В. Гете «Zur Farblehre» (1810). ХХ ст. – період активного дослідження кольору представниками різних напрямків у лінгвістиці. Так, дискутованою стала теорія лінгвістичної відносності (Е. Сепір, Б. Уорф), яку підважили американські дослідники Б. Берлін і П. Кей («Basic Color Terms: Their Universality and Evolution», 1969), представники теорії універсалізму. Ці вчені обстоювали позицію виникнення й розвитку кольороназв у різних мовах як своєрідну лінгвістичну універсалію. Пізніше була оприлюднена думка щодо унікальності сприйняття кольору окремими етносами (А. Вежбицька, Ю. Апресян, А. Михайлова). Сьогодні колір є об'єктом дослідження культурології, лінгвістики, літературознавства. У нашій роботі колір аналізується як важливий елемент індивідуального стилю автора.

Важливість колоронімів (колоронайменувань, колоронімацій, кольоропозначень, колористичної лексики), що у вітчизняній філології визначаються як лексеми, денотативним значенням яких є ознака кольору [5, с. 19], в художньому дискурсі беззаперечна. Колір є константою естетичного сприйняття, передає настрій твору, допомагає читачеві уявити пропоновану автором картину, ситуацію, акцентує його увагу на деталях, які видаються йому найсуттєвішими, додає образам виразності, інформативності, інтенсивності.

Як правило, у кожного митця є свій набір часто застосовуваних колоронімів, які домінують у тексті. Для творчості окремих письменників певні кольори є настільки вагомими та символічними, що з часом їх починають асоціювати з цими кольорами. Колоронайменування, особливо активно вживані автором, характеризують грані його світосприйняття і є складовою його ідіостилу.

Ідіостиль автора з усією сумою мовних засобів, за допомогою яких він реалізує свій творчий задум, є своєрідним фундаментом, який дозволяє простежити систему асоціативно-смислових полів створення текстового простору. А, беручи до уваги той факт, що письменникам і читачам певного літературного жанру властивими є схожі риси психіки, що відрізняють їх від письменників і читачів інших літературних жанрів, іншими словами, за своїми психологічними характеристиками читач схожий на письменника, книги якого йому подобаються [2, с. 59], можемо зробити такий висновок: процес створення автором образів – у тому числі, й за допомогою колоронімацій – завершується осмисленням та сприйняттям цих образів його читачами і від того, які асоціації викликає певний колір у читача, у певній мірі залежить реалізація задуму письменника.

Аналізуючи романи Е. М. Ремарка, можна з впевненістю стверджувати наступне: чорний колір – знаковий для його творів, що з огляду на переважно драматичну тематику романів автора є цілком очікуваним. Детальний аналіз словосполучень, елементом яких виступає колоронімація «schwarz», дозволить нам визначити тематичну палітру чорного кольору в творчості письменника.

Отже, мета даної наукової розвідки полягає в структуруванні словосполук з елементом «schwarz» за лексико-тематичними групами та їх детальній характеристиці, що уможливить визначення всіх семантичних варіантів чорного кольору в ідіостилі Е. М. Ремарка й допоможе виявити їх значення у процесі сприйняття читачем творів видатного літератора.

Предметом даної наукової розвідки не випадково стали словосполучення з елементом «schwarz». По-перше, наукові факти підтверджують, що чорний колір є одним з найуживаніших не тільки в німецькій, а й у більшості мовних систем. Так, А. Вежбицька наголошує, що у мовах світу прикметник «чорний» зустрічається набагато частіше, ніж інші [3, с. 252], С. Кантемір називає колоронім «schwarz» своєрідним «лідером» серед лексичних одиниць на позначення кольору в німецькій мові [4, с. 8].

По-друге, результати нашого дослідження свідчать про особливу увагу Ремарка до аналізованої кольороназви. У ході реалізації мети даної розвідки було виявлено 392 лексеми на позначення чорного кольору, можна з упевненістю стверджувати, що автор наділяв його особливою функцією. Не всюди він домінує: у збірці оповідань «Der Feind» [7] означена кольороназва вжита лише один раз. Однак у романах, які слугують матеріалом статті («Arc de Triomphe» [6], «Der schwarze Obelisk» [8], «Die Nacht von Lissabon» [9], «Drei

Kameraden» [10], «Im Westen nichts Neues» [11], «Liebe deinen Nächsten» [12], «Zeit zu leben und Zeit zu sterben» [13]), чорний колір особливо часто використовується в описах природи, одягу, емоційного стану головних героїв.

Згідно з Електронним словником німецької мови, прикметник «schwarz» у німецькій мові має наступні значення: абсолютно темне забарвлення, яке не відбиває сонячних променів або світла; особливо темне забарвлення; поганий, важкий, скрутний; поза законом, заборонений, таємний [14].

Матеріали здійсненого аналізу фактичного матеріалу та результати мовознавчих студій з окресленої проблеми дають підстави презентувати парадигму чорного кольору в творчому доробку Е. М. Ремарка такими лексико-тематичними групами (див. рис. 1 наприкінці тексту):

- позначення зовнішності людини; одягу та взуття;
- рослинний і тваринний світ, навколишнє середовище, природні явища;
- предмети побуту, будівельні споруди, транспорт;
- світлотіні, форми і фігури;
- заборонені, протизаконні дії;
- опис душевного та фізичного стану людини.

Відразу зазначимо, що *перша група* словосполучень з елементом «schwarz», які позначають зовнішність людини, одяг та взуття, є очікувано найчисельнішою (173).

Серед виразів, які складають цю групу, превалюють такі, що позначають одяг (schwarzes Leinenkleid [8, с. 96], schwarzer Gehrock [8, с. 14], schwarze Strümpfe [12, с. 105]) та колір очей, волосся тощо (schwarze Augen [10, с. 340], schwarzhaariger Student [12, с. 178]). Провівши їх докладний аналіз, можемо стверджувати, що у переважній більшості вони використані автором у прямому значенні, як констатація факту забарвлення описуваних об'єктів у чорний колір, тобто, у колір, який має найменшу світлість.

Раніше ми вже зазначали, що реакція на колір у кожного реципієнта індивідуальна. Що стосується чорного кольору, то його домінування в одязі може асоціюватись з елегантним класичним стилем, а може сприйматись і як елемент трауру. Дібрані приклади доводять, що в проаналізованих творах Ремарка елементи зовнішності чорного кольору, як правило, вживаються нейтрально. Але, беручи до уваги стійку асоціацію чорного кольору з негативними проявами дійсності, підтвердження чого знаходимо вже у дефініції семантики чорного кольору, поданої на початку дослідження, можемо стверджувати наступне: чорний колір справляє на читача переважно песимістичне враження, тим більше, коли текст

насичений колоронімами на його позначення саме з такою конотацією.

До *другої групи* включено ті словосполучення, в яких чорний колір є характеристикою об'єктів рослинного та тваринного світу, а також об'єктів навколишнього середовища та природних явищ. Зазначимо, що ця група є достатньо об'ємною (62 словосполучення), утім, доволі рідко колорозначення «schwarz» позначало виключно колористичну характеристику об'єкта (schwarze Trüffel [8, с. 153]). Натомість часто за допомогою чорного кольору автор надає символічну ознаку явищам з чітко вираженою негативною асоціацією (eine schwarze Katze [10, с. 474], eine große schwarze Krähe [8, с. 208], schwarze Haufen von Ratten [11, с. 75], die Straßen wie schwarze Würmer [6, с. 667], schwarze Kakerlaken [6, с. 669] die schwarzen Gräber [13, с. 17], die schwarzen Holzkreuze [7, с. 29; 10, с. 486, 497]).

Саме за допомогою опису об'єктів природи авторові вдається передати емоційний стан героя – розпач, тривогу, безнадію (die Bäume als schwarze Skelette [9, с. 104], die Ruinen standen schwarz [13, с. 419], das Wasser war schwarz und fremd [9, с. 27], die kahlen Bäume griffen wie schwarze Hände von Toten durch den Asphalt [6, с. 265]). На нашу думку, приклади використання чорного кольору, які входять до цієї групи, дуже влучно ілюструють внутрішній світ героя більшості творів Е. М. Ремарка і характеризуються особливим смисловим наповненням.

Словосполучення на позначення предметів побуту, будівельних споруд та транспорту чорного кольору об'єднано у *третю групу*, яка налічує 60 прикладів.

Можемо констатувати, що, як і в попередній групі, Ремарк за допомогою цих виразів вибудовує символічні образи, що слугують своєрідним фоном описуваних подій та сприяють кращому переосмисленню читачем почуттів головних героїв (die Grundmauern der zerstörten Häuser ragten schwarz in die Luft [13, с. 87], schwarze Gitter vor dem blauen Himmel [6, с. 613]).

Природньо, що цю групу складають і словосполучення, в яких чорний колір є натуральним забарвленням зображуваного об'єкта (schwarze Wolle [9, с. 175], schwarze Trüffeln [13, с. 184], schwarzer Kaffee [12, с. 335]), утім, з огляду на негативну конотацію окремих іменників, словосполучення цієї групи позначені негативним маркером (schwarzes Beerigungsauto [10, с. 484], schwarzlakierter Sarg [8, с. 331], Hügel mit schwarzen Kreuzen [11, с. 49]).

Четверта лексико-тематична група парадигми чорного кольору в творчості Ремарка теж є достатньо об'ємною (54 елементи). В ній зібрано словосполучення, в яких чорний колір позначає відтінки, тіні, інтенсивність забарвлення, але переважно з негативною конотацією.

Таку семантику чорного кольору, на думку Б. Базими, необхідно шукати в психобіологічному досвіді первісних людей. Чорний – це відсутність

світла, ніч, коли активність людини знижена, і вона бути не може добре орієнтуватися в навколишньому, стає беззахисною перед стихіями й їхнечаками [1, с. 6].

Лише окремі словосполучення цієї групи передають пряму характеристику об'єкта й виступають засобом власне номінації (schwarzer Ölfleck [10, с. 101], der schwarze Domplatz [9, с. 56]). У своїй більшості ці вирази позначають тасмичність (schwarze Schatten [10, с. 371, 449], schwarze Silhouetten [10, с. 550], sie stand schwarz vor dem Licht [13, с. 123], schwarze Gestalt [8, с. 168], schwarze Figur [10, с. 12]) та невпевненість, острах (der schwarze Schlund der U-Bahn [9, с. 21], schwärzere Dunkelheiten als die Nacht [11, с. 49], schwarz schimmern die Kreuze [8, с. 338], die Städte lagen nachts schwarz wie Kohlenruben [9, с. 4]).

Навіть звичайні елементи побуту за допомогою чорного кольору автор наділяє містичністю (das Fenster – ein schwarzes Loch [8, с. 174], Schrank gähnte schwarz [12, с. 274]).

Іноді письменник вдається до підсилення негативного образу повторним вживанням колороніму «schwarz» в одному реченні (die Baracken lagen schwarz im schwarzen Licht [9, с. 211]).

Загалом, чорний колір саме як колір темряви, а значить, невідомості, невизначеності, невпевненості дуже влучно характеризує твори Ремарка, тому що семантичну складову лексеми «schwarz» у розмаїті інших значень вважаємо особливо вагомим.

Словосполучення, в яких «schwarz» позначає протизаконні, нечесні дії або вчинки, складають *п'яту групу* аналізованої лексико-тематичної парадигми чорного кольору. Вона не є багаточисельною, всі 23 приклади можна умовно поділити на 2 групи: словосполучення, що позначають типовий для емігранта першої половини ХХ ст. вид заробітку – нелегальний (Strümpfe schwarz verkaufen [9, с. 257], schwarz handeln [9, с. 263], sie arbeiten schwarz für das Essen [12, с. 327], Er ist Arzt geworden. Schwarz, natürlich! [12, с. 373], die schwarze Liste [13, с. 145], der Schwarzhandel [13, с. 239] schwarzer Chirurg [6, с. 68],) та протизаконні дії (Schwarzfahrt [10, с. 19], schwarze juristische Hilfe [12, с. 241] über die Grenze schwarz gehen [9, с. 23, 55], Mögen Sie schwarz? (про колір) – Ja! Wir lieben schwarz! (про незаконний спосіб життя) [12, с. 358], in der Wohnung schwarz schlafen können [12, с. 10]).

Дуже влучно підібрано автором прізвище для героя роману «Die Nacht von Lissabon»: ich heiße Schwarz [9, с. 11]. В умовах мирного життя воно не привернуло б уваги, бо є досить розповсюдженим в німецькомовній частині Європи. Але в контексті часу, в який відбуваються події твору, тут простежується певний іронічний підтекст: людина, яка

нелегально отримала паспорт, за всіма паперами офіційно зветься тепер Schwarz. Вираз schwarzer Schwarz [9, с. 268], беззаперечно, є стилістичною вдачею Ремарка-автора.

Додамо, що присутність такої конотації колороніма «schwarz» в аналізованих творах є цілком логічною, якщо брати до уваги їх тематику.

Шосту та найменш чисельну *групу* слів на позначення чорного кольору (19 прикладів) складають словосполучення, де «schwarz», здебільшого, є образною ознакою та позначає важкий душевний чи фізичний стан людини. Ця група є значно менш об'ємною, ніж попередні. На нашу думку, тут є коректним наводити не словосполучення, а цілі речення, так художній задум автора вдасться передати в повній мірі.

Доцільним є поділ прикладів вживання колоронімів «schwarz» цієї групи на такі, що відображають глибокі переживання героїв (die schwarze Angst der Zeit [13, с. 277], der schwarze Vorhang von dem Selbstmord [8, с. 111], der schwarze Ärger [8, с. 212], die Angst stieg aus dem Boden wie ein schwarzes Gas [9, с. 94], der Abschied stand wie eine schwarze Säule [9, с. 109], schwarze Erinnerung [6, с. 251],) та такі, що передають їх тяжкий фізичний стан (im schwarzen Brei versinken [11, с. 50] (знепритомніти), schwarz vor Augen (від болю) [11, с. 177], es tanzt mir rot und schwarz von den Augen [11, с. 210], der schwarze Äther [6, с. 307]).

Цікаво, що вираз «schwarzer Schlaf» Ремарк вживає в антонімічному значенні: як важкий, поганий сон (schwarzer Schlaf [12, с. 6]) та як лікувальний сон, після якого людина прокидається здоровою й повною сил (ein schwarzer, guter Schlaf [11, с. 72]). Треба додати, що останній приклад – чи не єдиний, коли, попри загальноприйнятту негативну конотацію прикметника «schwarz», Ремарк використовує його у позитивному значенні.

Крім цього, можна стверджувати, що саме негативний маркер чорного кольору пасує до створюваного Ремарком трагічного образу Європи першої половини ХХ сторіччя, адже це були десятиліття, позначені війнами, необхідністю втікати, переховуватись, шукати прихисток на чужині, десятиліття болю та зневіри. На наш погляд, емоційний стан героя Ремарка цього часу яскраво ілюструє наступна цитата: «Я молодий, мені 20 років; але я не знаю нічого в цьому житті крім пригніченості, розчарування, смерті, страху» [9, с. 192] (переклад мій. – Г. К.). Чорний колір у творах, що відображають події цього часу, – рефлексія на екзистенційні проблеми, які змушена вирішувати людина в складних обставинах соціальної взаємодії, й саме він допомагає читачеві декодувати інформацію, подану автором.

Реалізоване в даній науковій розвідці структурування словосполук з елементом «schwarz» за лексико-тематичними групами з метою виявлення всіх семантичних варіантів чорного кольору в ідіостилі Е. М. Ремарка та їх детальна характеристика, покликана проаналізувати процес сприйняття читачем творів видатного літератора,

дає можливість дійти висновку, що лексико-тематична парадигма чорного кольору в ідіостилі Е. М. Ремарка представлена словосполученнями на позначення зовнішності людини, одягу та взуття; рослинного і тваринного світу, навколишнього середовища, природних явищ; предметів побуту, будівельних споруд, транспорту; на світлотіней, форм і фігур; заборонених, протизаконних дій; особливостей душевного та фізичного стану людини.

Група словосполучень з колоронімом «schwarz», що є ознаками зовнішності людини, одягу та взуття, виявилась найчисельнішою, тоді як група, в якій зібрано вирази, що передають важкий душевний або фізичний стан людини, представлена найменшою кількістю сполучень, котрі складають палітру чорного кольору в художньому ідіостилі Е. М. Ремарка.

Найактивніше (кожен четвертий прикметник на позначення кольору) аналізований колоронім вживається автором у творі «Люби ближнього свого».

Аналіз дискурсу німецького письменника показує, що кольоровий доміант «schwarz» є важливим елементом творчого методу автора. Він не просто знебарвлює дійсність, він зафарбовує її у темний колір, бере участь у формуванні емоційної складової тексту, стимулює асоціативну діяльність читача. За допомогою лексичних одиниць на позначення чорного кольору Ремарк ідентифікує свого героя, вербалізує його портрет, наповнює смислом і глибиною.

Вектор подальших розвідок може бути направлений на аналіз лексико-тематичної парадигми чорного кольору та визначення його місця в творчості інших видатних представників німецькомовної літератури.

Рис. 1. Лексико-тематична парадигма чорного кольору в творчому доробку Е. М. Ремарка

Література

1. Базима, Б. А. (2005). *Психология цвета: теория и практика*. Москва: Речь.
2. Белянин, В. П. (2003). *Психолінгвістика*. Москва: Флінта.
3. Вежбицка, А. (1996). *Язык. Культура. Познание*. Москва: Русские словари.
4. Кантемір, С. О. (2003). *Синтагматичні та парадигматичні властивості прикметників кольору в німецькій мові*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Одеса.
5. Ковальська, І. В. (2001). *Колористика як перекладознавча проблема (на матеріалі українських і англомовних художніх текстів)*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Київ.
6. Remarque, E. M. (1998). *Arc de Triomphe*. Köln: Verlag Kiepenheuer & Witsch.
7. Remarque, E. M. (1993). *Der Feind*. Köln: Verlag Kiepenheuer & Witsch.
8. Remarque, E. M. (1989). *Der schwarze Obelisk*. Köln: Verlag Kiepenheuer & Witsch.
9. Remarque, E. M. (1966). *Die Nacht von Lissabon*. Köln: Verlag Deutscher Bücherbund.
10. Remarque, E. M. (1991). *Drei Kameraden*. Köln: Verlag Kiepenheuer & Witsch.
11. Remarque, E. M. (1971). *Im Westen nichts Neues*. Köln: Verlag Kiepenheuer & Witsch.
12. Remarque, E. M. (1991). *Liebe deinen Nächsten*. Köln: Verlag Kiepenheuer & Witsch.
13. Remarque, E. M. (1989). *Zeit zu leben und Zeit zu sterben*. Köln: Verlag Kiepenheuer & Witsch.
14. Schwarz. Режим доступу: <http://www.dwds.de/?view=1&qu=schwarz> (дата звернення: 20.10.2020).

References

1. Bazima, B. A. (2005). *Psihologija cveta: teorija i praktika. [Color psychology: theory and practice]*. Moskva: Rech' [in Russian].
2. Beljanin, V. P. (2003). *Psiholingvistika [Psycholinguistic]*. Moskva: Flinta [in Russian].
3. Vezhbicka, A. (1996). *Jazyk. Kul'tura. Poznanie [Semantics, culture and cognition]*. Moskva: Russkie slovari [in Russian].
4. Kantemir, S. O. (2003). Syntahmatychni ta paradyhmatychni vlastyvoli prykmetnykiv koloru v nimetskii movi [The syntagmatic and paragrammatic character of colour terms in the German]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
5. Kovalska, I. V. (2001). Kolorystyka yak perekladoznavcha problema (na materialy ukrainskykh i anhlovnykh khudozhnikh tekstiv. (Avtoref. dys. kand. filol. nauk) [Colour terms as a problem of Translation Studies (based on Ukrainian and Anglophone fiction)]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Remarque, E. M. (1998). *Arc de Triomphe*. Köln: Verlag Kiepenheuer & Witsch [in German].
7. Remarque, E. M. (1993). *Der Feind*. Köln: Verlag Kiepenheuer & Witsch [in German].
8. Remarque, E. M. (1989). *Der schwarze Obelisk*. Köln: Verlag Kiepenheuer & Witsch. [in German].
9. Remarque, E. M. (1966). *Die Nacht von Lissabon*. Köln: Verlag Deutscher Bücherbund [in German].
10. Remarque, E. M. (1991). *Drei Kameraden*. Köln: Verlag Kiepenheuer & Witsch. [in German].
11. Remarque, E. M. (1971). *Im Westen nichts Neues*. Köln: Verlag Kiepenheuer & Witsch [in German].
12. Remarque, E. M. (1991). *Liebe deinen Nächsten*. Köln: Verlag Kiepenheuer & Witsch [in German].
13. Remarque, E. M. (1989). *Zeit zu leben und Zeit zu sterben*. Köln: Verlag Kiepenheuer & Witsch [in German].
14. *Schwarz*. Retrieved from <http://www.dwds.de/?view=1&qu=schwarz> [in German] (data zvernennia: 20.10.2020).

Капнина Галина Ивановна, кандидат педагогических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии, ГБУЗ «Донбасский государственный педагогический университет» (ул. Г. Батюка, 19, Славяск, 84116, Украина); e-mail: halynakapnina@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9127-3017>

Halyna Kapnina, Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor of the Chair of Germanic and Slavic philology of Donbass State Teachers' Training University (G. Batyuka street, 19, Slavyansk, Donetsk region, 84116, Ukraine); e-mail: halynakapnina@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9127-3017>

УДК: 811.161.2'42:821.161.2.0Коб.
DOI: 10.26565/2227-1864-2020-87-12

Когнітивно-прагматична концепція художнього дискурсу (на матеріалі мовотворчості Ольги Кобилянської)

Юлія Манольєвна Руснак

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри суспільних наук та українознавства,

ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет»

(пл. Театральна, 2, Чернівці, 58002, Україна);

e-mail: yuliyarusnak@bsmu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-9941-4411>

Розвиток мовознавчої науки, мультидисциплінарний підхід до висвітлення мовних явищ призвели до зміни наукової парадигми – текстоцентричну парадигму змінила – дискурсивна. У мовознавстві виокремилась філологічна дисципліна – дискурсологія, спрямована на характеристику мовленнєвого спілкування людей у певних ситуаціях з урахуванням єдності наукових підходів.

Мета дослідження – осмислити художній дискурс автора як філософсько-гуманітарну реальність, сформувати когнітивно-прагматичну концепцію художнього дискурсу.

У науковій літературі наявні різноманітні класифікації дискурсу за гетерогенними ознаками. З-поміж них виокремлено художній дискурс.

Багатозначність терміна дискурс дає змогу використовувати поняття художній дискурс у двох значеннях, широкому і вузькому.

Дискурс¹, або авторський дискурс, – частина культурного простору, де функціонують семіотичні одиниці, оформлені за законами певних жанрів, у яких творчо, вербальними засобами відтворено знання, відомості, оцінки, ментальність автора як представника певної соціокультурної спільноти і які мають прагматичне навантаження. У вузькому розумінні під дискурсом² розуміємо уривок тексту (контекст). Когнітивний аспект (знання, відомості, оцінки, загалом ментальність) зrealізовано у площині *текст – автор*, прагматичний – у площині *текст – читач*, хоча ми свідомі, що такий поділ до певної міри умовний.

Вважаємо за доцільне для ефективного аналізу художнього дискурсу в когнітивному та прагматичному аспектах увести дві абстрактні одиниці – когнітему та прагматему. Когнітема – узагальнена одиниця, в якій зrealізовано квант інформації про світ (напр., мислення, колір, психічний стан тощо). Прагматема – абстрактна одиниця, яка впливає на читача.

Ключові слова: текст, дискурс, художній дискурс, художній текст, когнітивний аспект, когнітема, прагматичний аспект, прагматема

Руснак Ю. М. Когнітивно-прагматическая концепция художественного дискурса (на материале языкового творчества Ольги Кобылянской)

Развитие языкознания, мультидисциплинарный подход в освещении языковых явлений привели к изменению научной парадигмы – текстоцентричную парадигму сменила дискурсивная. В языкознании появилась филологическая дисциплина – дискурсология, изучающая речевое общение людей в определенных ситуациях с учетом многообразия научных подходов.

Цель исследования – осмыслить художественный дискурс автора как философско-гуманитарную реальность, сформировать когнитивно-прагматическую концепцию художественного дискурса.

В научной литературе существуют различные классификации дискурса по гетерогенным признакам. Среди них выделен художественный дискурс.

Многозначность термина дискурс позволяет использовать понятие художественный дискурс в двух значениях, широком и узком.

Дискурс¹, или авторский дискурс, – часть культурного пространства, где функционируют семиотические единицы, оформленные в соответствии с закономерностями определенных жанров, в которых творчески, вербальными средствами воспроизведены знания, сведения, оценки, ментальность автора как представителя определенного социокультурного сообщества и которые имеют прагматическую направленность. В узком значении под дискурсом² понимаем отрывок текста (контекст). Когнитивный аспект (знания, сведения, оценки, ментальность) реализован в плоскости *текст – автор*, прагматический – в плоскости *текст – читатель*, хотя мы понимаем, что такое разделение условно.

Считаем целесообразным для эффективного анализа художественного дискурса в когнитивном и прагматическом аспектах ввести две абстрактные единицы – когнитему и прагматему. Когнитема – обобщенная единица, в которой реализован квант информации о мире (напр.: мышление, цвет, психическое состояние и т. п.). Прагматема – абстрактная единица, влияющая на читателя.

Ключевые слова: текст, дискурс, художественный дискурс, художественный текст, когнитивный аспект, когнитема, прагматический аспект, прагматема

Yulia Rusnak. Cognitive-pragmatic concept of artistic discourse (based on the language of Olga Kobylyanska)

The development of linguistics, a multidisciplinary approach to the coverage of linguistic phenomena have led to a change in the scientific paradigm – the discursive paradigm has come instead of text-centric one. In linguistics a philological discipline has been arisen – discourse studies aimed at characterizing the speech communication of people in certain situations taking into account the unity of scientific approaches.

The purpose of the article is to comprehend the author's artistic discourse as a philosophical and humanitarian reality, to form a cognitive and pragmatic concept of artistic discourse.

The polysemy of the term discourse makes it possible to use the concept of artistic discourse in two meanings – broad and narrow.

Discourse¹, or author's discourse, is a part of cultural space where semiotic units formed according to the laws of certain genres function, in which the author's knowledge, information, assessments, mentality as a representative of a certain sociocultural community are creatively and verbally reproduced and which have a pragmatic load.

In a narrow sense discourse² means a fragment of text (context). The cognitive aspect (knowledge, information, assessments, mentality in general) is realized in the plan of *text – author*, pragmatic – in the plane of *text – reader*, although we are aware that such a division is to some extent conditional.

For effective analysis of artistic discourse in cognitive and pragmatic aspects we consider it's necessary to enter into scientific circulation two abstract units – *cognitema* and *pragmatema*. *Cognitema* is a generalized unit in which a quantum of information about the world is realized (for example, thinking, color, mental state, etc.). *Pragmatema* is an abstract unit which has influence into the reader.

Key words: text, discourse, artistic discourse, artistic text, cognitive aspect, cognitema, pragmatic aspect, pragmatema

Постановка проблеми. Поступовий розвиток мовознавства та гуманітарне спрямування науки призвели до того, що з другої половини ХХ ст. основним об'єктом дослідження став текст, виокремилась галузь філологічних знань – лінгвістика тексту.

Текст характеризується такими ознаками: у ньому функціонують одиниці нижчих рівнів; виконує низку функцій, які традиційно відносять до мови; у тексті реалізується нерозривна єдність мови і мовлення, мови і мислення; текст виступає одиницею семіотичного простору; відображає психолінгвістичні особливості носіїв мови; є одиницею культурного універсуму людства, експлікує його креативні потенції; уможливорює комунікацію та здатність людей до взаєморозуміння.

Наразі термін *текст* став одним з найбільш уживаних і нерідко тлумачиться надто широко, стає синонімом до поняття культура. «Розширення меж поняття „текст” розглядається, як відомо, у зв'язку з так званою пантекстуальністю, сутність якої образно визначають слова німецького ученого: „Тексти всіх різновидів залишають свою паперову домівку і захоплюють раніше семіотично не доторкані землі”» [19, с. 84] (тут і далі переклад мій. – Ю. Р.). Однак текстом є прислів'я, загадки. І. Попова вважає, що текст – «певне предикативне синтаксичне утворення, яке складається зі слова або синтаксично зв'язаної групи слів і виконує комунікативну функцію» [12, с. 11].

Текст як найскладніший об'єкт філології досліджують у різноманітних ракурсах: *онтологічному* (сутність тексту як лінгвістичної реальності, його статус та специфіка серед інших мовних одиниць); *когнітивному* (відображення об'єктивної дійсності); *прагматичному* (ставлення автора до змістового матеріалу тексту, вплив на читача); *лінгвістичному* (мовне оформлення знань: внутрішньотекстова структура та семантика мовних одиниць), *антропоцентричному* (мовлення як вияв особистості мовця, його гуманістичних цінностей, суспільної позиції, загалом ментальності людини і нації), *стилістичному* (відбір мовних засобів), *психолінгвістичному* (породження і розуміння тексту). З огляду на експансивність сучасної науки аспекти дослідження взаємопов'язані, взаємообумовлені.

Проте нині відзначаємо особливу увагу

науковців до тексту в лінгвокогнітивному та прагматичному аспектах, оскільки перший залучає до наукового аналізу комплекс відомостей, об'єднаних поняттям «національна картина світу», стосується фундаментальної проблеми взаємозв'язку мови – мислення – культури, другий же зосереджує увагу на антропоцентризмі мови, концепції тексту як результату комунікативного акту, зумовленого інтенцією автора [11, с.7]. З урахуванням комунікативної ситуації текст розглядають у двох площинах: *текст – адресант* (породження тексту) і *текст – адресат* (сприйняття тексту).

Проте розвиток науки, мета якої, вивчаючи конкретні явища, робити певні узагальнення, мультидисциплінарний підхід до висвітлення мовних явищ призвели до зміни наукової парадигми – текстоцентричну парадигму змінила дискурсивна. У мовознавстві виокремилась філологічна дисципліна – дискурсія, спрямована на характеристику мовленнєвого спілкування людей у певних ситуаціях з урахуванням єдності наукових підходів.

Мета дослідження – осмислити художній дискурс автора як філософсько-гуманітарну реальність, сформувати когнітивно-прагматичну концепцію художнього дискурсу.

Мета дослідження передбачає виконання таких **завдань:** 1) проаналізувати погляди науковців щодо поняття дискурс; 2) запропонувати своє бачення художнього дискурсу; 3) обґрунтувати лінгвокогнітивний та прагматичний ракурси художнього дискурсу як пріоритетні; 4) запропонувати одиницю художнього дискурсу в лінгвокогнітивному аспекті; 5) увести одиницю художнього дискурсу в прагматичному аспекті.

До аналізу залучено художній дискурс Ольги Кобилянської, яка у літературний процес Буковини кінця ХІХ – початку ХХ ст. зробила найбільший внесок, своєю творчістю суттєво збагатила українську літературу: привнесла в неї нові неординарні характери та образи. У її творчості можна простежити основні психоідеологічні моделі, характерні для модернізму, а саме: естетизм, індивідуалізм, психологізм, міфологізм, фемінізм. Ольга Кобилянська вдавалась до різних прозових жанрів.

Аналіз останніх досліджень. Різні аспекти мовотворчості Ольги Кобилянської досліджувало чимало мовознавців, передовсім буковинських: Н. Гуйванюк, Н. Бабич, Л. Ткач, О. Кульбабська, М. Скаб, Н. Руснак, С. Шабат-Савка, О. Кардашук,

Т. Гуцуляк, В. Чолкан, О. Максим'юк, О. Даскалюк та ін.

У розробці художнього дискурсу спираємось на праці Ф. Бацевича [1], Н. Голікової [4], М. Голянич [5], С. Єрмоленко, В. Карасика [8], Н. Кондратенко [10, 11], О. Селіванової [15], Ю. Степанова [16], Л. Приблуди [13], Л. Вороновської [3] та інших.

Виклад основного матеріалу. Одним із найпопулярніших термінів у сучасній філологічній науці є *дискурс*. Дискусійність проблем, пов'язаних з його дослідженням, зумовлені новизною, багатовекторністю поняття та можливістю креативного підходу до його висвітлення. Усі науковці визнають реалізацію дискурсу у текстовій формі: «текст функціонує як дискурс у тому разі, коли він занурений в умови власного продукування і сприйняття» [6, с. 9]; «новий напрям (дискурс) наукового аналізу пов'язано з усвідомленням тієї реальності, що текст є основним, але не єдиним елементом у складно організованій системі людської комунікації. Визнання цієї обставини призвело до переорієнтації дослідницьких інтересів від питань внутрішньотекстової організації до процесів текстопородження і – сприйняття. Теоретичним висновком цього виявилось розмежування *тексту* як результату комунікативно-когнітивної діяльності і *дискурсу* як самого процесу» [19, с. 43]. Таким чином, поняття *текст* і *дискурс*, перебуваючи у відношеннях включення, протиставляються як статичність динамічності, результативність комунікативного акту процесуальності.

У сучасній теорії комунікації термін дискурс вживається з різними значеннями. Пор.: дискурс (від фр. *мовлення*, з лат. – *блукати, розгалуження, розростання, коловорот*) 1) зв'язний текст у контексті численних супровідних фонових чинників – онтологічних, соціокультурних, психологічних тощо; текст, занурений у життя; 2) замкнена цілісна комунікативна ситуація (подія), складниками якої є комуніканти й текст як знаковий посередник, зумовлена різними чинниками, що опосередковують спілкування й розуміння (соціальними, культурними, етнічними і т. ін.); 3) стиль, підмова мовного спілкування; 4) зразок мовної поведінки у певній соціальній сфері, що має певний набір змінних [15, с. 119].

С. Я. Єрмоленко у виданні «Українська мова: енциклопедія» пропонує такі значення терміна дискурс: «Дискурс (фр. промова, виступ) 1. Одиниця спілкування, більша за речення, в якій наявні міжреченнєві зв'язки забезпечують цілісність і зв'язність висловлювання, логічне розгортання думки. 2. Висловлення як безпосередня мовна діяльність, що реалізується у конкретній життєвій ситуації, у певній формі спілкування, поведінки, міміки, жестів, настрою мовця, а також у характерних соціокультурних,

психолінгвальних умовах, коли на перший план виступає соціальна роль мови. 3. Текст (письмовий і усний), об'єднаний наскрізною ідеєю, одним мотивом; розглядається у широкому контексті його творення і сприймання, тобто відбиває національно-культурні, соціальні, психічні умови авторської мовотворчості» [17, с. 142].

М. І. Голянич, підсумовуючи погляди мовознавців, акцентує увагу на багатовекторності поняття дискурс. Вона зазначає: «Дискурс – зв'язний текст у сукупності <...> з прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами; текст взятий в подієвому аспекті», «це мовлення, занурене в життя» (Н. Арутюнова); він невіддільний від паралінгвістичного супроводу мовлення, від «форм життя», зафіксованих у ньому, тобто в його структурі окреслюють референційну, емоційно-оцінну, ілюкативну й препозиційну буттєвості; дискурс може розглядатися і через призму семіотичного процесу, тому все, що стосується цього процесу, розташовуючись на синтагматичній осі мови, стає дотичним до нього; маніфестуючись через дискурсивну практику, насамперед мовну, дискурс стає синонімом поняття «текст» (А. Греймас); дискурс іноді ототожнюють із висловлюванням, у якому окремі фрагменти-фрази з'єднані між собою його інтенційністю й цілісністю, або розглядають за аналогом фразових граматик, де акцентується не стільки когерентність макротексту, скільки «дискурсивні послідовності» – окремі ланки в структурі цілого (А. Греймас) [5].

В. Є. Чернявська звужує визначення поняття дискурсу, пропонує два значення, в яких враховано, по-перше, залежність тексту від комунікативної ситуації, по-друге, узагальненість та конкретність тексту. Пор.: Дискурс1 позначає конкретну комунікативну подію, яку фіксують у письмових текстах і усному мовленні, здійснюють у певному когнітивно та типологічно обумовленому комунікативному просторі [19, с. 143]. Дискурс2 розуміють як сукупність тематично співвіднесених текстів: тексти, які об'єднують у дискурс, звернені до однієї загальної теми. Зміст (тема) дискурсу розкривається не одним окремим текстом, але інтертекстуально, у комплексній взаємодії багатьох окремих текстів [17, с. 144].

Ю. С. Степанов у визначенні дискурсу акцентує увагу на ментальності носіїв мови. Пор.: «Дискурс – це особливе використання мови для вираження специфічної ментальності, або ж ідеології (як у роботі Патріка Серіо «Анализ советского политического дискурса»), особливе використання спричиняє активізацію певних рис мови і насамкінець певної граматики і особливих правил лексики. І, зрештою, створює особливий ментальний світ» [16, с. 38–39].

Проте у всіх визначеннях дискурсу, багатозначних чи однозначних, є вказівка на прагматичний і когнітивний аспекти. У всіх дефініціях підкреслено, що саме комунікативна ситуація накладає проєкцію на текст.

Ф. С. Бацевич вважає, що дискурс – «тип

комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається в межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психологічних тощо) чинників, які визначаються колом „форм життя”, залежними від тематики спілкування» [1, с. 13].

Н. В. Кондратенко ще чіткіше формулює залежність тексту від комунікативної ситуації: «Дискурс – мовленнєва репрезентація комунікативного акту, що є відбиттям певної ситуації об'єктивної дійсності й містить вербальний компонент, яким є текст, та невербальні компоненти, які впливають на створення та розуміння тексту»; «Дискурс = текст + комунікативна ситуація» [11, с. 40, 44]. Дослідниця підкреслює специфіку художньої комунікації, в якій функціонує текст, «художній текст здатний виступати одним із компонентів акту художньої комунікації, представляючи особливу художню реальність, яка, поєднуючись із дискурсами автора та читача, створює новий тип дискурсу – художній [10, с. 63].

В. І. Карасик у аналізі дискурсу наголошує на міждисциплінарному характері дослідження і стверджує, що він перебуває на межі лінгвістики, соціології, психології, етнографії, семіотичного літературознавства, стилістики й філософії та конкретизує роль комунікативної ситуації у дискурсі. Він стверджує, що дискурс становить проміжне явище між мовленням, спілкуванням, мовною поведінкою, з одного боку, і фіксованим текстом, який є наслідком спілкування, з другого боку. З позиції лінгвофілософії дискурс – це конкретизація мовлення в різних модусах людського існування [8, с. 231].

У науковій літературі наявна розгалужена типологія дискурсів за гетерогенними ознаками: науковий, соціальний, розмовний, діловий, а також міфологічний, історичний, філософський, культурологічний, літературознавчий, фольклорний, психологічний, соціологічний, етнологічний, розповідний (нарративний) та ін., виділяється і середньовічний, античний, архаїчний, модерний, постмодерний, політичний, «виборчий», «оцінний» та інші дискурси [5, с. 42]. В. І. Карасик виокремлює два типи дискурсів – соціолінгвістичні та прагмалінгвістичні, з-поміж перших – інституціональний, педагогічний, релігійний, науковий, політичний, медичний, побутовий різновиди, з-поміж другого типу – гумористичний та ритуальний дискурси [8, с. 231].

Отже, стосовно мовотворчості письменника у науковій літературі функціонує поняття художній дискурс. Фролова І. В. розуміє художній дискурс «як розумово-комунікативну

взаємодію адресанта (автора художнього твору) та адресата (потенційного читача), що відбувається у певному історичному і культурно-соціальному контексті, ґрунтується на ідеях, переконаннях, світоглядних орієнтирах автора-адресанта, має на меті регулювання ідей, переконань, світоглядних орієнтирів читача-адресата та матеріалізується у вигляді текстів художніх творів, відкрита множина яких формує вербальний план художнього дискурсу» [18, с. 54].

Багатозначність терміна дискурс дає змогу нам використовувати його у двох значеннях, широкому і вузькому.

Дискурс1, авторський дискурс, дискурс автора, – частина культурного простору, де функціонують семіотичні одиниці, оформлені за законами певних жанрів, у яких творчо, вербальними засобами відтворено знання, відомості, оцінки, ментальність автора як представника певної соціокультурної спільноти і які мають прагматичне навантаження.

У цьому визначенні виокремлено такі ознаки: 1) реалізація дискурсу в художньому тексті певного жанру; 2) автор, час і місце написання художніх текстів; 3) стиль; 4) когнітивний аспект; 5) прагматичний аспект. Таким чином, лінгвокогнітивний та прагматичний аспекти впливають із комунікативної ситуації, в якій функціонує дискурс.

Художній текст реалізується у комунікативній ситуації, яка має специфіку. Автор і читач роз'єднані у часі і просторі, проте художній текст функціонує в результаті співтворчості автора і читача, які ведуть між собою уявний діалог (автор завжди розраховує на те, що його художній текст буде сприйнятий). Під час аналізу тексту враховується принцип конгеніальності, тобто гармонізації творчих можливостей автора і читача, при цьому особлива увага надається пресуппозиції – фоновим знанням, якими послуговується автор при творенні тексту, а читач – при його сприйманні, що розглядається як проникнення у свідомість автора, його концептуальну систему.

З цього приводу Н. С. Голікова зазначає: «Художній дискурс, на відміну від інших дискурсів, передбачає опосередковане спілкування автора (адресанта) з численними читачами (адресатами) <...> Взаємодія автора-адресанта з численними адресатами позбавлена реальних комунікативних чинників, зокрема темпоральної та локальної фіксації. Попри відсутність безпосереднього контакту, комунікативний вплив письменника на читачів є вочевидь результативним: якщо митець глибоко знає мову, індивідуалізує та увиразнює лінгвальні засоби, то й викликає певне ставлення до своїх художніх текстів і їхню оцінку читачами» [4, с. 39].

Текстова тканина художнього дискурсу становить синтез авторського та персонажного мовлення. Письменник, творець тексту добирає образи, художньо їх інтерпретує, щоб досягти естетичного впливу на читача. У художньому дискурсі об'єктивна дійсність відтворена через

суб'єктивне сприйняття автора. В. В. Виноградов зауважує: «Образ автора – це не просто суб'єкт мовлення, найчастіше він навіть не названий у структурі художнього твору. Це – концентроване втілення суті твору, яке об'єднує всю систему мовленнєвих структур персонажів у їх співвідношенні з оповідачем і через них стає ідейно-стилістичним центром, фокусом цілого» [2, с. 118].

У вузькому розумінні під дискурсом2 розуміємо уривок тексту (контекст). Формальний підхід передбачає розуміння дискурсу як утворення вищого за речення. Йдеться про надфразову єдність, складне синтаксичне ціле, що актуалізується як абзац або послідовність реплік у діалозі, на перший план виходить система конекторів, що забезпечує його цілісність. У межах цієї інтерпретації термін *дискурс* був вперше використаний у назві статті «Discourse Analysis» З. Харріса, який так визначив «метод аналізу зв'язаної мови», призначений для розширення об'єкта дескриптивної лінгвістики за межі однієї пропозиції. У трактуванні автора об'єктом дискурс-аналізу постає послідовність висловлювань, відрізків тексту, за об'ємом більший, ніж речення. В. А. Звегінцев визначає дискурс як сукупність двох або декількох речень, що знаходяться один з одним у змістовому зв'язку [7].

Когнітивний аспект у художньому дискурсі (знання, відомості, оцінки, ментальність) зреалізовано у площині *текст – автор*, прагматичний – у площині *текст – читач*, хоча ми свідомі, що такий поділ умовний. Об'єктивовані у тексті знання, вибір теми, без сумніву, мають вплив на читача. Отже, когнітивний і прагматичний аспекти взаємопов'язані.

Вважаємо за доцільне для ефективного аналізу художнього дискурсу в когнітивному та прагматичному аспектах увести дві абстрактні одиниці – когнітему та прагматему. Когнітема – узагальнена одиниця художнього дискурсу, в якій зреалізовано квант інформації про світ (напр., мовні одиниці на позначення мислення, кольору, психічного стану тощо). Так, у художньому дискурсі О. Кобилянської можна виокремити когнітему на позначення кольору. Серед кольороназв є прості мовні одиниці, складні й складені: *однobarвна сірина, ясно червоняве, червоноволося, червоняво-русявий, темно-зелений, темно-понсовий, синьо-темний, indigo-сині* тощо. Описи пейзажів у художньому дискурсі О. Кобилянської зазвичай насичені кольороназвами різної будови: *Небо закуталось в однobarвну сірину; нефоремні снігові хмари збились під нього і, злившись із ним, творили сумну копулу над широкою білою рівниною піль* [9, с. 308]. *Там горить жовтим*

полум'ям між густо-зеленими смереками, там блідніють зубчасті листки незнані якоїсь заграничної деревини, там розжеврїлося дрібне листя ніжної берези, дрижачи неспокійно перед подихом закінчення, а там опадає нечутно лагідним летом широке блідо-жовте листя сильного явора [9, с. 322] (тут і далі виділено мною. – Ю. Р.).

У художньому дискурсі О. Кобилянської серед кольороназв фіксуємо чимало новотворів: *Зелені куці з густо і лукувато до землі спадаючими віниками галузок, обсіпані дрібним звідвато-жовтим цвітом...* [9, с. 294]. *А під берегом лісу – в темрявім затишку, де ріка була найвузжчою й найглибишою, де сунулась темно-лискучою поверхнею своєю незамітною вперед, – там грало світлом небесним* [9, с. 321].

Одиниця прагматичного аспекту – прагматема – абстрактна одиниця художнього дискурсу, яка представлена мовними засобами, здатними впливати на читача. Наприклад, у художньому дискурсі Ольги Кобилянської наступна прагматема ілюструє авторське мовлення, починається емоційним вигуком *Ба!* – еквівалентом речення, підсиленням риторичним питанням і розлогою відповіддю. У такий спосіб квазидіалог виступає текстотвірним прийомом. У прагматемі два квазидіалоги. До того ж, авторка використовує сегментацію тексту: кожне просте речення з нового рядка. У другому квазидіалозі, у відповіді використано часткове протиставлення, увиразнене парцеляцією. Емоційний вплив на читача підсилює фразеологізм народно-розмовного характеру. Пор.

Ба! Що їй було? То було смішне спалахнення, невчасне заворушення плебейських інстинктів, котрі через її розніжене життя не мали будучності.

Вона осмішлася перед слугами.

Її губи скривилися в іронію над самою собою.

Чи природа нездавима?

Її бабка по батькові власне була гуцулка. Гарна, а проте мужичка! У них все бувають незамітні хвилі, коли інстинкти прориваються і греблі не знають [9, с. 114].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, у художньому дискурсі, який передбачає мультидисциплінарний підхід до його висвітлення, комунікативна ситуація проектує прагматичний складник (у площині *текст – читач*), який у свою чергу визначає лінгвокогнітивну реалізацію знань, об'єктивованих у художньому тексті. Багатозначність терміна *дискурс* дозволяє використовувати його у широкому та вузькому значеннях. Когнітему розглядаємо як одиницю художнього дискурсу в когнітивному аспекті, прагматему – у прагматичному.

Перспективи дослідження вбачаємо у подальшому аналізі художнього дискурсу Ольги Кобилянської, визначенні та описі мовної реалізації когнітем та прагматем.

Література

1. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики: монографія. Львів: ПАІС, 2010. 336 с.
2. Виноградов В. В. О языке художественной прозы: избранные труды / отв. ред.: Г. В. Степанов, А. П. Чудаков. Москва: Наука, 1980. 360 с.
3. Вороновська Л. Універсальні та специфічні особливості визначення ознак художнього дискурсу. *Теоретична і дидактична філологія*. Переяслав-Хмельницький, 2015. Вип. 20. С. 155–166.
4. Голікова Н. С. Художній дискурс П.А. Загребельного: лінгвокогнітивний і прагмастилістичний аспекти : дис... д-ра філол. наук: 10.02.01 / Дніпров. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпро, 2019. 529 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Holikova_Nataliia/Khudozhnii_dyskurs_P_A_Zahrebelnoho_linhvokohnityvnyi_i_prahm_astylistychnyi_aspekty/ (дата звернення: 20.11.2020)
5. Голянич М. І. Внутрішня форма слова і художній текст: монографія. Івано-Франківськ: Плай, 1997. 178 с.
6. Загнітко А. П. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум: наук.-навч. посіб. Донецьк: ДонНУ, 2006. 289 с.
7. Звегинцев В. А. Предложение и его соотношение к языку и речи. Москва: МГУ, 1976. 307 с.
8. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Москва: Гнозис, 2004. 390 с.
9. Кобылянская О. Ю. Зібрання творів: у 10 т.: Новели. Оповідання. Поезії в прозі / за ред. В. І. Антофійчук [голова], С. Д. Кирилюк та ін. Чернівці: Букрек, 2013. Т.1. 476 с.
10. Кондратенко Н. В. Дискурсивна парадигма досліджень художнього тексту. *Записки з романо-германської філології*. Одеса, 2015. Вип. 1 (34). С. 60–65.
11. Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 328 с.
12. Попова І. С. Фундаментальні категорії синтаксису української мови у формально-граматичному та метамовному аспектах: автореф. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: 10.02.01. Чернівці, 2012. 40 с.
13. Приблуда Л. До проблеми визначення статусу художнього дискурсу. *Теоретична і дидактична філологія*. Переяслав-Хмельницький, 2013. Вип. 16. С. 295–301.
14. Руснак Н. Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок: монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. 448 с.
15. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енцикл. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
16. Степанов Ю. С. Альтернативный мир, Дискурс, Факт и принцип Причинности. *Язык и наука конца 20 века: сб. ст.* Москва: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1995. С. 35–73.
17. Українська мова: енциклопедія / за ред. Русанівського В. М., Тараненко О. О., Зяблюка М. П. та ін. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. Бажана, 2004. 824 с.
18. Фролова І. Є., Омечинська О. В. Специфіка художнього дискурсу та його аспектів. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Іноземна філологія*. Харків, 2018. Вип. 87. С.52–61.
19. Чернявская В. Е. Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность: учеб. пособие. Москва: Либроком, 2009. 248 с.

References

1. Bacevych F. S. Narysy z lingvistychnoyi pragmatyky: monografiya. L'viv: PAIS, 2010. 336 s.
2. Vinogradov V. V. O jazyke hudozhestvennoj prozy: izbrannye trudy / otv. red.: G. V. Stepanov, A. P. Chudakov. Moskva: Nauka, 1980. 360 s.
3. Voronovska L. Universalni ta specyficni osoblyvosti vyznachennya oznak xudozhnogo dyskursu. *Teoretychna i dydaktychna filologiya*. Pereyaslav-Hmelnyczkyj, 2015. Vyp. 20. S. 155–166.
4. Golikova N. S. Xudozhnij dyskurs P.A. Zagrebelnoho: lingvokognityvnyj i pragmastylistychnyj aspekty: dys... d-ra filol. nauk: 10.02.01 / Dniprov. nacz. un-t im. Olesya Gonchara. Dnipro, 2019. 529 s. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Holikova_Nataliia/Khudozhnii_dyskurs_P_A_Zahrebelnoho_linhvokohnityvnyi_i_prahm_astylistychnyi_aspekty/ (data zvernennia: 20.11.2020).
5. Golyanych M. I. Vntrishnya forma slova i xudozhnij tekst: monografiya. Ivano-Frankivsk: Plaj, 1997. 178 s.
6. Zagnitko A. P. Lingvistyka tekstu: Teoriya i praktykum: nauk.-navch. posib. Doneczk: DonNU, 2006. 289 s.
7. Zvegincev V. A. Predlozhenie i ego sootnoshenie k jazyku i rechi. Moskva: MGU, 1976. 307 s.
8. Karasik V. I. Jazykovoj krug: lichnost', koncepty, diskurs. Moskva: Gnozis, 2004. 390 s.
9. Kobyljanska O. Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t.: Novely. Opovidannya. Poeziyi v prozi / za red. V. I. Antofijchuk [golova], S. D. Kyrylyuk ta in. Chernivci: Bukrek, 2013. T.1. 476 s.
10. Kondratenko N.V. Dyskursyyna paradygma doslidzhen` xudozhnogo tekstu. *Zapysky z romano-germanskoj filologiji*. Odesa, 2015. Vyp. 1(34). S. 60–65.
11. Kondratenko N. V. Syntaksys ukrayinskogo modernistskogo i postmodernistskogo xudozhnogo dyskursu: monografiya. Kyiv: Vydavnychij dim Dmytra Burago, 2012. 328 s.
12. Popova I. S. Fundamentalni kategoriyi syntaksysu ukrayinskoyi movy u formalno-gramatychnomu ta metamovnomu aspektax: avtoref. na zdobuttya nauk. stupenya doktora filol. nauk: 10.02.01. Chernivci, 2012. 40 s.
13. Prybluda L. Do problemy vyznachennya statusu hudozhnogo dyskursu. *Teoretychna i dydaktychna filologiya*. Pereyaslav-Xmelnyckyj, 2013. Vyp. 16. S. 295–301.
14. Rusnak N. Lingvokognityvni ta pragmatychni vymiry dialektnyx tekstiv bukovynskyx govirok: monografiya. Chernivci: Cherniveczkyj nacz. un-t, 2009. 448 s.

15. Selivanova O. Suchasna lingvistyka: terminologichna encykl. Poltava: Dovkillya-K, 2006. 716 s.
16. Stepanov Ju. S. Al'ternativnyj mir, Diskurs, Fakt i princip Prichinnosti. Jazyk i nauka konca 20 veka: sb. st. Moskva: Ros. gos. gumanit. un-t, 1995. S.35–73.
17. Ukrayinska mova: encyklopediya / za red. Rusanivskogo V. M., Taranenko O. O., Zyablyuka M.P. ta in. Moskva: Vyd-vo «Ukr. encykl.» im. M. Bazhana. 2004. 824 s.
18. Frolova I. Ye., Omecynska O.V. Specyfika xudozhnogo dyskursu ta jogo aspektiv. *Visnyk HNU im. V. N. Karazina. Inozemna filologiya*. Harkiv, 2018. Vyp. 87. S.52–61.
19. Chernjavska V. E. Lingvistika teksta: Polikodovost', intertekstual'nost', interdiskursivnost': ucheb. posob. Moskva: Librokom, 2009. 248 s.

Руснак Юлия Манольевна, кандидат филологических наук, доцент кафедры общественных наук и украиноведения, ВГУЗ Украины «Буковинский государственный медицинский университет» (пл. Театральная, 2, Черновцы, 58002, Украина); e-mail: yuliyarusnak@bsmu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-9941-4411>

Yulia Rusnak, PhD of Philology, Associate Professor of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Higher State Educational Establishment of Ukraine “Bukovinian State Medical University” (2, Teatralna sq., Chernivtsi, 58002, Ukraine); e-mail: yuliyarusnak@bsmu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-9941-4411>

Spin Doctoring in modern political discourse: linguistic aspect

Anastasia Volodymyrivna Kovalevska

PhD in Philology (Candidate of Philological Sciences),

Associate Professor of Ukrainian and Foreign Languages Department,

Odesa Regional Institute for Public Administration

of the National Academy for Public Administration

under the President of Ukraine (22 Genuevka St., Odessa, Ukraine);

e-mail: ana.kovalevska@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-1031-5546>

In the article, the realization of verbal influence (also known as suggestion) phenomenon in political discourse is considered. This concept is defined as a whole combined image of the text itself and emotions of its recipient and addressee, including the peculiarities of perception, external and internal circumstances, its pragmatic and linguistic aspects, etc. and is aimed at a political subject's influencing a political object. Usually, political discourse and its immanent influential properties are researched from the standpoint of Psychology, Communicative Linguistics, Pragmalinguistics, Political Linguistics and other related sciences, but the author proposes to involve Neurolinguistic Programming as a modern science which deals with analyzing the peculiarities of perception, processing and generation of information and its transformations from deep thought structures to superficial speech; as well as Spin-Doctoring, an ultramodern complex discipline aimed at correcting the negative image of the event in the media after its has already happened or right before its manifestation, which is impossible without the involvement of language techniques to influence the recipient or a group of them. In order to fully research the political discourse, which in the network of this article is represented by the political speeches of the leaders of Ukraine, USA, France, Spain, Italy, Canada, Germany, the author involves both the basic Spin Doctoring techniques of political discourse correction (negative information delay, ambiguous informing, focus switch, interspersing the artificial situations with elements of naturalness, and the technique of controlled information leaks and preparation for events expectations); and the NLP paradigm meta- and Milton-model analysis text having been utilized in order to isolate the actual linguistic influential patterns (markers of language metamodel processes, simple, complex and indirect inductions). The analysis details the available information on the peculiarities of implementing and enhancing the linguistic influence within the political discourse, as well as outlines the crucial next steps in the further researches on this topic, especially ones in the field of Ukraine's state information security, which is a particularly important aspect of the state's modern information during hybrid wars.

Keywords: Spin Doctoring, Neurolinguistic Programming, NLP, suggestion, language metamodel, language Milton-model, suggestive text, politics, discourse, techniques of influence, state information policy

Ковалевська А. В. Спін-докторинг в модерному політичному дискурсі: лінгвістичний аспект

У статті розглядається феномен сугестивності у контексті модерного політичного дискурсу як комплексного поєднання тексту й емоцій реципієнта та адресанта, що містить особливості сприйняття, зовнішні та внутрішні обставини, його прагматичний та лінгвістичний аспекти тощо, і є орієнтованим на здобуття та утримання влади через вплив політичного суб'єкта на політичний об'єкт. У сучасній науковій парадигмі політичний дискурс та його інгерентну сугестивність досліджують із позицій комунікативної лінгвістики, прагмалінгвістики, політичної лінгвістики, теорії мовленнєвих актів та інших дотичних наук, у статті ж для оптимізації вивчення цього феномену із власне лінгвістичної, а радше лінгвосугестивної точки зору запропоновано залучити до аналізу нейролінгвістичне програмування як новітню науку, скеровану на оптимізацію спілкування через вивчення особливостей сприйняття, обробки та породження інформації та її перетворень з глибинних мисленнєвих структур на поверхневі мовленнєві; а також спін-докторинг, ультрановітній науковий напрям, скерований на коригування негативного загального образу події в ЗМІ після отримання нею розвитку, який відрізняється від початково запланованого, а цього майже неможливо досягти без залучення мовних технік впливу на реципієнта чи групу реципієнтів. Для аналізу політичного дискурсу, репрезентованого в рамках даного дослідження політичними промовами очільників України, США, Франції, Іспанії, Італії, Канади, Німеччини, залучено як власне базові техніки корекції політичного дискурсу, запропоновані та розроблені в рамках спін-докторингу (запізнення «поганой» інформації, неоднозначне інформування, зміна фокусу, вкраплення елементів природності до штучних ситуацій та техніку контрольованого витоку інформації й підготовки очікування подій), так і верифікований у сфері НЛП мета- і Мілтон-модельний аналіз тексту для виокремлення власне лінгвістичних сугестивних патернів (маркерів процесів метамоделі мови, простих, складних та непрямих індукцій). В результаті аналізу деталізовано та комплексно доповнено уже наявні дані про особливості реалізації мовної сугестивності в рамках політичного дискурсу, а також окреслено наступні кроки розвитку досліджень цього феномену, який є вкрай важливим аспектом державної інформаційної політики, особливо в умовах гібридних воєн.

Ключові слова: спін-докторинг, нейролінгвістичне програмування, НЛП, сугестія, метамодель мови, Мілтон-модель мови, сугестивний текст, політика, дискурс, техніки впливу, державна інформаційна політика

Ковалевская А. В. Спин-докторинг в современном политическом дискурсе: лингвистический аспект

В статье рассматривается феномен сугестии в контексте современного политического дискурса как комплексного сочетания текста и эмоций реципиента и адресанта, содержащий особенности восприятия, внешние и внутренние обстоятельства, его прагматический и лингвистический аспекты и т. д., и ориентирован на получение и удержание власти путем влияния политического субъекта на политический объект. В современной научной парадигме политический дискурс и его ингерентную сугестивность исследуют с позиций коммуникативной лингвистики, прагмалингвистики, политической лингвистики, теории речевых актов и других смежных наук, в статье же для оптимизации изучения этого феномена с

собственно лингвистической, а скорее лингвосуггестивной точки зрения предложено привлечь к анализу нейролингвистическое программирование как новую науку, направленную на оптимизацию общения посредством изучения особенностей восприятия, обработки и порождения информации и ее преобразований из глубинных мыслительных структур в поверхностные речевые; а также спин-докторинг, ультрановое научное направление, направленное на корректировку отрицательного общего образа события в СМИ после получения им развития, отличающегося от первоначально запланированного, а этого почти невозможно достичь без привлечения языковых техник влияния на реципиента или группу реципиентов. Для анализа политического дискурса, представленного в рамках данного исследования политическими речами руководителей Украины, США, Франции, Испании, Италии, Канады, Германии, привлечены как собственно базовые техники коррекции политического дискурса, предложенные и разработанные в рамках спин-докторинга (запаздывание «плохой» информации, неоднозначное информирование, изменение фокуса, вкрапления элементов естественности в искусственные ситуаций и техники контролируемой утечки информации и подготовки ожидания событий), так и верифицированный в сфере НЛП мета- и Милтон-модельный анализ текста для выделения собственно лингвистических суггестивных паттернов (маркеров процессов метамодели языка, простых, сложных и непрямых индукций). В результате анализа детализированы и комплексно дополнены уже имеющиеся данные об особенностях реализации языковой суггестивности в рамках политического дискурса, а также обозначены следующие шаги развития исследований этого феномена, который является крайне важным аспектом государственной информационной политики, особенно в условиях гибридных войн.

Ключевые слова: спин-докторинг, нейролингвистическое программирование, НЛП, суггестия, метамодель языка, Милтон-модель языка, суггестивный текст, политика, дискурс, техники влияния, государственная информационная политика

Discourse is usually defined as “speech immersed in life”, ie a complex gestalt of text and emotions of the recipient and addressee, features of perception, external and internal circumstances, its pragmatic and linguistic aspects, etc., because “the study of discourse can not be limited to direct analysis of language use without taking into account the purpose or functions that are realized in the process of human activity” [12, p. 1], and should be as anthropo- and communicative-centric as possible. F. Batsevich defines discourse as “a type of communicative activity, an interactive phenomenon, a speech flow that has different forms of expression, occurs within a specific channel of communication, is regulated by the strategies and tactics of the participants; synthesis of cognitive, linguistic and extralinguistic factors, which are determined by specific areas of life, depending on the subject of communication, and results in forming various speech genres” [2, p. 138], emphasizing that discourse is “a living communication,... cognitive-speech and interactive phenomenon with all the relevant components of communication” [1, p. 12].

V. I. Karasyk, researching discourses in the paradigm of sociolinguistics, divides them into personal (personality-oriented) and institutional (status-oriented) [5, p. 208]. Institutional types of discourse, also called sectoral, are differentiated according to the sphere of social activity in which they are implemented, and are usually divided into political, diplomatic, administrative, legal, military, pedagogical, religious, mystical, medical, business, advertising, sports, scientific, stage, mass information ones [5, p. 208]. N. V. Kondratenko defines political discourse as “a concrete manifestation of political communication, which involves the actualization of a political text in a communicative act of interaction between a political subject and a political object” [7, p. 12]. Political discourse aims to “influence the formation of mass opinion, the conquest and retention of power” [4, p. 125], its leading function being the suggestive, ie influential one, because its main purpose is to convince recipients to support a particular candidate or party.

Political discourse and its immanent suggestiveness are usually studied from the standpoint of Communicative Linguistics, Pragmalinguistics, Political Linguistics and other adjacent sciences, but in order to optimize the study of this phenomenon from a linguistic point of view we propose to enrich the analysis with utilizing Neurolinguistic Programming as a brand new science aimed at “optimization of communicative processes and based on in-depth study of subjective reflections, analysis and identification of components of the inner world and the ability to construct positive models of communicative behavior” [6, p. 32] and is a “powerful scientific field that contains a detailed methodological apparatus and a system of practical techniques and technologies that can relate to the neurophysiological mechanisms of influence on the cognitive and psycho-emotional sphere of the individual” [14, p. 186] (namely, the language metamodel which describes “the transformation of the deep structure of human experience into a predetermined surface structure” [10, p. 152]; and language Milton-model, which is functionally inverted to the language metamodel, and is aimed not at optimizing communication and speech concretization, but at activating communicative suggestion aimed at initializing the activity of the subconscious, characterized by increased semantic diffusion). On top of that, we propose to enhance the analysis by involving the core provisions of Spin Doctoring used due to the fact that it is defined as “a form of propaganda ensuring election campaigning in the name of suggestion” [13, p. 358], and often aimed at a certain adjustment of the negative gestalted image of the event in the media after its development, which differs from the one originally having been planned. In order to achieve such “correction”, it is obvious that “policymakers should consider implementing auxiliary measures” [19, p. 1237], so it is certainly necessary to involve complex verbal and nonverbal techniques of influence, each of which has its own linguistic indicators, which determines their high suggestive potential, and therefore the inclusion of these techniques’ indicators into the analysis of political discourses, inner influential potential being

their core characteristic, which emphasizes **the relevance** of our work **aimed at** forming a method of Spin Doctoring analysis of suggestive political discourses. In order to achieve this goal, it is necessary to perform the following **tasks**: to characterize Spin Doctoring as an ultranew field of the political discourse influential components research; identify the main techniques of Spin Doctoring used within the political discourse; to analyze these techniques from the standpoint of the NLP language metamodel. Today's political discourse as an array, which, given the specifics of its functioning in today's non-democratic space, is characterized by immanent cross-suggestiveness and pathogenicity is **the object of our research**; and the actual linguistic features of political discourse as a tool for the realization of its programmed suggestibility is **the subject**. The factual data of the study, having been recorded during 2006–2020, are speeches of the political leaders, considering the importance of such arrays, given the institutional nature of political discourse (about 500 speeches).

It should be noted that the techniques used in the paradigm of Spin Doctoring are focused on activating right-hemispheric, focused on appealing to the emotional rather than rational component, and, for example, the American researcher Drew Westen argues that, in election campaigns, “the emotional component is exclusively involved ... namely, the degree of emotional support allows better prediction of election results” [11; 15; 18], and maximizing the emotionality of discourse always results in minimizing its rationality, which explains the sharp suggestiveness of Spin Doctoring contexts. The job of a Spin-Doctor is to “unfold” the event in a negative situation and crisis context in such a way that the consumer moves away from the negative assessment of the event offered to him in the media space. Or at least, such a negative assessment is significantly mitigated” [9], and thus create not just a spin, but a construction of meaning [4].

American political consultant, psychologist and political activist J. J. Rendón emphasizes the importance of such components of the crisis communication plan as: target audiences; required message types; messenger; message delivery system, the key of which, without diminishing the importance of each component, we name the message, because it is the focus of the Spin Doctoring campaign and contains its main provisions, which must be communicated to the target audience [16; 17].

Given the specificity of Spin Doctoring as one of the main tools of today's political counseling, most of its techniques are complex and aimed mainly at adjusting and influencing the situation as a whole, including all extracurricular factors, so we, given the linguistic-centric nature of our work, will focus on the linguistic aspects of these techniques analysis.

Researchers [3; 9] distinguish such basic types of Spin Doctoring techniques as:

1. Delaying “bad” information – delay of information that is negative, unfavorable for the

addressee, which allows not only to prepare public opinion and expectations for its appearance, but even to avoid its disclosure in some cases, delaying time in the interests of the addressee. Effectiveness of this technique is partly explained by the communicative law of accelerated dissemination of negative information, since “people quickly accept positive as normal and cease to discuss it” [2, p. 37–42]. On the other hand, given the activity of another law of communication – the self-emergence of information (according to it, “in case of lack of information in a certain group of communication, information is self-generated in the form of rumors. Once born, they can cause other rumors” [2, p. 37–42]) – such a delay should not be too long so that the result does not become the exact opposite of what has been planned.

Having analyzed the political advertising campaigns, as well as official speeches of politicians, we came to the conclusion that the actual linguistic indicators of the implementation of this technique are as follows:

a) presuppositions of the NLP language metamodel distortion process, expressed by temporal adverbs and ordinal numbers, eg: “*We'll talk about it the next time*” (V. Zelensky, 1+1 Channel, 2020); “*You're asking this question for the second time, then talk it over later*” (D. Trump, NBC Channel, 2018);

b) less often – markers of simple induction of past trance states of the language Milton-model, eg: “*Remember, you already talked about it when it was still not so difficult*” (V. Zelensky, 1+1 Channel, 2019); “*Remember, that was the case under the last president*” (V. Zelensky, ICTV Channel, 2019);

c) less often – markers of simple induction of ordinary trance states of the language Milton-model, eg: “*Think, remember how you woke up in the morning, drank coffee, came here in a good mood – and here you go and ask this*” (V. Zelensky, 1+1 Channel, 2020); “*You don't have to think about these problems, let everything be fine with you, it's my job*” (D. Trump, CNN Channel, 2018);

d) even less often – markers of the built-in commands of the language Milton-model, eg: “*I think, what would you actually like? Because this question clearly shows that something is wrong here*” (V. Zelensky, 1+1 Channel, 2019).

2. Ambiguous information: a super-negative message could be superimposed on the same super-positive, thus creating “a difficult situation for the recipient of two sets of information, because he must make an unambiguous decision in an ambiguous, artificially created situation” [9], and thus the negativity of the initial message is at least reduced, and at most it is completely neutralized.

Having analyzed the political advertising campaigns, as well as official speeches of politicians, we came to the conclusion that the actual linguistic indicators of the implementation of this technique are as follows:

a) non-specific lexis of the NLP language metamodel deletion process, expressed by adjectives

and pronouns, less often by nouns, eg: “*Yes, it was a bad idea, and yes, I understand it, but I promise to pay these salaries*” (V. Zelensky, 1+1 Channel, 2020); “*It's awful and doesn't do me any honor, but look what I'll do to make amends*” (V. Zelensky, Novy Channel, 2019);

b) less often – nominalizations of the NLP language metamodel deletion process, eg: “*This is, of course, our fig-up, and this choice isn't really a good one, but the correction will be ours*” (V. Zelensky, 1+1 Channel, 2019); “*My choice is to make unpopular decisions and then let everyone know that I will make them right*” (V. Zelensky, 1+1 Channel, 2019);

c) markers of the truisms complex induction of language Milton-model, eg: “*Many people say that the wall on the border with Mexico is not needed, but I just want security for my citizens!*” (D. Trump, CNN Channel, 2018); “*There is an opinion that the gas pipeline will harm the environment. And there is an opinion that Americans need to live on something!*” (D. Trump, CNN Channel, 2018);

d) less often – markers of complex induction of pattern disruption of the language Milton-model (which performs the function of maximum contrasting), eg: “*Well, yeah, I've f***ed up, so what now? I've f***ed up, and I will make it right*” (V. Zelensky, 1+1 Channel, 2019).

The scheme of text construction in the case of the strategy of ambiguous information involves the transfer of attention from the negative action of the information object to its positive effect in order to create a certain perceptual balance within the system.

3. Distraction (focus shift) a technique of shifting the focus from a real fact or event or to another event (usually with a connotation different from the first), or to versions or causes of the main event, or to a concomitant or artificially created one that can “draw” audience’s attention onto itself, thus giving the spin-doctor a chance to make appropriate communication adjustments to cover the main event about the alleged existence of similar facts in other countries. G. Pocheptsov singles out the following tools used to shift the focus: daily (tactical) ones: car accidents, explosions, natural disasters; long-term (strategic) ones: flu epidemic, cholera [8]. The scientist notes that “the population receives television “antidepressants” in the form of humor, pop or social gatherings. Then it relaxes and forgets about everything else. Similarly, the population receives a television “speed drugs” in the form of accidents, explosions, floods (and understands that everything could have been worse, so evaluates their own context more positively – A.K.). And also forgets about everything. But both are a substitute (natural or artificial) for interest in political or economic issues. And thanks to the constant quarrels over “the freedom of speech”, a stable immunity against such issues is developed” [8], which makes this technique so effective. Thus, within this technique, there are two ways to introduce the desired interpretation: by creating a text (creating a new event that would

attract much more attention), or by creating a context (correlated with the influential reframing technique to create a “different view” on the same event), and G. Pocheptsov notes that the text can change “+” to “-”, or vice versa. The context works more carefully: it translates “-” into “-” or “+” into “++” [8].

Having analyzed the political advertising campaigns, as well as official speeches of politicians, we came to the conclusion that the actual linguistic indicators of the implementation of this technique are as follows:

a) non-specific lexis of the process of the NLP language metamodel deletion process, expressed by adjectives and pronouns, less often by nouns, eg: “*Yes, what I did was a bad idea, and yes, I understand it, but I promise to increase your salaries*” (V. Zelensky, 1+1 Channel, 2020); “*It's awful and doesn't do me any honor, but look what they did*” (V. Zelensky, 1+1 Channel, 2020);

b) less often – nominalizations of the NLP language metamodel deletion process, for example: “*This is, of course, our fig-up, but his choice isn't cool either*” (V. Zelensky, 1+1 Channel, 2019); “*My choice is to make unpopular decisions, but discussing the actions of the opposition is also interesting*” (V. Zelensky, 1+1 Channel, 2020);

c) markers of truisms complex induction of language Milton-model, eg: “*Many people say that a wall on the border with Mexico is not needed. Oh well. Of course. But the opposition itself pays them for this, so to speak!*” (D. Trump, CNN Channel, 2018); “*There is an opinion that the gas pipeline will harm the environment. This is the opposition's opinion. And the opposition has a lot of human rights violations, but for some reason you do not pay attention to it*” (D. Trump, CNN Channel, 2018);

d) less often – markers of pattern disruption complex induction of the language Milton-model (which perform the function of maximum contrasting), eg: “*Yes, I was wrong here. Haven't you ever been wrong? Go f*** yourself with your criticism!*” (V. Zelensky, 1+1 Channel, 2019);

e) less often, markers of truisms complex inductions of language Milton-model (which perform the function of maximum contrasting), eg: “*Yes, I was wrong here. But everyone is wrong sometimes. Let's talk about something else?*” (V. Zelensky, ICTV Channel, 2020).

The scheme of text construction in the case of the focus shift technique involves shifting attention from the negative effect of the information object to an even more negative action of the competitor (this is characterized by the sub-technique of parallel building of “profitable” negative) to create a certain external perceptual balance, or other action not related to the object in principle, but which will cause the audience’s necessary emotion. The sub-technique of reinterpretation of one’s negative situation is the second focus change sub-technique, the main meaning of which is to create, generate a positive context for a negative event, which is

maximally correlated with the above-mentioned data by creating a context for the desired interpretation.

4. Incorporating elements of naturalness into artificial situations – a technique aimed at providing a deliberately artificial, planned and programmed situation that has a high degree of formalization with the signs of naturalness to optimize its perception by the audience, since the more recipients identify a high-ranking official with themselves, the more positively they will perceive the information provided by them.

Having analyzed the political advertising campaigns, as well as official speeches of politicians, we came to the conclusion that the actual linguistic indicators of the implementation of this technique are as follows:

a) presuppositions of distortion process of the NLP language metamodel, most often expressed by adjectives and pronouns, less often by nouns, eg: “*I am not only the President. I'm a simple guy from Kryvyi Rih*” (V. Zelensky, 1+1 Channel, 2020); “*I'm just a Frenchman, just like you*” (E. Macron, France3 Channel, 2020);

b) comparative constructions of deletion process of the NLP language metamodel, eg: “*Yes, I am the president, but I am the same as you*” (E. Macron, TV5 Monde Channel, 2019); “*He is the most Ukrainian President*” (V. Zelensky, STB Channel, 2019);

c) markers of the truisms complex induction of language Milton-model, eg: “*The president must be the President. But also a father, and a son, and a husband as well*”(V. Zelensky, 1+1 Channel, 2020); “*Do you know what? I've gotten so tired during all this time. Being in power is very difficult*”;

d) less often – markers of pattern disruption complex induction of the language Milton-model (which perform the function of maximum contrasting), eg: “*I'm not a kid to you! I am the President! I'm not a sucker!*” (V. Zelensky, 1+1 Channel, 2020); “*Get out, robber!*” (V. Zelensky, 1+1 Channel, 2020).

5. Techniques of controlled information leakage and preparation of anticipation of events, where the first is used “for the purpose of probing public opinion on a particular problem or issue, in preparation for a particular political action, a particular action of the government and the negative reaction of society to information inflow always allows to “refute” it, writing off to the “conjectures of journalists” [3, p. 200]; and in the second, “it is not the event itself that is being prepared, but the expectations of its audience, it allegedly offers what to do in advance in the case of an event” [3, p. 200].

In our opinion, the similarity of these two techniques, which makes it possible to combine them into one, is to provide the audience with pre-prepared information about a particular event / politician, this data already having the maximum suggestive component aimed at subconsciously forming a certain opinion in the recipient on this occasion; the difference is that, in the technique of controlled information leakage, the data is provided on behalf of a reliable but anonymous source, but its anonymity in no way diminishes the weight of the information provided by it; and in the implementation of the expectations preparing technique, the rumors the spin-doctor spreads are the main source of data, and there is no way they could be interpreted as official credible information.

Having analyzed the political advertising campaigns, as well as official speeches of politicians, we came to the conclusion that the actual linguistic indicators of the implementation of this technique are as follows:

a) markers of the truisms complex induction of language Milton-model, eg: “*Many colleagues say we have to wait for the revolution. Let's see, let's see*” (V. Zelensky, 1+1 Channel, 2019);

b) judgments of deletion process of the NLP language metamodel, eg: “*Most likely, Odessa will be in the red zone tomorrow*” (Y. Stepanov, 1+1 Channel, 2020);

c) markers of the citation complex induction of language Milton-model, eg: “*Churchill also said that if you want peace, you must prepare for war*” (B. Johnson, Channel 4, 2019); “*As Taras Shevchenko wrote, evil people will wake Ukraine up, after having robbed it*” (P. Poroshenko, 1+1 Channel, 2019).

We believe that since our proposed linguistic algorithm of Spin Doctoring of political discourse analysis combines a comprehensive scientific approach in the latest sciences such as Neurolinguistic Programming, Suggestive Linguistics and Spin Doctoring itself, it will make it possible not only to identify the dominant strategies for the formulating these pathogenic texts and the deep mechanisms of their construction, but also – in the future – ways to counter information wars represented by such texts, which will serve not only to deepen the relevant provisions of NLP, Suggestive Linguistics and Psycholinguistics, but also in the possible formation of appropriate planning decisions in the field of Ukraine's state information security, which is a particularly important aspect of the state's modern information during hybrid wars, and maximally illustrates the prospects of further developments in this scientific field.

Література

1. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики: монографія. Львів: ПАІС, 2010. 336 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ: Академія, 2004. 344 с.
3. Васильева М. М. Связи с общественностью в органах власти: учебник для академического бакалавриата. 2 изд., перераб. и доп. Москва: Издательство Юрайт, 2019. 366 с.

4. Жибак Д. М. До питання особливостей та функцій політичного дискурсу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2016. № 29, Том 1. С. 124–126.
5. Карасик В. И. Языковой круг: личности, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002. 477 с.
6. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування: монографія. Одеса: Астропринт, 2001. 344 с.
7. Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс: текстуалізація реальності: монографія. Одеса: Чорномор'я, 2007. 156 с.
8. Почепцов Г. Комунікативні операції вчора й сьогодні. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/9425/2011-06-12-komunikativni-operatsii-vchora-i-sogodni/> (дата звернення: 18.11.2020).
9. Почепцов Г. Спин-доктор и его работа: нетрадиционные методы управления информационным пространством. URL: <https://detector.media/community/article/1945/2001-11-30-spin-doktor-i-ego-rabota-netraditsionnye-metody-upravleniya-informatsionnym-prostranstvom/> (дата звернення: 18.11.2020).
10. Смит С. Жесткая книга о том, как убедить, загипнотизировать, заставить кого угодно. Маленькая книга сильнейших примов гипноза и воздействия. Москва: АСТ, 2010. 224 с.
11. Brader Ted. The Political Brain: The Role of Emotion in Deciding the Fate of the Nation – By Drew Westen. *Political Psychology*. 2008. Volume 29, Issue 4. Pp. 623–627 <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2008.00656.x>.
12. Brown G. Discourse Analysis. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1983, 288 p.
13. Ciftci D. Political Marketing and New Media Election Campaigning: The Application of North Cyprus 2018 General Elections. *Handbook of Research on New Media Applications in Public Relations and Advertising*. Cyprus: Near East University, Department of Journalism, Faculty of Communication. 2020. Pp. 355–380.
14. Kovalevska, T., & Kovalevska, A. Utilizing the Neurolinguistic Programming Technologies in Foreign languages Teaching Practice in Ukrainian Universities. *Arab World English Journal: Special Issue on English in Ukrainian Context*. 2020. Pp. 184–193. DOI: <https://dx.doi.org/10.24093/awej/elt3.16>.
15. Owen Lord. Swaying the swingers: how neuroscience influences voting behaviour. *Brain*. 2008. Volume 131, Issue 2. Pp. 591–595 <https://doi.org/10.1093/brain/awm330>.
16. Pinza Mariela & Flax Sabrina. Marketing político. Durán Barba y JJ Rendón, radiografía de dos asesores clave en la construcción de los liderazgos de las derechas del siglo XXI. 2005. URL: <https://www.celag.org/wp-content/uploads/2015/08/Documento-4-marketing-pol%C3%ADtico.pdf> (дата звернення: 18.11.2020).
17. Rendón J. J. Power of One: Power of one: JJ Rendon at TEDxUNPlaza 2013. 2013. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=o7k2icowDN8> (дата звернення: 18.11.2020).
18. Victoroff Jeff. Drew Westen: The Political Brain: The Role of Emotion in Deciding the Fate of the Nation Bryan Caplan: The Myth of the Rational Voter: Why Democracies Choose Bad Policies. *Democracy and Security*. 2009. 5:2. Pp. 193–197, DOI: 10.1080/17419160902973594
19. Underwood D., Sun S. & Welters R.A.M.H.M. The effectiveness of plain packaging in discouraging tobacco consumption in Australia. *Nat. Hum. Behav.* 2020. 4. Pp. 1273–1284. <https://doi.org/10.1038/s41562-020-00940-6>.

References

1. Batsevyeh, F. S. (2010). *Narysy z lnhvistychnoi prahmatyky: Monohrafiia* [Essays on linguistic pragmatics: Monograph]. Lviv: PAIS [in Ukrainian].
2. Batsevyeh, F. S. (2004). *Osnovy komunikatyvnoi lnhvistyky: pidruchnyk* [Fundamentals of communicative linguistics: a textbook]. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].
3. Vasil'eva, M. M. (2019). *Svjazi s obshhestvennost'ju v organah vlasti: uchebnik dlja akademicheskogo bakalavriata*. 2 izd., pererab. i dop. [Public Relations in Government: A Textbook for Academic Bachelor's Degree. 2nd ed., Rev. and add.]. Moskva: Izdatel'stvo Jurajt [in Russian].
4. Zhybak, D. M. (2016). Do pytannia osoblyvosti ta funktsii politychnoho dyskursu [On the question of features and functions of political discourse]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia. №29, Vol 1*. 124–126 [in Ukrainian].
5. Karasik, V. I. (2002). *Jazykovej krug: lichnosti, koncepty, diskurs* [Language circle: personalities, concepts, discourse]. Volgograd: Peremena [in Russian].
6. Kovalevska, T. Yu. (2001). *Komunikatyvni aspekty neirolnhvistychnoho prohramuvannia: monohrafiia* [Communicative aspects of neurolinguistic programming: Monograph]. Odessa: Astroprynt [in Ukrainian].
7. Kondratenko, N. V. (2007). *Ukrainskyi politychnyi dyskurs: tekstualizatsiia realnosti: monohrafiia* [Ukrainian political discourse: textualization of reality: monograph]. Odessa: Chornomoria [in Ukrainian].
8. Pocheptsov, H. (2011). *Komunikatyvni operatsii vchora y sohodni* [Communicative operations yesterday and today]. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/9425/2011-06-12-komunikativni-operatsii-vchora-i-sogodni/> (last access: 18.11.2020) [in Ukrainian].
9. Pocheptsov, H. (2011). *Spin-doktor i ego rabota: netradicionnye metody upravlenija informacionnym prostranstvom* [Spin doctor and his work: non-traditional methods of information space management]. URL: <https://detector.media/community/article/1945/2001-11-30-spin-doktor-i-ego-rabota-netraditsionnye-metody-upravleniya-informatsionnym-prostranstvom/> (last access: 18.11.2020) [in Russian].
10. Smith, S. (2010). *Zhestkaja kniga o tom, kak ubedit', zagipnotizirovat', zastavit' kogo ugodno*. Malen'kaja kniga sil'nejshih primov gipnoza i vozdejstvija [A tough book on how to convince, hypnotize, get anyone. A small book of the strongest primos of hypnosis and influence]. Moskva: AST [in Russian].
11. Brader, Ted (2008). *The Political Brain: The Role of Emotion in Deciding the Fate of the Nation – By Drew Westen*. *Political Psychology*. Volume 29, Issue 4. Pp. 623–627. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2008.00656.x> [in English].

12. Brown, G. (1983). *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge Univ. Press. [in English].
13. Ciftci, D. (2020). Political Marketing and New Media Election Campaigning: The Application of North Cyprus 2018 General Elections. *Handbook of Research on New Media Applications in Public Relations and Advertising, Cyprus: Near East University, Department of Journalism, Faculty of Communication*. Pp. 355–380 [in English].
14. Kovalevska, T., & Kovalevska, A. (2020). Utilizing the Neurolinguistic Programming Technologies in Foreign languages Teaching Practice in Ukrainian Universities. *Arab World English Journal: Special Issue on English in Ukrainian Context*. Pp. 184–193. DOI: <https://dx.doi.org/10.24093/awej/elt3.16> [in English].
15. Owen, Lord (2008). Swaying the swingers: how neuroscience influences voting behaviour. *Brain*. Volume 131, Issue 2. Pp. 591–595 <https://doi.org/10.1093/brain/awm330> [in English].
16. Pinza, Mariela & Flax Sabrina (2005). Marketing político. Durán Barba y JJ Rendón, radiografía de dos asesores clave en la construcción de los liderazgos de las derechas del siglo XXI. URL: <https://www.celag.org/wp-content/uploads/2015/08/Documento-4-marketing-pol%C3%ADtico.pdf> (last access: 18.11.2020) [in Spanish].
17. Rendón, J. J. Power of one: JJ Rendon at TEDxUNPlaza 2013 (2013). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=o7k2icowDN8> (last access: 18.11.2020) [in English].
18. Victoroff, Jeff (2009). Drew Westen: The Political Brain: The Role of Emotion in Deciding the Fate of the Nation Bryan Caplan: The Myth of the Rational Voter: Why Democracies Choose Bad Policies. *Democracy and Security*. 5:2. Pp. 193–197, DOI: 10.1080/17419160902973594 [in English].
19. Underwood, D., Sun, S. & Welters, R.A.M.H.M. (2020). The effectiveness of plain packaging in discouraging tobacco consumption in Australia. *Nat. Hum. Behav.* 4. Pp. 1273–1284. <https://doi.org/10.1038/s41562-020-00940-6>

Ковалевська Анастасія Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов, Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України (вул. Генуезька, 22, Одеса, Україна); e-mail: ana.kovalevskaya@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-1031-5546>

Ковалевская Анастасия Владимировна, кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского и иностранных языков, Одесский региональный институт государственного управления Национальной академии государственного управления при Президенте Украины (ул. Генуэзская, 22, Одесса, Украина); e-mail: ana.kovalevskaya@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-1031-5546>

УДК 81'272:324:342.511(477)"2019"
DOI: 10.26565/2227-1864-2020-87-14

Типи мовних засобів впливу в передвиборних програмах кандидатів на пост Президента України: на матеріалі виборів 2019 року

Ганна Василівна Ситар

доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології,
Донецький національний університет імені Василя Стуса
(бул. 600-річчя, 21, Вінниця, 21021, Україна);
e-mail: h.v.sytar@donnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-8806-8322>

Марина Олександрівна Рогова

студентка 2 курсу ОС «Магістр»,
Донецький національний університет імені Василя Стуса
(бул. 600-річчя, 21, Вінниця, 21021, Україна);
e-mail: el26rogovaya@gmail.com

У статті проаналізовано типи мовних засобів впливу в передвиборних програмах кандидатів на пост Президента України 2019 року, використаних з метою встановлення або втримання влади і маніпуляції суспільною свідомістю і поведінкою виборців. Виокремлено такі типи мовних засобів впливу: оцінна лексика, фразеологізми, ідеологічні кліше, метафори, прецедентні феномени, перифрази, повтори, градація, риторичні запитання. Доведено, що оцінна лексика посідає чільне місце серед мовних засобів впливу, створює позитивну або негативну оцінку події або особи. Привертають увагу та влучно виражають емоційно-експресивну думку фразеологічні одиниці, з-поміж яких зафіксовано модифіковані. Засобом стереотипізації мислення виборця виступають ідеологічні кліше. Значно посилює емоційність викладу й політична метафора. У передвиборних програмах 2019 року зафіксовано такі типи метафор: метафора хвороби, метафора краху, метафора в'язниці, метафора космосу, метафора добробуту. Поодинокими виявилися в програмах непрямі, описові назви – перифрази, а також прецедентні феномени. Вдалим засобом для переконання та навіювання ідей виборцям є повтор, використовуваний для виокремлення основної тези програми, зображення проблем, що загрожують виборцям. Застосування градації допомагає політику наголосити на складності наявної проблематики донести електорату, що вирішити її зможе тільки цей політичний діяч. Риторичне запитання – ще один засіб активізації уваги виборців, основна функція якого – спонукати виборців до роздумів і пошуку відповіді на поставлене питання. Серед графічних засобів зафіксоване ненормативне вживання великої літери для наголосження на найважливішій лексемі (лексемах) і використання лапок з метою зміни характеру оцінки.

Характерною особливістю мовного наповнення передвиборних програм є нашарування декількох різнотипних мовних засобів, що має виразний маніпулятивний ефект, створює потрібне враження, викликає відповідні думки і спонукає до голосування.

Ключові слова: маніпуляція, мовні засоби, передвиборча кампанія, передвиборна програма, політична лінгвістика

Ситарь А. В., Роговая М. А. Типы языковых средств воздействия в предвыборных программах кандидатов на пост Президента Украины: на материале выборов 2019 года

В статье проанализированы типы языковых средств воздействия в предвыборных программах кандидатов на пост Президента Украины 2019 года, использованных с целью установления или удержания власти и манипуляции общественным сознанием и поведением избирателей. Выделены следующие типы языковых средств воздействия: оценочная лексика, фразеологизмы, идеологические клише, метафоры, прецедентные феномены, перифразы, повторы, градация, риторические вопросы. Доказано, что оценочная лексика занимает ведущее место среди языковых средств воздействия, создает положительную или отрицательную оценку события или лица. Привлекают внимание и точно выражают эмоционально-экспрессивную мысль фразеологические единицы, в числе которых зафиксированы модифицированные. Средством стереотипизации мышления избирателя выступают идеологические клише. Значительно усиливает эмоциональность изложения и политическая метафора. В предвыборных программах 2019 зафиксированы такие типы метафор: метафора болезни, метафора краха, метафора тюрьмы, метафора космоса, метафора благосостояния. Одинокими оказались в программах косвенные, описательные названия – перифразы, а также прецедентные феномены. Удачным средством для убеждения и внушения идей избирателям является повтор, используемый для выделения основного тезиса программы, изображения проблем, угрожающих избирателям. Применение градации помогает политике подчеркнуть сложность существующей проблемы и донести электорату, что решить ее сможет только этот политический деятель. Риторический вопрос – еще одно средство активации внимания избирателей, основная функция которого – побудить избирателей к размышлению и поиску ответа на поставленный вопрос. Среди графических средств зафиксированы ненормативное употребление большей буквы для подчеркивания важнейшей лексемы (лексем) и использование кавычек с целью изменения характера оценки.

Характерной особенностью языкового наполнения предвыборных программ является наслоение нескольких разнотипных языковых средств, что имеет выразительный манипулятивный эффект, создает нужное впечатление, вызывает соответствующие мысли и побуждает к голосованию.

Ключевые слова: манипуляция, языковые средства, предвыборная кампания, предвыборная программа, политическая лингвистика

Hanna Sytar, Maryna Rohova. Types of linguistic means of influence in the election programs of candidates for the post of the President of Ukraine: on the material of the 2019 elections

The article analyzes the types of linguistic means of influence in the election programs of candidates for the post of President of Ukraine in 2019, used to establish or retain power and manipulate public consciousness and voter behavior. The following types of linguistic means of influence are distinguished: evaluative vocabulary, phraseological units, ideological clichés, metaphors, precedent phenomena, paraphrases, repetitions, gradation, rhetorical questions. It has been proven that evaluative vocabulary occupies a leading place among linguistic means of influence, creates a positive or negative assessment of an event or person. They attract attention and accurately express an emotionally expressive thought phraseological units, of which they have been modified. Ideological clichés are a means of stereotyping the voter's thinking. The emotionality of the presentation is greatly enhanced by the political metaphor. In the election programs of 2019, the following types of metaphors are recorded: a metaphor of illness, a metaphor of collapse, a metaphor of a prison, a metaphor of space, a metaphor of welfare. Indirect names in the programs turned out to be solitary, descriptive names – periphrases, as well as precedent phenomena. Repetition is a useful means of persuading and instilling ideas in voters, used to highlight the main thesis of the program, the depiction of problems that threaten voters. The use of gradation helps the politician to highlight the complexity of the existing problem and convey to the electorate that only this politician can solve it. A rhetorical question is another means of activating voters' attention, the main function of which is to induce voters to think and search for an answer to the question posed. Among the graphic means, the abnormal use of a capital letter to underline the most important lexeme (lexemes) and the use of quotation marks to change the nature of the assessment were recorded.

A characteristic feature of the linguistic content of election programs is the layering of several different types of linguistic means, which has an expressive manipulative effect, creates the desired impression, evokes appropriate thoughts and encourages voting.

Key words: manipulation, language means, election campaign, election program, political linguistics

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Однією з найважливіших галузей прикладної лінгвістики є політична лінгвістика, що вивчає місце та роль мови в політичних процесах. Мова в політичній сфері виступає не тільки засобом комунікації, інструментом висловлення й формування думки, а й засобом впливу на громадську свідомість, створення необхідного враження, спонукання до відповідних дій.

Велика кількість мовних засобів впливу зустрічається під час процедури виборів. За чинними нормативними документами, обов'язковою умовою реєстрації кандидатів у Президенти України, кандидатів у депутати, політичних партій і їхньої безпосередньої участі у виборчих перегонах є подання передвиборної програми, яка містить основні напрями їхньої громадської, політичної, економічної та соціальної діяльності після обрання [3]. З урахуванням багатопартійності політичного життя України (на 1 січня 2020 року в Україні офіційно зареєстровані 349 політичних партій), а також у зв'язку зі складною політичною й економічною ситуацією у країні, зумовленою збройною агресією Російської Федерації проти України, тимчасовою окупацією території Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та окремих районів Донецької і Луганської областей дослідження особливостей використання мови як засобу боротьби за політичну владу і маніпуляції суспільною свідомістю набувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням основних категорій і жанрів політичного дискурсу, особливостей створення і мовного наповнення зразків різних жанрів займалися О. Андрейченко, М. Бабак, Ф. Бацевич, А. Башук, О. Бекетова, Я. Бондаренко, В. Демещька, М. Діденко, О. Зернецька, Н. Кондратенко, В. Куценко, Н. Петлюченко, Г. Почепцов, К. Серажим, О. Фоменко та ін.

Передвиборна програма як презентаційно-іміджевий жанр політичного дискурсу потребує

дослідження щодо особливостей її структури та мовного наповнення, оскільки саме цим документом політичний діяч або партія намагаються привернути і/або втримати увагу електорату, завоювати його прихильність у вигляді отриманих на виборах голосів. Визначення статусу й диференціацію ознак передвиборної програми запропоновано у працях В. Андрущенка, В. Бебика, М. Вегеша, М. Вороного [1; 2; 21; 26]. Мовні особливості політичних програм на матеріалі програм 2010–2016 років проаналізували Н. Кондратенко, Л. Стрій та О. Билінська [4]. Водночас поява нових зразків передвиборних програм дає змогу продовжити дослідження в цьому напрямку й з'ясувати мовні особливості сучасного українського політичного дискурсу.

У програмі 2019 року кандидата у Президенти Ю. Бойка виділено дві комунікативні ролі «Лідер-що-єднає» й «Демократ» та охарактеризовано мовні засоби їхньої реалізації [23]. За допомогою методу контент-аналізу встановлено змістові доміанти у програмах кандидатів П. Порошенка, Ю. Тимошенко й В. Зеленського, з'ясовано співвідношення / неспіввідношення комунікативних ролей кандидатів у Президенти України та мовних засобів, використаних у програмах [24].

Об'єкт нашого дослідження – тексти політичних програм всіх зареєстрованих кандидатів на пост Президента України на виборах 2019 року (всього 14 програм, розміщених на офіційному сайті Центральної виборчої комісії <https://www.cvk.gov.ua/>). Предмет аналізу – мовні засоби впливу на виборців, використані в цих програмах.

Мета статті – визначити типи мовних засобів впливу в передвиборних програмах кандидатів на пост Президента України (на матеріалі виборів 2019 року).

Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити такі **завдання**:

– виявити мовні засоби впливу в передвиборних програмах;

– здійснити класифікацію й охарактеризувати мовні засоби впливу на виборців.

Виклад основного матеріалу. Маніпулятивного характеру передвиборній програмі надають використані мовні засоби, здатні впливати на мислення і поведінку виборців, навіювати потрібні політичному лідеру ідеї. Здійснений аналіз передвиборних програм кандидатів у Президенти України 2019 року дав змогу виділити такі типи мовних засобів:

- 1) оцінна лексика;
- 2) фразеологізми;
- 3) ідеологічні кліше;
- 4) метафори;
- 5) прецедентні тексти;
- 6) перифрази;
- 7) повтори;
- 8) градація;
- 9) риторичні запитання.

Цільне місце серед мовних засобів впливу на адресата посідає оцінна лексика, вживання якої покликане привернути увагу читача, сформувати у нього потрібну думку, ставлення до певної реальності [6; 22]. У розглянутих зразках передвиборних програм переважають іменники прикметники, що втілюють позитивну або негативну оцінку події або особи: *Гроші вийдуть з-під контролю митників і чиновників, що знищить їх як клас і дасть змогу звільнити не менше 80% дармоїдів-чиновників* [7] (тут і далі виділено нами. – Г. С., М. Р.). *5 років бездарної, бездумної і злочинної політики влади призвели до катастрофічних наслідків* [13]. За нашими спостереженнями, для політичних текстів виявилось характерним нашарування різних мовних засобів: *Так буде, коли на чолі держави стане гідний Провідник. Вреши-решт, злочинці повинні сидіти у тюрмах, а не у владних кабінетах* [12]. *Збереження мажоритарної складової виборчої системи відкриває для ворожих агентів впливу колосальні можливості для виграшу шляхом використання підкупу та фальсифікацій. Вимагає усвідомлення ролі уряду в якості «садівника», що суперечить як ідеям ультра-лібералів з їхнім «урядом як нічним сторожем», так і пост-совків з їхнім «урядом як денним грабіжником»* [14]. Так, у першому реченні навантаження позитивної оцінної лексеми *Провідник* посилене її написанням з великої літери й поєднанням з прикметником *гідний*, у другому – негативна оцінка дій чинної влади формується за допомогою прикметниково-іменникової сполуки *ворожий агент впливу* і вживання новотвору *пост-совки*.

Неабиякий маніпулятивний потенціал мають також лексеми-дієслова, вживані з метою створення негативної оцінки дій попередньої влади: *Однак, народні депутати, ухваливши в 1996-му році Конституцію України «законсервували» радянську республіку та фактично «відсікли» владу від народного*

контролю [12]. *Її [державу] вистраждав, виборів і створив Український народ. Але вже сто років, як воля засновників української держави грубо плондрується. Обмануть, обкрадуть і голими по світу пустять – а то і закатують* [16]. В останньому реченні, крім оцінних лексем-дієслів, вжито фразеологізм *пустити по світу*.

Цікаво, що нейтральні або позитивно забарвлені слова можуть набувати у відповідному контексті негативного значення. Так, дієслово *багатіти* набуває виразної негативної оцінки в поєднанні з негативно забарвленою лексемою *війна*: *Війна, на якій багатіє влада* [13].

Продуктивним образним засобом, ужитим з метою привернення уваги і влучного вираження емоційно-експресивної думки, є фразеологічні одиниці: *Я не буду стояти осторонь* [20]. У проаналізованих передвиборних програмах зафіксовано також модифікації фразеологічних одиниць: *Але з двох зол неможливо обрати менше, адже вибір навіть маленького зла є відступом від власних принципів* [8] (модальна модифікація фразеологізму шляхом введення предикативного прислівника *неможливо*). Емоційний ефект від використання фразеологізмів може бути посилений за рахунок уведення їх до складу інших мовних засобів, наприклад, риторичних запитань: *Чи це привід опустити руки?* [9].

Поодинокими є випадки вживання ідеологічних кліше як засобів стереотипізації мислення виборця: *Нам необхідно позбутися комплексу меншовартості та посісти своє місце серед великих держав світу* [8]. Цікаво, що і в цьому прикладі спостерігаємо поєднання декількох мовних засобів впливу: ідеологічного кліше *комплекс меншовартості* та фразеологізму *посісти своє місце*. Водночас привертає увагу наявність не тільки «застиглих фраз» з радянських часів (попередній приклад), а поява нових кліше, що активізувалися у ХХІ столітті і вже встигли закріпитися у свідомості людей: *Тому базовим принципом нашої політики є «гроші ходять за людьми»* [17].

Нечастотними у проаналізованих текстах виявилися прецедентні феномени. Зокрема, у програмі В. Зеленського наявне цитування Божої заповіді: *«Не вкради!» – основна заповідь у боротьбі з корупцією* [15].

З метою посилити емоційність викладу, привернути увагу електорату, сформувати потрібну оцінку реальності в передвиборних програмах часто використовують такий образний зворот, як метафора [25; 27]. У проаналізованому матеріалі зафіксовано такі типи метафор:

а) метафора хвороби: *Наша країна хвора. Симптомів багато – корупція, брехня, популізм, невігластво. А головний серед них – несправедливість* [9];

б) метафора краху, провалу: *Насправді ж за цей час ми вринули підійшли до краю соціально-економічної та демографічної прірви* [9];

в) метафора в'язниці: *Щоб досягти цього рівня, я маю намір звільнити продуктивну частину населення України від податкових, бюрократичних пут держави, встановивши прозору та зрозумілу економічну систему «5.10» [7];*

г) метафора космосу: *Росія прагне знову повернути Україну до своєї орбіти [14];*

д) метафора добробуту (неймовірно багатой країні і відповідно громадян): *Громадяни України можуть бути найзаможнішими в світі. Золота Україна має бути Податковим Раєм із системою «5.10»! [7].*

Рідко в передвиборних програмах 2019 року вжито перифрази – образно-переносні й описові найменування учасників політичних процесів: *Бо на хвилі кожної народної революції до влади приходили не слуги народу, а його гнобителі [16].*

Повторив політичних текстах є засобом навіювання ідей і схилення виборців до визначення цих ідей як правильних, суголосних їхнім поглядам і потребам. Нанизування окремих лексем і/або речень, побудованих за однією моделлю, використовують для фокусування уваги на основній тезі програми, переконання в масштабності проблем, що загрожують життю і/або добробуту виборців: *Ми перебуваємо у стані розриву: державні органи існують окремо, людина і суспільство – окремо. Велика Україна – це держава з Донбасом і Кримом. Це держава, на яку можна покластися, якою пишаєшся [8]. 5 років іде війна. Війна, яка несе гіркоту і страждання громадянам нашої країни. Війна, яка спустошує бюджет держави, позбавляє майбутнього наших дітей та онуків. Війна, на якій багата влада [13]. Згідно його волі, держава має бути народною – і тільки такою. А дійсно народною може бути тільки та держава, в якій влада здійснюється самим народом [16].*

Для посилення маніпулятивного впливу використовують градацію, що допомагає політику виділити наявну проблему, наголосити на її складності й донести електорату, що вирішити її зможе тільки цей політичний діяч: *Час, за якого ми живемо, – це час втрати ціннісних орієнтирів, профанації ідей та шоуїзації політики [8]. Здійснимо конкретні кроки для збереження людського потенціалу, розвитку науки, культури, освіти, підвищення рівня культури здоров'я та збільшення тривалості життя всіх громадян нашої країни [9]. Нас 28 років використовують, обкрадають і знищують [11]. Репресії проти учасників війни та революції, провокація внутрішнього протистояння та залучення російських військ для придушення можливих патріотичних виступів загрожують розширеним Україною та знищенням нашої державності [14]. Гідність бути українцем*

піддається спробам приниження бідністю та щоденною брехнею; природні ресурси нищать; люди масово залишають країну [18]. Злодії та вбивці, мародери та корупціонери сидять не в тюрмах, а у найвищих кабінетах. Люди відчують себе знедоленими, приниженими, жебраками та безправними [20].

Риторичне запитання – ще один дієвий засіб активізації уваги виборців, що спонукає їх до роздумів, пошуку відповіді на поставлене питання й покликаний переконати в правильності викладеної позиції політичного діяча: *Проте кому вони [рішучі «реформи»] будуть потрібні, якщо зовсім скоро в Україні не залишиться українців? [9]. Проте аби розкрити свій потенціал, ми маємо пам'ятати, що народження нової України як сильної держави може відбутися лише завдяки всім нам, адже успіх кожного – це успіх країни. Хіба це не велика місія для кожного українця? Хіба це не гідне місце в історії для всіх нас? [19].*

Окреме місце посідають графічні засоби, з-поміж яких політичні лідери надають перевагу:

а) ненормативному вживанню великої літери; у таких випадках найважливіше з погляду автора слово (або конструкція) пишеться великими літерами з метою наголошення на ньому (ній): *Впевнена: разом ми зробимо так, аби наша країна нарешті стала СПРАВЕДЛИВОЮ [9]. Пенсія – НЕ нижче 40% від середньої заробітної плати по країні. Додаткові відрахування на пенсійний рахунок НЕ обкладаються податком [13]. Вона [Україна] потребує НОВИХ ІДЕЙ! Треба єднатись усім, хто незалежно від статі, мови, віри, національності просто ЛЮБИТЬ УКРАЇНУ! [15];*

б) використанню лапок з метою зміни позитивної оцінки на негативну або навпаки: *Україна, яка 28 років будувалась руками «професійних державотворців», на сьогодні є просто неконкурентоспроможною у світі [15].*

Висновки. Отже, передвиборна програма – це обов'язковий складник процедури виборів. У програмах кандидатів у Президенти України 2019 року використано широкий спектр мовних засобів впливу на виборців: мовні одиниці з оцінним значенням, фразеологізми, метафори, перифрази, ідеологічні кліше, прецедентні феномени, повтори, градацію, риторичні запитання. Характерною особливістю мовного наповнення програм є нашарування декількох різнотипних мовних засобів, що має виразний маніпулятивний ефект, створює потрібне враження, викликає відповідні думки і спонукає до голосування.

Перспективи подальших досліджень мовних засобів впливу на адресата полягають у залученні до аналізу зразків інших жанрів політичного дискурсу з метою поглиблення й деталізації запропонованої класифікації.

Література

1. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-72.html> (дата звернення 25.08.2020).
2. Вегеш М. М. Політологія: підручник. 3 вид., перероб. і доповн. Київ: Знання, 2008. 384 с.
3. Закон України «Про вибори Президента України» від 05.03.1999. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 14. 81 с.
4. Кондратенко Н., Стрій Л., Билінська О. Лінгвопрагматика політичного дискурсу: типологія мовленнєвих жанрів: монографія / за заг. ред. Н. В. Кондратенко. Одеса: Астропринт, 2019. 236 с.
5. Методичний посібник з громадянської освіти та політичної просвіти. URL: <https://www.austausch.org/zanjattja-1-5/> (дата звернення 25.08.2020).
6. Мінчак Г. Б. Конотативна семантика сучасних ідеологічно забарвлених номінативних одиниць (на матеріалі української преси 90-х років ХХ століття): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2003. 21 с.
7. Передвиборча програма Балашова Г. В. 2019 р. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=209pt001f01=719.html> (дата звернення 04.09.2020).
8. Передвиборча програма Безсмертного Р. П. 2019 р. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=253pt001f01=719.html> (дата звернення 02.09.2020).
9. Передвиборча програма Богомолець О. В. 2019 р. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=211pt001f01=719.html> (дата звернення 02.09.2020).
10. Передвиборча програма Богословської І. Г. 2019 р. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=236pt001f01=719.html> (дата звернення 02.09.2020).
11. Передвиборча програма Бондара В. В. 2019 р. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=257pt001f01=719.html> (дата звернення 03.09.2020).
12. Передвиборча програма Ващенко О. М. 2019 р. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=297pt001f01=719.html> (дата звернення 04.09.2020).
13. Передвиборча програма Вілкула О. Ю. 2019 р. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=224pt001f01=719.html> (дата звернення 04.09.2020).
14. Передвиборча програма Данилюка О. В. 2019 р. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=231pt001f01=719.html> (дата звернення 03.09.2020).
15. Передвиборча програма Зеленського В. О. 2019 р. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=233pt001f01=719.html> (дата звернення 02.09.2020).
16. Передвиборча програма Корнацького А. О. 2019 р. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=222pt001f01=719.html> (дата звернення 02.09.2020).
17. Передвиборча програма Порошенка П. О. 2019 р. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=295pt001f01=719.html> (дата звернення 03.09.2020).
18. Передвиборча програма Ригованова Р. О. 2019 р. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=263pt001f01=719.html> (дата звернення 02.09.2020).
19. Передвиборча програма Скоцика В. Є. 2019 р. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=202pt001f01=719.html> (дата звернення 02.09.2020).
20. Передвиборча програма Соловійова О. М. 2019 р. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=238pt001f01=719.html> (дата звернення 04.09.2020).
21. Політологічний енциклопедичний словник / упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2 вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 2004. 736 с.
22. Равлюк С. І. Аксіологічна лексика і фразеологія художньо-публіцистичних виступів 90-х рр. ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2003. 24 с.
23. Рогова М. О. Мовні особливості програм кандидата у Президенти України Ю. А. Бойка (на матеріалі виборів Президента України 2014 і 2019 років). *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса* / ред. кол. Хаджинова І. В. (голова) та ін. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. Вип. 12. С. 141–145.
24. Ситар Ганна, Рогова Марина. Контент-аналіз політичних програм кандидатів у Президенти України П. Порошенка, Ю. Тимошенко та В. Зеленського (на матеріалі виборів Президента України 2019 року). *Граматичні читання – X: Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції 16-17 травня 2019 року* / Донецький нац. ун-т імені Василя Стуса; наук. ред. А. П. Загітко. Вінниця: ТОВ «Твори», 2019. С. 119–125.
25. Філатенко І. О. Сучасна політична метафора в російськомовній газетній комунікації України: когнітивно-прагматичний опис: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2003. 20 с.
26. Філософія політики: підручник / авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко (кер.) та ін. Київ: Знання України, 2003. 400 с.
27. Чорна О. О. Комунікативний імідж президента: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 300 с.

References

1. Bebyk, V. M. *Politolohiia dlya polityka i gromadyanyna*. Retrieved from <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-72.html> [in Ukrainian].
2. Vehesh, M. M. (2008) *Politolohiia: pidruchnyk*. 3 vyd., pererob. i dopovn. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy «Pro vybory Prezydenta Ukrainy» vid 05.03.1999. (1999) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 14. [in Ukrainian].
4. Kondratenko, N., Strii, L., & Bylinska O. (2019). *Linhvoprahmatyka politychnoho dyskursu: typolohiia movlennievnykh zhanriv: monohrafiia*. In N. Kondratenko (Eds.). Odessa: Astroprynt [in Ukrainian].
5. *Metodychnyi posibnyk z hromadianskoi osvity ta politychnoi prosvity*. Retrieved from <https://www.austausch.org/zanjattja-1-5/> [in Ukrainian].
6. Minchak, H. B. (2003) *Konotatyvna semantyka suchasnykh ideolohichnozabarvlenykh nominatyvnykh odynyts (na materialy ukrainskoi presy 90-kh rokiv XX stolittia)*. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

7. *Peredvyborcha prohrama Balashova H. V.* (2019). Retrieved from <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=209pt001f01=719.html> [in Ukrainian].
8. *Peredvyborcha prohrama Bezsmertnoho R. P.* (2019). Retrieved from <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=253pt001f01=719.html> [in Ukrainian].
9. *Peredvyborcha prohrama Bohomolets O. V.* (2019). Retrieved from <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=211pt001f01=719.html> [in Ukrainian].
10. *Peredvyborcha prohrama Bohoslovskoi I. H.* (2019). Retrieved from <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=236pt001f01=719.html> [in Ukrainian].
11. *PeredvyborchaprohramaBondaraV. V.* (2019). Retrieved from <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=257pt001f01=719.html> [in Ukrainian].
12. *Peredvyborcha prohrama Vashchenka O. M.* (2019). Retrieved from <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=297pt001f01=719.html> [in Ukrainian].
13. *Peredvyborcha prohrama Vilkuła O. Yu.* (2019). Retrieved from <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=224pt001f01=719.html> [in Ukrainian].
14. *Peredvyborcha prohrama Danyliuka O. V.* (2019). Retrieved from <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=231pt001f01=719.html> [in Ukrainian].
15. *Peredvyborcha prohrama Zelenskoho V. O.* (2019). Retrieved from <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=233pt001f01=719.html> [in Ukrainian].
16. *Peredvyborcha prohrama Kornatskoho A. O.* (2019). Retrieved from <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=222pt001f01=719.html> [in Ukrainian].
17. *Peredvyborcha prohrama Poroshenko P. O.* (2019). Retrieved from <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=295pt001f01=719.html> [in Ukrainian].
18. *Peredvyborcha prohrama Ryhovanova R. O.* (2019). Retrieved from <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=263pt001f01=719.html> [in Ukrainian].
19. *Peredvyborcha prohrama Skotsyka V. Ye.* (2019). Retrieved from <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=202pt001f01=719.html> [in Ukrainian].
20. *Peredvyborcha prohrama Soloviova O. M.* (2019). Retrieved from <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=238pt001f01=719.html> [in Ukrainian].
21. *Politolohichni entsyklopedychni slovnyk* (2004) 2 vyd., dop. I pererob. In Yu. S. Shemshuchenka, V. D. Babkina & V. P. Horbatenka (Eds.). Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
22. Ravliuk, S. I. (2003) Aksiolohichna leksyka i frazeolohiia khudozhno-publitsystychnykh vystupiv 90-kh rr. XX st. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
23. Rohova, M. O. (2019). Movni osoblyvosti prohran kandydata u Prezydenty Ukrainy Yu. A. Boika (namateriali vyboriv Prezydenta Ukrainy 2014 i 2019 rokiv). *Visnyk studentskoho naukovoho tovarystva Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa*, 12, 141–145 [in Ukrainian].
24. Sytar Hanna, Rohova Maryna (2019). Kontent-analiz politychnykh prohran kandydativ u Prezydenty Ukrainy P. Poroshenko, Yu. Tymoshenko ta V. Zelenskoho (na materialii vyboriv Prezydenta Ukrainy 2019 roku). In A. P. Zahnitko (Ed.), *Proceedings from ISPCPMW'19: XMizhnarodnanaukovo-teoretychnakonferentsiya «Hramatychnichytannia»* (Vinnytsia, May 16-17, 2019) (pp.119-125). Vinnytsia: TOV «Tvory» [in Ukrainian].
25. Filatenko, I. O. (2003). Suchasna politychna metafora v rosiiskomovnii hazetnii komunikatsii Ukrainy: kohnityvno-prahmatychni opys. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
26. *Filosofii polityky* : pidruchnyk (2003). Andrushchenko V. P. (Ed.). Kyiv: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].
27. Chorna O. O. (2017). *Komunikatyvnyi imidzh prezidenta: monohrafiia*. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].

Ситарь Анна Васильевна, доктор филологических наук, доцент, профессор кафедры общего и прикладного языкознания и славянской филологии, Донецкий национальный университет имени Василия Стуса (ул. 600-летия, 21, Винница, 21021, Украина); e-mail: h.v.sytar@donnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-8806-8322>

Hanna Sytar, Doctor of Philology, Associate Professor, Professor of the Department of General and Applied Linguistics and Slavic Philology of Vasyl' Stus Donetsk National University (21, 600-richya str., Vinnytsia, 21021, Ukraine); e-mail: h.v.sytar@donnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-8806-8322>

Роговая Марина Александровна, студентка 2 курса ОС «Магистр», Донецкий национальный университет имени Василия Стуса (ул. 600-летия, 21, Винница, 21021, Украина); e-mail: el26rogovaya@gmail.com

Maryna Rohova, student of 2st year of the Master's degree program, Vasyl' Stus Donetsk National University (21, 600-richya str., Vinnytsia, 21021, Ukraine); e-mail: el26rogovaya@gmail.com

Особливості хештегів-закликів періоду Революції Гідності

Катерина Вячеславівна Сопіна

аспірантка кафедри української мови філологічного факультету,

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

(майдан Свободи 4, 61022, Харків, Україна);

e-mail: kateryna.sopina@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-8764-7418>

У статті розглянуто особливості хештегів-закликів, що функціонували в соціальних мережах «Facebook» і «Twitter» у період Євромайдану. Визначено роль хештегів у часи революцій, зауважено, що хештеги допомагають революціонерам без цензури розповсюдити інформацію серед співвітчизників і світової спільноти, привернути увагу світових ЗМІ й закликати людей підтримати та приєднатися. Розглянуто синтаксичні особливості хештегів-закликів, указано, що в переважній більшості такі хештеги розташовані наприкінці допису, хоча є і такі, які розташовані в середині посту. Окремо зазначено і про публікації, що складаються з одних хештегів, серед яких наявні й хештеги-заклики. Вивчаючи хештеги-заклики як речення, авторка виділила такі їх типи: прості й складні, двоскладні та односкладні, поширені й непоширені, повні та неповні, ускладнені й неускладнені. До того ж, зауважено, що хештеги-заклики мають спонукальну модальність. Говорячи про особливості графіки хештегів-закликів, авторка вказує на різне написання однакових слів задля створення різного візуального ефекту. У зв'язку з тим, що в хештегах не можуть використовуватися прогалини, адресанти писали речення одним словом, а задля візуального відокремлення слів виділяли початок слова великою літерою або розмежовували слова за допомогою нижньої риски. Крім того, увагу зосереджено на знаках пунктуації та апострофах: їх автори дописів не використовували, адже вони «розривають» слова, після чого висловлювання перестає бути єдиним хештегом. З метою поширення хештегів-закликів не тільки в українськомовному просторі, а й серед світової аудиторії адресанти публікували хештеги-заклики як українською, так і англійською мовами, при цьому частотнішим залишається вживання хештегів-закликів українською мовою.

Ключові слова: заклики, графіка хештегів, синтаксис хештегів-закликів, соціальні мережі, революційна комунікація, комунікація в соціальних мережах, Євромайдан

Сопина Е. В. Особенности хештегов-призывов периода Революции Достоинства

В статье рассмотрены особенности хештегов-призывов, которые функционировали в социальных сетях «Facebook» и «Twitter» в период Евромайдана. Определена роль хештегов во времена революций, отмечено, что хештеги помогают революционерам без цензуры распространить информацию среди соотечественников и мирового сообщества, привлечь внимание мировых СМИ и призывать людей поддержать и присоединиться. Рассмотрены синтаксические особенности хештегов-призывов, указано, что в подавляющем большинстве такие хештеги расположены в конце публикации, хотя есть и такие, которые расположены в середине поста. Отдельно сказано о публикациях, состоящих из одних хештегов, среди которых имеются и хештеги-призывы. Изучая хештеги-призывы как предложения, автор выделил следующие их типы: простые и сложные, двусоставные и односоставные, распространенные и нераспространенные, полные и неполные, осложненные и неосложненные. К тому же отмечено, что хештеги-призывы имеют побудительную модальность. Говоря об особенностях графика хештегов-призывов, автор указывает на разное написание одинаковых слов для создания визуального эффекта. В связи с тем, что в хештегах не могут использоваться пробелы, адресанты писали предложение одним словом, а для визуального разделения слов выделяли начало слова заглавной буквой или разграничивали слова с помощью нижнего подчеркивания. Кроме того, внимание сосредоточено на знаках препинания и апострофах: их авторы сообщений не использовали, так как они «разрывают» слова, после чего высказывание перестает быть единым хештегом. С целью распространения хештегов-призывов не только в украиноязычном пространстве, но и среди мировой аудитории адресанты публиковали хештеги-призывы как на украинском, так и на английском языках, причем чаще авторы употребляли хештеги-призывы на украинском языке.

Ключевые слова: призывы, графика хештегов, синтаксис хештегов-призывов, социальные сети, революционная коммуникация, коммуникация в социальных сетях, Евромайдан

Kateryna Sopina. Features of urging hashtags during the period of the Revolution of Dignity

The article considers the features of urging hashtags that functioned in Facebook and Twitter social networks during the Euromaidan. The role of hashtags in times of revolutions has been identified, and it has been noted that hashtags help uncensored revolutionaries to disseminate information among their compatriots and the world community, attract the attention of the world media, and encourage people to support and join them. The paper considers syntactic features of urging hashtags, it is indicated that in the vast majority of cases such hashtags are located at the end of the post, although some may be located in the middle of the post. In addition the paper mentions publications consisting of some hashtags, among which are urging hashtags. Studying urging hashtags as sentences, the author singled out the following types: simple and complex, two-syllable and one-syllable, common and uncommon, complete and incomplete, complicated and non-complicated. Moreover, it has been noted that urging hashtags have a motivating modality. In regards of the peculiarities of the graphics of urging hashtags, the author points out the difference in spelling of the same words to create a different visual effect. Due to the fact that the hashtags use no spaces, the addressers wrote the sentence in one word, and in order to visually separate the words, the beginning of a word was capitalized or words were hyphenated. In addition, attention is drawn to punctuation and apostrophes: authors did not use those in the posts, because they „break“ the words, after which the statement ceases to be the one single hashtag. In order to spread urging hashtags not only in the Ukrainian-speaking space, but also among the world audience, the addressers published urging hashtags in both Ukrainian and English, while the use of urging hashtags in Ukrainian remains more frequent.

Key words: calls, hashtag graphics, urging hashtag syntax, social media, revolutionary communication, social media communication, Euromaidan

Соціальні мережі відіграють величезну роль у вільному поширенні інформації в сучасному світі, адже за їхньою допомогою відбувається не лише інформування суспільства, а й навіть організуються революції. Разом із цим тоталітарні країни намагаються жорстко контролювати соцмережі та блокувати їх, аби люди не мали можливості координуватися, публічно висловлювати свої думки та показувати всьому світу, як насправді проходять мирні акції протесту.

Актуальність дослідження хештегів зумовлена тим, що вони є важливою частиною комунікації у всесвітній мережі, виступають не лише маркерами тем, а й слугують засобами для розповсюдження дописів, привернення уваги міжнародної спільноти та використовуються для впливу на адресата. Проблема ж хештегів-закликів є недослідженою, тому ми вважаємо за доцільне розглянути це питання.

Вивченням власне хештегів займалися як українські, так і зарубіжні вчені. Так, у дослідженні, що базується на корпусному аналізі 100 мільйонів слів у соцмережі «Twitter», М. Заппавінья розглядає, як хештеги одночасно виконують три комунікативні функції, а саме: маркування тем, установлення міжособистісних стосунків та організація тексту [13]. Хештеги як невід'ємний елемент сучасної комунікації розглядають П. Раушнабель, П. Шелдон, Е. Герцфельдт, зокрема, досліджуючи мотивацію людини до використання хештегів та аналізуючи, як ці мотивації відрізняються залежно від різних платформ [11]. Вивчаючи хештеги, Ю. Галямїна називає формальні характеристики твітів, їх комунікативний статус, а також описує функції хештегів [3]. Політичні хештеги досліджують Б. Бастос, Р. Раймунду та Р. Травітські, аналізуючи кореляцію між частотністю ретвітів та кількістю твітів із цим же хештегом на користувача [9]. Н. Давидюк розглядає функційний потенціал хештегів, а також аналізує оцінні хештеги із власними назвами в політичному дискурсі [4; 5]. Хештег як мовний феномен і маркер пошукової системи вивчає Н. Тесленко, яка указує на графічне оформлення хештегу, а також на прагматичну реалізацію певного хештегу з огляду на взаємодію назви з можливими пошуковими реалізаціями [8].

З вищеведеного випливає, що проблема хештегів актуальна на сьогодні та є об'єктом дослідження багатьох учених, водночас хештеги-заклики, які ми розглядаємо, не були об'єктом спеціального дослідження.

Мета нашої статті – з'ясувати й описати синтаксичні та графічні особливості хештегів-закликів періоду Євромайдану, що функціонували в соціальних мережах «Facebook» і «Twitter».

Метою роботи зумовлені такі завдання: 1) визначити роль хештегів у революційних подіях; 2) установити синтаксичні особливості хештегів-закликів, які вживалися в соціальних

мережах «Facebook» і «Twitter» за часів Революції Гідності; 3) описати специфіку графічного оформлення цих хештегів.

Беручи до уваги революції ХХІ ст., у яких активно використовуються соціальні мережі, можемо стверджувати, що хештеги вже перестали бути просто лексемою (лексемами) зі знаком решітки, яка вказує на тему повідомлення та сприяє кращому пошуку постів, тепер хештеги відіграють значно більшу роль та допомагають революціонерам донести правду про протести.

Розглядаючи хештеги на тлі революційних подій, З. Папачаріссі та М. Олівейра стверджують, що хештеги, якщо їх розуміти як фрейм для найменування висвітлених подій, це спроби претендувати на владу, когнітивно характеризуючи подію й одночасно вживаючи афективне мовлення [10, с. 278]. Крім того, використання популярних хештегів збільшує охоплення публікацій [12, с. 862]. Саме за допомогою соцмереж та хештегів протести зростають швидше, ніж поліція може їх придушити. Говорячи про події Арабської весни, П. Сінгер та Е. Т. Брукінг стверджують, що кожного разу як автократи відповідали насильством, спільноти писали про потерпілих, смерті яких розпалювали нову хвилю обурення [6, с. 104]. Отже, нині хештеги вже стали невід'ємною частиною допису, яка привертає увагу користувачів мережі до певних явищ. Нерідко якраз через те, що хештеги набирають популярності та стають «трендовими», інформацію підхоплюють світові ЗМІ, а до протестів долучається все більше людей. Саме тому можемо стверджувати, що хештеги вже стали невіддільною частиною революції. Коли починаються протести, люди вводять пов'язані з ними ключові слова, використовуючи символ ґратки, та знаходять усю інформацію безпосередньо від учасників подій. У свою чергу, активісти користуються цим та вказують хештеги в постах, щоб без цензури донести правду до співвітчизників і світової спільноти, аргументувати свою позицію та закликати приєднатися до протестів.

За часів Революції Гідності в соцмережах «Facebook» і «Twitter» функціонували хештеги, що вже містили заклики або ж гасла. Зазначимо, що в нашій статті ми розглядаємо лише такі гасла, які в контексті мають іллокутивну силу заклику та є засобом закличної комунікації (#СмертьВорогам, #ПеремогаЗаНародом, #УкраїнаПонадУсе, #братзабрата, #запалисвічку, #вставай, #PrayForUkraine, #maidanhelp, #євромайданsos, #sos, #ЮліВолю, #ЗекаГеть, #геть, #Українабезянуковича, #міліціянародом, #ми #єдині, #ХтоНеСкачеТойМоскаль, #ЯникІдиГеть, #студентизаЄС, #зеканайолку, #українавставай тощо). Показово, що такі хештеги можуть містити як прямі (#запалисвічку, #українавставай), так і непрямі (наприклад, #СмертьВорогам) заклики. Зважаючи на те, що в

«Словнику української мови» в 20 томах поняття *заклик* та *гасло* подаються як синоніми [7] й А. Баранов виділяє серед типів закликів заклик-лозунг [2, с. 425], ми використовуємо термін *хештеги-заклики* як загальний, котрий уміщує в собі й заклики-гасла.

Проаналізувавши місце хештегів-закликів у структурі допису, ми з'ясували, що в основному вони стоять наприкінці посту, привертаючи увагу адресата: «Я скажу тільки одне #Бандугеть» (Т: @VicktoriaPanova від 31 січня 2014). Крім того, ми зафіксували і такі хештеги-заклики, які не входять у синтаксичну структуру посту й виступають окремим реченням уже в середині допису. Наприклад, у публікації «Вечная память погибшим #запалисвічку #євромайдан #всіразом Не будьте равнодушными. Оставьте ее на своем окне» (Т: @GGuliy від 21 лютого 2014) наявний хештег-заклик #запалисвічку, який є окремим реченням-хештегом, де *запали* – це присудок, а *свічку* – додаток.

Вивчаючи хештеги-заклики як синтаксичні структури, ми виділяємо такі їх типи.

I. За кількістю граматичних основ: прості (#УкраїнаПонадУсе) та складні речення (#ХтоНеСкачеТойМоскаль – складнопідрядне речення).

II. За структурою, що визначається наявністю головних членів речення: двоскладні (#МиЄ) та односкладні речення, серед яких знаходимо означено-особові (#українавставай) та номінативні речення (#СмертьВорогам).

III. За наявністю / відсутністю другорядних членів: поширені (#ЮліВолу) та непоширені (#УкраїнаєЄвропа).

IV. За наявністю / відсутністю всіх необхідних компонентів структурної схеми: повні (#українавставай) та неповні (#ПеремогаЗаНародом – у реченні пропущений присудок [буде]).

V. За наявністю ускладнювальних засобів: ускладнені (#ЯникІдиГеть – речення ускладнене звертанням) та неускладнені (#зеканайолку) [1, с. 11].

У мережі наявні й пости, які можуть складатися лише з хештегів, серед яких є і хештеги-заклики: «#Ми #Єдині #Євромайдан #Україна #Українабезянуковича» (Т: @annaolegovnaa від 24 січня 2014), причому цікаво, що гасло #Ми #Єдині є не цілісним хештегом, а складається з двох самостійних: хештегу, вираженого займенником *ми*, та хештегу, вираженого прикметником *єдиний*. Крім того, авторка додала фото до своєї публікації. Цей допис вказує на те, що хештеги є невід'ємною частиною сьогоденної комунікації, і адресанти використовують їх для популяризації допису.

За нашими спостереженнями, хештегам-закликам властива спонукальна модальність, адже за допомогою них автор висловлює адресатові вимогу певної дії / поведінки, що забезпечує

відповідність між основним змістом речення та дійсністю.

Проаналізувавши особливості графіки хештегів, відзначимо різне написання того самого слова, що не впливає на «пошукабельність» за цим хештегом, проте створює різний візуальний ефект. Так, досить популярним є варіант написання того самого хештегу з великої та малої літери (#геть і #Геть). Якщо ж беремо до уваги більш складні конструкції, то, зважаючи на те, що хештеги за своєю структурою не можуть містити прогалини, адресанти оформляють хештеги одним словом, як наприклад: #братзабрата, #запалисвічку, #українабезянуковича, а також задля візуального розмежування можуть виділяти початок нового слова великою літерою (#ПеремогаЗаНародом, #PrayForUkraine, #ЗекаГеть) або ж ставити між словами нижню риску (#банду_геть). Окремо треба зазначити, що автори використовували великі літери і для того, щоб у словах виокремити ще одне слово та наголосити на ньому (наприклад, у хештегу #ukrainEUkraine спостерігаємо, як у повтореному слові *Ukraine* додатково виокремили слово *EU*, цим автор, на нашу думку, указує на свої переконання, що Україна має бути в складі Європейського Союзу).

Дослідивши особливості хештегів, можемо стверджувати, що їм не притаманні знаки пунктуації (кома, тире, крапка тощо) та апострофи. Адже, якщо автор використає, наприклад, кому, то вона розірве слова, і вони перестануть бути єдиним хештегом. Аналізуючи хештеги-заклики, ми зустрічаємо використання знака оклику, який стоїть поряд із хештегом та не є власне хештегом (тобто не виділяється синім кольором, що є властивістю хештегів, та в процесі пошуку за аналогічними хештегами не відіграє ніякої ролі).

Зосередимо ще увагу на тому, якими мовами автори публікували хештеги-заклики часів Євромайдану. За нашими спостереженнями, адресанти активно використовували хештеги-заклики не лише українською, а й англійською мовами (#PrayForUkraine, #maidanhelp), аби привернути увагу світової аудиторії та про події Євромайдану було відомо не лише в Україні, а й за її межами. Порівнюючи хештеги, написані англійською мовою, з хештегами українською мовою, спостерігаємо частотніше вживання хештегів-закликів українською мовою, що, безумовно, пов'язано з тим, що заклики переважно були орієнтовані на український народ, щоб він підтримував Євромайдан та, можливо, приєднувався до революціонерів.

Таким чином, хештеги стали важливим засобом спілкування в соціальних мережах і невід'ємною частиною комунікації під час революції не лише в Україні, а й у світі. Аналізуючи хештеги часів Євромайдану в соціальних мережах «Facebook» і «Twitter», ми виділяємо хештеги, що складаються із закликів,

причому такі хештеги можуть містити як прямі, так і непрямі заклики. Хештеги-заклики зазвичай розташовані в кінці повідомлення, хоча зустрічаємо їх і в середині публікації. Досліджуючи хештеги-заклики як речення, ми виявили серед них різні типи речень (прості й складні, двоскладні та односкладні, поширені й непоширені, повні та неповні, ускладнені й неускладнені). Ми також зауважили, що адресанти використовують і як просте написання лексем разом, так і намагаються їх виділити за допомогою великих літер або ж нижнього

підкреслення. Щодо пунктуаційних знаків та апострофів, то їх адресанти намагаються не використовувати, адже тоді конструкція буде розділена цими знаками та перестане бути цілісним хештегом. До того ж, спостерігаємо хештеги-заклики не лише українською мовою, а й англійською, що допомагає адресантам привернути увагу ширшої аудиторії.

У перспективах залишається дослідження хештегів-закликів на прикладах інших соціальних мереж.

Література

1. Арешенков Ю. О. Синтаксис сучасної української мови: навч. посіб. для студентів факультету української філології. Кривий Ріг: КрДПУ, 2005. 88 с.
2. Баранов А. Н. Лингвистическая экспертиза текста: теория и практика: учеб. пособ. Москва: Флинта: Наука, 2007. 592 с.
3. Галяміна Ю. Е. Лингвистический анализ хештегов Твиттера. *Современный русский язык в интернете* / ред. Я. Э. Ахапкина, Е. В. Рахилина. Москва: Языки славянской культуры, 2014. С. 13–23.
4. Давидюк Н. О. Гра у слова та зі словами: політичні оцінні хештеги у французькому Твіттер-дискурсі (на прикладі хештеговисвітлення передвиборчої кампанії у Франції у 2014 році). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2016. Вип. 24 (2). С. 17–20.
5. Давидюк Н. О. Функціональний потенціал хештегів. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія*. 2017. Т. 20. № 1. С. 32–44.
6. Сінгер П. В., Брукінг Е. Т. Війна лайків. Зброя в руках соціальних мереж. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 319 с.
7. Словник української мови online. Томи 1–10 (А-ЇМІЛЬ). URL: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0> (дата звернення: 18.11.2020).
8. Тесленко Н. О. Хештег: мовний феномен і маркер пошукової системи. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Т. 31 (70). № 1. Ч. 1. С. 135–141.
9. Bastos B., Raimundo R., Travitzki R. Gatekeeping Twitter: Message diffusion in political hashtags. *Media, Culture & Society*. 2013. Vol. 35 (2). P. 260–270. URL: <https://openaccess.city.ac.uk/id/eprint/16384/1/> (дата звернення: 18.11.2020).
10. Papacharissi Z., Oliveira M. de F. Affective new and networked publics: The rhythms of news storytelling on #Egypt. *Journal of Communication*. 2012. Vol. 62. P. 266–282.
11. Rauschnabel P. A., Sheldon P., Herzfeldt E. What motivates users to hashtag on social media? *Psychol. Mark.* 2019. P. 1–16. DOI: <https://doi.org/10.1002/mar.21191>.
12. Wang R., Liu W., Gao S. Hashtags and information virality in networked social movement: Examining hashtag co - occurrence patterns. *Online Information Review*. 2016. Vol. 40, Iss. 7. P. 850–866.
13. Zappavigna M. Searchable talk: the linguistic functions of hashtags. *Social Semiotics*. 2015. Vol. 25, № 3. P. 274–291.

References

1. Areshenkov, Yu. O. (2005). Syntaksys suchasnoyi ukrayins`koyi movy: navchal`nyj posibnyk dlya studentiv fakul`tetu ukrayins`koyi filologiyi. Kryvyj Rig: KrDPU, 88.
2. Baranov, A. N. (2007). Lingvisticheskaja jekspertiza teksta: teoriya i praktika: Uchebnoe posobie. Moskva: Flinta: Nauka, 592.
3. Galjamina, Ju. E. (2014). Lingvisticheskij analiz heshtegov Twittera. *Sovremennyj russkij jazyk v internete*. Moscow: Jazyki slavjanskoj kul'tury, 13–23.
4. Davydyuk, N. O. (2016). Gra u slova ta zi slovamy: politychni ocinni xeshtegy u francuz`komu Ttwitter-dyskursi (na prykladi xeshtegovysvitlennya peredvyborchoyi kampaniji u Franciji u 2014 roci). *Naukovyj visnyk Mizhnarodnogo humanitarnogo universytetu. Seriya: Filologiya*, 24 (2), 17–20.
5. Davydyuk, N. O. (2017). Funkcional`nyj potencial xeshtegov. *Visnyk Kyjivs`kogo nacional`nogo lingvistycznogo universytetu. Seriya: Filologiya*, 20, № 1, 32–44.
6. Singer, P. W., Brooking, E. T. (2019). *LikeWar. The Weaponization of Social Media*. Kharkiv: Knyzhkovy`j Klub "Klub Simejnogo Dozvylla".
7. Slovnyk ukrayins`koyi movy online. Tomy 1-10 (A-ЇBMIL'). URL: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0> (data zvernennia: 18.11.2020).
8. Teslenko, N. O. (2020). Xeshteg: movnyj fenomen i marker poshukovoyi systemy. *Vcheni zapysky Tavrijs`kogo nacional`nogo universytetu imeni V. I. Vernads`kogo. Seriya: Filologiya. Social`ni komunikaciyi*, 31 (70), № 1, 1, 135–141.

9. Bastos, B., Raimundo, R., Travitzki, R. (2013). Gatekeeping Twitter: Message diffusion in political hashtags. *Media, Culture & Society*. Vol. 35 (2). P. 260–270. URL: <https://openaccess.city.ac.uk/id/eprint/16384/1/> (data zvernennia: 18.11.2020).
10. Papacharissi, Z., Oliveira, M. de F. (2012). Affective new and networked publics: The rhythms of news storytelling on #Egypt. *Journal of Communication*, 62, 266–282
11. Rauschnabel, P. A., Sheldon, P., Herzfeldt, E. (2019). What motivates users to hashtag on social media? *Psychol. Mark.* P. 1–16. DOI: <https://doi.org/10.1002/mar.21191>.
12. Wang, R., Liu, W., Gao, S. (2016). Hashtags and information virality in networked social movement: Examining hashtag co - occurrence patterns. *Online Information Review*, 40, 7, 850–866.
13. Zappavigna, M. (2015). Searchable talk: the linguistic functions of hashtags. *Social Semiotics*, 25, № 3, 274–291.

Сопина Екатерина Вячеславовна, аспірантка кафедри українського мовознавства філологічного факультета, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (площадь Свободи, 4, 61022, Харків, Україна); e-mail: kateryna.sopina@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-8764-7418>

Kateryna Sopina, Postgraduate of the Ukrainian Language Department of the Philological Faculty of V. N. Karazin Kharkiv National University (4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: kateryna.sopina@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-8764-7418>

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ПУБЛІКАЦІЙ ДЛЯ «ВІСНИКА ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА», СЕРІЯ «ФІЛОЛОГІЯ»

До «Вісника» приймаються наукові статті обсягом від 10 до 24 друкованих сторінок. Матеріал статті повинен бути не опублікованим раніше і не представленим до опублікування в іншому виданні. Матеріали можуть бути представлені українською, російською або англійською мовами. Для публікації матеріалів у збірнику необхідно підготувати текст статті в роздрукованому вигляді та в електронній формі. Файл зі статтею слід надіслати електронною поштою (після прийняття статті відповідальним секретарем редакції) на адресу rus.lit@karazin.ua, philology@karazin.ua. Роздрукований та електронний варіанти повинні бути ідентичними. Текст статті повинен бути ретельно відредагований та перевірений автором і завірений його підписом. За помилки в поданих матеріалах відповідає автор статті. Статті приймаються протягом року в потоковому режимі.

Вимоги до файла: файл має бути створений у редакторі Word і збережений у форматі *.doc, *.docx або *.rtf; файл має бути названий прізвищем автора статті. Ім'я файла набирається латинським шрифтом (наприклад, Butko.doc; Butko.rtf).

Послідовність структурних елементів та вимоги до набору статті:

- 1) УДК. Друкується ліворуч звичайним шрифтом.
- 2) Ініціали та прізвище автора. Друкуються ліворуч звичайним шрифтом.
- 3) Назва статті. Друкується ліворуч звичайним шрифтом. Не слід робити всі букви великими.
- 4) Анотації (цей структурний елемент не має заголовків «анотація» тощо) подаються українською, російською, англійською мовами. Обсяг анотації – не менш як 1800 знаків, включаючи ключові слова. Перед кожною анотацією наводяться прізвище й ініціали автора та назва статті відповідною мовою (перед англійською анотацією – прізвище, ім'я повністю, назва). До анотацій додаються 5–7 ключових слів; текст анотації друкується звичайним шрифтом через один інтервал.

Анотація має містити такі структурні частини: а) постановка проблеми (актуальність); б) мета статті; в) методи дослідження (зазначаються лише в тому разі, якщо вони містять новизну і становлять інтерес, зважаючи на предмет статті); г) основні результати дослідження; д) висновки. Кожна структурна частина анотації має починатися з абзацу. Назви структурних частин анотації, крім мети статті, не зазначаються.

5) Текст статті. Згідно з вимогами ДАК України, змістове оформлення статті має містити такі елементи: а) постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; б) аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена означена стаття; в) формулювання цілей статті (постановка завдання); г) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; д) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Текст набирається шрифтом «Times New Roman», розмір – 14 п., міжрядковий інтервал – 1,5. Параметри сторінки: згори, знизу, ліворуч, праворуч – 2 см. Не допускається заміна тире знаком дефіса і навпаки. Сторінки не нумеруються. Абзацний відступ – 0,6 см. Не допускається створення абзацного відступу за допомогою клавіші Tab і знаків пропуску. Текст вирівнюється по ширині. Виділення фрагмента тексту можливе напівжирним шрифтом та курсивом (підкреслення не допускається).

Бібліографічні посилання друкуються у квадратних дужках за зразком: [4, с. 25], де перша цифра – номер джерела в списку літератури, друга – номер сторінки. Для зазначення діапазону сторінок використовується знак тире без пропусків ліворуч і праворуч від тире. Номери сторінок, що відносяться до одного джерела, розділяються комою. Номери джерел розділяються крапкою з комою. Наприклад: [4, с. 25–27], [4, с. 25; 7, с. 16, 25], [4; 7; 12].

6) Література. Перед списком використаної літератури пишеться слово «Література» звичайним шрифтом. Використані джерела друкуються за абеткою. Кожне джерело починається з абзацу. Оформлення бібліографії з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». До списку обов'язково повинна бути включена література за останні п'ять років.

Після списку літератури необхідно навести References – переведений в латиницю список використаних джерел (транслітерований або перекладений англійською – за наявності англійської версії джерела), який має бути оформлений згідно з міжнародним стандартом APA (American Psychological Association). Транслітерування назв статей рекомендується здійснювати автоматично на сайті <http://www.translit.ru> (для російської мови) та <http://translit.kh.ua> (для української).

Статтю супроводжує на окремій сторінці інформація про автора українською, російською та англійською мовами:

- прізвище, ім'я, по батькові;
- науковий ступінь, місце роботи, посада;
- повна назва закладу, де працює автор, з поштовою адресою та індексом;
- електронна адреса, телефон;
- ORCID ID.

Статті аспірантів і здобувачів подаються з аргументованим та завіреним відгуком наукового керівника. Невиконання зазначених вимог буде причиною відхилення запропонованої статті.

PUBLICATION REQUIREMENTS
FOR “THE JOURNAL OF V. N. KARAZIN KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY”, SERIES
“PHILOLOGY”

“The Journal” accepts scientific papers in volumes from 10 to 24 printed pages. The material of the article should not have been published before and should not be published in another edition. Materials can be presented in Ukrainian, Russian or English languages. It is necessary to prepare the text of the article in both printed and electronic form to publish the manuscript. The article should be sent by e-mail (after an acceptance of paper by the editor-in-chief) to rus.lit@karazin.ua, philology@karazin.ua. Printed and electronic versions must be identical. The text of the article should be carefully edited and checked by the author and authenticated by his signature. The author of the paper is responsible for the errors in the submitted materials.

Articles are accepted during the year in streaming mode.

File requirements: the file must be created in the Word editor and stored in *.doc, *.docx or *.rtf format; the file name should be the author’s surname. Use Latin alphabet characters for typing the name of the paper (for example, Butko.doc; Butko.rtf).

The sequence of structural elements and requirements for the composition of the paper:

1) UDC. Type on the left side in ordinary font.

2) Initials and surname of the author. Type on the left side in ordinary font.

3) The title of the paper. Type on the left side in ordinary font. Do not use capital letters for the whole title.

4) Summaries (this structural element does not have any titles as “Summary”, etc.) should be presented in Ukrainian, Russian, and English. The volume of the summary should be at least 1800 printed characters, including keywords. Indicate the author’s surname, initials and the title of the paper in the appropriate language before each summary, (in English variant the full name of author and the title must be provided). 5–7 keywords are added to the summary; the text of the summary is printed in regular single-spaced font.

The abstract should contain the following structural parts: a) the statement of the problem (relevance); b) the purpose of the paper; c) the methods of research (are indicated only if they contain novelty and are of interest, considering the subject of the paper); d) the main results and novelty of the study; e) conclusions.

Each structural part of the abstract is to start in a new paragraph. The names of the structural parts of the abstract, except the purpose of the paper, are not to be stated.

5) Text of the paper. According to the requirements of the State Accreditation Commission of Ukraine, the article should contain the following structural elements: a) problem statement, in general and its connection with important scientific or practical tasks; b) analysis of recent researches and publications on this topic, the emphasizing of previously unsolved parts of the general problem the article is devoted to; c) formation of the article purpose (statement of the task); d) presentation of the main research material with a full substantiation of obtained scientific results; e) conclusions of the research and prospects for the further research.

The text is typed in Times New Roman, size 14 p., line spacing is 1.5. Fields: top, bottom, left, right – 2 cm. • A dash is not to be replaced with a hyphen sign and vice versa. • Pages are not numbered. • Paragraph indentation – 0.6 cm. The paragraph indentation is not to be made by using the Tab key and the space bar. • Text alignment is justified • Selection of text fragment is possible in bold and italic (underlining is not allowed). • Bibliographic references are printed in square brackets (for example [4, p. 25]). The first figure is the source number in the list of references, and the second one is the page number. The source number and the page number are separated by a colon. To specify the range of pages, the dash is used without spaces to the left and to the right of the dash. The page numbers of the same source are separated by a comma. The source numbers are separated by a semicolon. For example: [4, p. 25–27], [4, p. 32–33; 7, p. 16, 25], [4; 7; 12].

6) References. Before the list of used literature, the word “References” is written in ordinary font. Used sources are printed in alphabetical order. Each source begins with a paragraph. The bibliography is arranged taking account of the National Standard of Ukraine DSTU 8302: 2015 “Information and documentation. Bibliographic reference. General principles and rules of composition”. The list must necessarily include literature for the last five years. Transliterated titles of articles are recommended automatically automatically on the website <http://www.translit.ru> (for Russian) and <http://translit.kh.ua> (for Ukrainian).

The article is accompanied by the information about the author on a separate page in Ukrainian, Russian, and English:

surname, name, patronymic;

academic degree, place of work, position;

the full name and the postal address of the institution where the author works, index;

e-mail, telephone;

ORCID ID.

The research papers of the postgraduate students and applicants are submitted with reasoned and certified review from the supervisor.

Failure in following all these requirements will be a reason to reject the proposed paper.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ ПУБЛИКАЦИЙ ДЛЯ «ВЕСТНИКА ХАРЬКОВСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ В. Н. КАРАЗИНА», СЕРИЯ «ФИЛОЛОГИЯ»

В «Вестник» принимаются научные статьи объемом от 10 до 24 печатных страниц. Материал статьи не должен быть опубликован ранее и не представлен к опубликованию в другом издании. Материалы могут быть представлены на украинском, русском или английском языках. Для публикации материалов в сборнике необходимо подготовить текст статьи в распечатанном виде и в электронной форме. Файл со статьей следует отправить по электронной почте (после принятия статьи ответственным секретарем редакции) по адресу rus.lit@karazin.ua, philology@karazin.ua. Распечатанный и электронный варианты должны быть идентичными. Текст статьи должен быть тщательно отредактирован и проверен автором и заверен его подписью. За ошибки в представленных материалах отвечает автор статьи. Статьи принимаются в течение года в потоковом режиме.

Требования к файлу: файл должен быть создан в редакторе Word и сохранен в формате * .doc, * .docx или * .rtf; файл должен быть назван фамилией автора статьи. Имя файла набирается латинским шрифтом (например, Butko.doc; Butko.rtf).

Последовательность структурных элементов и требования к набору статьи:

1) УДК. Печатается слева обычным шрифтом.

2) Инициалы и фамилия автора. Печатаются слева обычным шрифтом.

3) Название статьи. Печатается слева обычным шрифтом. Не следует делать все буквы большими.

4) Аннотации (этот структурный элемент не имеет заголовков «аннотация» и т.п.) подаются на украинском, русском, английском языках. Объем аннотации – не менее 1800 знаков, включая ключевые слова. Перед каждой аннотацией приводятся фамилия и инициалы автора и название статьи на соответствующем языке (перед англоязычной аннотацией – фамилия, имя полностью, название). К аннотации добавляются 5-7 ключевых слов; текст аннотации печатается обычным шрифтом через один интервал.

Аннотация должна иметь такие структурные части: а) постановка проблемы (актуальность); б) цель статьи; в) методы исследования (обозначаются лишь в том случае, если они содержат новизну и представляют интерес с учетом предмета статьи); г) основные результаты и новизна исследования; д) выводы.

Каждая структурная часть аннотации должна начинаться с абзаца. Названия структурных частей аннотации, кроме цели статьи, не обозначаются.

5) Текст статьи. Согласно требованиям ВАК Украины содержательное оформление статьи должно содержать следующие элементы: а) постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научными и практическими задачами; б) анализ последних исследований и публикаций, в которых начато решение данной проблемы и на которые опирается автор, выделение нерешенных ранее частей общей проблемы, которым посвящена статья; в) формулирование целей статьи (постановка задачи); г) изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов; д) выводы из данного исследования и перспективы дальнейших исследований в данном направлении.

Текст набирается шрифтом «Times New Roman», размер – 14 п., межстрочный интервал – 1,5. Параметры страницы: сверху, снизу, слева, справа – 2 см. Не допускается замена тире знаком дефиса и наоборот. Страницы не нумеруются. Абзац – 0,6 см. Не допускается создание отступа с помощью клавиши Tab и знаков пробела. Текст выравнивается по ширине. Выделение фрагмента текста возможно полужирным шрифтом и курсивом (подчеркивание не допускается).

Библиографические ссылки печатаются в квадратных скобках по образцу: [4, с. 25], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – номер страницы. Для указания диапазона страниц используется знак тире без пробелов слева и справа от тире. Номера страниц, относящихся к одному источнику, разделяются запятой. Номера источников разделяются точкой с запятой. Например: [4, с. 25-27], [4, с. 25; 7, с. 16, 25], [4; 7, 12].

6) Литература. Перед списком использованной литературы пишется слово «Литература» обычным шрифтом. И использованные источники печатаются в алфавитном порядке. Каждый источник начинается с абзаца. Оформление библиографии с учетом Национального стандарта Украины ДСТУ 8302: 2015 «Информация и документация. Библиографическую ссылку. Общие положения и правила составления». В список обязательно должна быть включена литература за последние пять лет.

После списка литературы необходимо указать References – переведенный в латиницу список использованных источников (транслитерированный или переведен на английский – при наличии англоязычной версии источника), который должен быть оформлен в соответствии с международным стандартом APA (American Psychological Association). Транслитерирование названий статей рекомендуется производить автоматически на сайте <http://www.translit.ru> (для русского языка) и <http://translit.kh.ua> (для украинского языка).

Статью сопровождает на отдельной странице информация об авторе на украинском, русском и английском языках:

фамилия, имя, отчество;

ученая степень, место работы, должность;

полное название учреждения, где работает автор, с почтовым адресом и индексом;

электронный адрес, телефон;

ORCID ID.

Статьи аспирантов и соискателей подаются с аргументированным и заверенным отзывом научного руководителя.

Невыполнение указанных требований будет причиной отклонения предложенной статьи.